ETHNOGRAFISCHE MEDEDEELINGEN OVER DE DAJAKS IN DE AFDEELING KOEALAKAPOEAS.

(RES. ZUIDER- EN OOSTERAFD. VAN BORNEO).

DOOR

J. MALLINCKRODT.¹⁾

CONTROLEUR B.B.

HOOFDSTUK VI.

Het dagelijksch leven.

§ 109. De huizenbouw en het huis.

Wij zagen in het eerste hoofdstuk de wijze, waarop men op den grond, waarop men zijn huis optrekt, zijn rechten kan verkrijgen. In § 8 zagen we dat allereerst een offer moet worden opgesteld. De grond, dien men voor zijn huis uitzoekt, zal moeten voldoen aan bepaalde eischen; vereischt is daarom een nauwkeurig vooronderzoek van den uitgezochten grond, bv. of er geen graven op dat terrein zijn, of er geen gaten in den grond zijn. Men zal dan, zonder nog een offer op te stellen als het onderzoek naar wensch afloopt, ter plaatse een sawang planten en wierook (manjan) branden. Daarna wordt het offer opgesteld. Dat offer bestaat slechts uit een mandje met rijst en kip. Tevens wordt dan rijst op den grond gestrooid en ongeveer op de plaats, waar het midden van het huis zal worden gebouwd, wordt een gat gegraven van ongeveer $\frac{1}{2}$ M. diep. Men onderzoekt dan of de grond een gewone lucht of een onaangename geur heeft. In dit laatste geval gaat men niet tot den bouw over, want het is een slecht teeken, evenzoo als men kwade droomen heeft dien nacht. Het is een teeken der aardgeesten, dat ze kwaadgezind zijn. Alvorens men nu verder gaat zal men zorgen voldoende materialen bijeen te hebben om althans het gebinte te kunnen optrekken.

¹⁾ Zie deze Bijdragen, deel 80 (1924), bl. 397 en 521; 81 (1925), bl. 61.

Bij de meer degelijke huizen gebruikt men voor palen, waarop het huis staat, meestal ijzerhout. De tegenwoordige palen van dat hout zijn van bescheiden afmetingen en in den regel voor de helft slechts planken. De oude soliede woningen hebben echter palen, die men nauwelijks omspannen kan. Nu treft men in de oude Dajaksche kampongs zwaar ijzerhout genoeg voor huispalen aan in de oude pantars; deze echter mag men voor dat doel volstrekt niet gebruiken, want er zou dan sterfte in het huis komen. Men gaat dus het bosch in om zijn materialen te zoeken. Komt men een geschikten boom tegen, dan stelt men daarnaast een offer op, met verzoek aan de bewoners om zich te verwijderen, aangezien hem die boom geschikt voorkomt voor huizenbouw. Daarop slaat hij zijn kapmes in het hout en laat dat daar in zitten, dan wel hij zet zijn kapmes tegen den boom. Als hij den volgenden dag terugkomt en het mes is gevallen, dan is dat een teeken dat de boom bewoond is, en de geest niet genegen is zijn woonplaats te verlaten; de man zal dan onverrichter zake verder gaan. Als men op zijn tocht om bouw-hout te vinden, een dwerghert, kidjang, of sawahslang ontmoet, of men hoort een hert schreeuwen, zoo keere men terug, want dat is een slecht teeken.

Bij het opzetten der palen (pendeng djihi) wordt al naar gelang men rijk is of niet, een groot of klein feest gegeven (manjahi djihi). De gaten worden gegraven en daarin een weinig goud of eenige zilveren munten geworpen. De palen worden nu met toewak overgoten, een kip wordt over elken paal geslacht waarna ze onder groot geschreeuw worden opgezet. Bij den bouw van een betang was dit een groot feest. Toen de huispalen der betang van Toembang Gagoe, aan de boven-Kalang, door een Kahajansche familie nu ongeveer 17 jaren geleden werden opgericht, werd voor elken paal een karbouw geslacht.

Aangezien men 33 zulke geweldige palen had op te zetten, maakt dat 33 karbouwen, en dat het geen kleine waren, bewijzen de zwaar gehoornde schedels, die aan elk dier palen hangen. Bij dit opzetten der palen hielpen de genoodigden. In de eerste plaats worden de palen aan de ilir-zijde en de voor-zijde opgezet (djihi bakas = oude palen), daarop eerst die aan de landzijde, en ten slotte die aan den oeloekant (djihi boengsoe). Aan elken paal hangt men een kalingkang met offerspijzen voor de «gana» dier palen.

Valt een der palen tijdens het opzetten om, dan is dat een slecht teeken, en men zal om het sial te weren, van de onderzijde een stuk ter lengte van een kilan afkappen.

Nadat de huispalen waren opgezet beëindigde men spoedig het tusschenwerk en het dak; dat was meestal het tijdstip, dat men het huis ging bewonen, en geeft wederom aanleiding tot het houden van een feest met de kamponggenooten, het manjaki hoema.

Als men begint met het dak te bouwen moet men er voor zorgen, niet na zonsopgang dit werk aan te vangen, voordien moet men dus bezig zijn, anders zal het in huis niet koel zijn.

De omwandeling wordt eerst later gemaakt als men reeds in het huis woont. Beginnen we eerst met de diverse huisdeelen van namen te voorzien.

De groote huispalen die door den vloer (lase Ng., tasoe Ott D.) heen loopen en de dwarsbalken dragen zijn de djihi, de ruimte tusschen twee djihi noemt men roeang, de daartusschen staande kleinere palen die dienen om de vloerbalken (gahagan Ng., rongga Ott D.) te steunen zijn, de paka toengkat. Op de djihi rusten de dwarsbalken die men bapahan (ronggan toekan Ott D.) noemt, daarop rusten de balken die in de lengte van het huis loopen en waarop het dak steunt, de z.g.n. handaran (kokang kasan Ott D.). Van af de ronggan toekan loopt een verticale balk naar den nokbalk die door de Ott Danoems djohin bahoeloeng genoemd wordt.

De nokbalk noemt men torang bahoehoeng, de latten waarop de dakbedekking rust bandik, het dak zelf hatap (sapai); het dak bestaat uit sirappen (tosak), de dakspanten noemt men kasan, de wand dinding, de trap tangga, deze bestaat meestal uit twee deelen gescheiden door een klein platje (pereban), waarop twee of vier poppen staan als wachters, ze heeten gewoon sa-poendoe en stellen menschen of dieren voor. In andere streken weer bestaat het trapje uit één deel, dan is de pareban boven. De vloer is bij de oudere huizen tot een meter of acht boven den grond, bij de nieuwe ongeveer twee meter. De muren wijken min of meer naar buiten, hetgeen in den ouden tijd voor de verdediging noodzakelijk was. De deur heet toekang (O. D.).

Het inwendige van het gewone groote gezinshuis is verdeeld in de bentok hoema, het midden van het huis en eenige lawangs, ten deele afgeschoten kamertjes, die aan de zijde der

bentok hoema door doeken zijn afgescheiden; met een trapje gaat men aan een der zijden naar de kookplaats (dapoer) die meestal in een ruimte staat, waar ook de rijstvoorraad, voor zoover niet in de rijstschuur (djong) geborgen, bewaard wordt. Dit is een oude — meestal uit boomschors gemaakte — wijde bus van ± 1 M. doorsnee, de z.g.n. loesok. Daar omheen heeft men veelal een vlechtwerk van rotan om de dieren te weren, hetgeen men de bandat noemt.

Boven de kookplaats (aboe), heeft men een soort rak (sahadjan) waarop het brandhout ligt te drogen, en waar men tevens versch geschoten wild in stukken gesneden te rooken legt. Het primitieve kookgereedschap wordt door één of meer ijzeren rijstpotten (van de Maleiers gekocht) en een braadpan gevormd, verder staan naast de stookplaats de groote bamboes, dahara of kallebassen, die tot waterkan dienen en boeroeng heeten, met water, dat elken ochtend door de vrouw des huizes, nadat ze zich gebaad heeft, uit de rivier wordt gehaald. In het huis zelf ziet het er eenigzins anders uit.

De vloer bestaat meestal uit bamboe of niboeng latten, en wordt, als gasten komen, met rotan matten bedekt (lampit); langs de zijden der bentok hoema zijn de rijkdommen opgesteld, als daar zijn: de gongs en kostbare of minder prijzige potten. Ook worden deze laatste wel op een der dwarsbalken van het huis gezet, maar dan heeft men met een sterke woning te doen, anders waagt men daar zijn potten niet aan. Bij het dorps hoofd op bezoek zijnde zal men veelal zijn rijkdom bewonderen; de talrijke gongs en vaten toch verbazen den beschouwer. Maar het hoofd zal u gauw uit dien waan brengen, het zijn nl. niet allen zijn eigendommen, maar daar gedeponeerde schatten (dit goederen in bewaring geven noemt men mansahan). Als toch de ladang-bezigheden in vollen gang zijn, en men daarom gemakshalve in de pasah (pondok) blijft overnachten — als men kan, zal men zijn leven lang op de ladang blijven wonen — acht men het niet vertrouwd de kostbaarheden onbewaakt achter te laten, en deponeert ze dan bij het hoofd. Uiterst zelden neemt men ze zelf mee; het hoofd zorgt dan, dat de goederen in goeden staat blijven. Men ziet verder meestal niets dan in de nok van het huis een mandje en boven de deur een idem, beide offermandjes waarin, bij voorkomende gelegenheden, aan de geesten wordt geofferd.

In de lawangs zijn de slaapmatten en eenige kisten met persoonlijke eigendommen. Naast de deur is de plaats voor wapenen en gereedschappen. Verder ziet men in een Dajaksch huis een groot aantal honden en katten rondwalen, die af en toe op hardhandige wijze de deur worden uitgeworpen, waarna men de huistrap, als deze althans niet al te zwaar is, omkeert, om zoo-doende dit gedierte den toegang te ontzeggen. Verkeert men in de noodzaak in een Dajaksche woning te overnachten omdat bv. de balai juist is ingevallen, dan zal men spoedig op onaangename wijze ervaren, dat honden en katten ook ander gedierte tot woonplaats dienen.

Zien we ten slotte nog hoe het groote familiehuis van de Kahajan in elkaar zit.

Ook dit huis staat op djihi's en paka; het inwendige bestaat uit een bentok hoema waarvan — het zij langs de achterzijde van het huis of langs de voorzijde — een breede gang uit gaat, waarop de kamers (takoeng) uitkomen. Deze zeer breede gang is de ramba.

§ 110. De taal.

De talen die in Zuid Borneo in het leven van elken dag gesproken worden zijn talloos. Elke soengei en vaak nog elk deel van een rivier heeft een min of meer afwijkend dialect. Slechts de Dajaks van Kota Waringin spreken het z.g.n. Kota Waringin Maleisch. Verder kan men zich overal verstaanbaar maken met het Ngadjoesch, het Boesang van Zuid Borneo. Een andere hoofdtal ook is het Ott Danoemsch, dat in het Noorden de gebezigde taal is. Een zeer afwijkend dialect is het Koehin, dat door de Dajaks Koehin der Saroejan wordt gesproken, klaarblijkelijk ook een afzonderlijk stam die niet nauw aan de omwonende volken verwand is. De groote verbreidheid van het Ngadjoe of, zooals men deze taal in het Sampitsche noemt, de «basa Kahajan» vindt haar oorzaak in de talrijke Ngadjoe's, die naar deze streken zijn verhuisd en nagenoeg de geheele bevolking uitmaken; daarenboven zijn ze voor het grootste deel de handelaren, die de bevolking van het hoog noodige voorzien.

Het Ngadjoe heeft wat we zouden kunnen noemen een vrij uitgebreide litteratuur, al is deze slechts door de overlevering van mond tot mond bekend. We zouden haar in twee deelen kunnen splitsen n.l. in de gewijde verhalen, waaronder dan het

door Hardeland in zijn grammatica gepubliceerde «Augh oloh balian» gerekend moet worden alsmede al de zingend voorge- dragen goden-liederen, die bij verschillende bezwerings ge- bruikt worden. De voordracht geschiedt met begeleiding op de katabong; de taal waarin ze gesteld zijn, is de basa Sangiang, de taal der hoogere wezens, waar talrijke modernismen in den vorm der menschentaal ingeslopen zijn, wat niet wegneemt dat het grootste der bevolking U de gezongen liederen niet kan ver- talen. Eenige voorbeelden ter illustratie: een karbouw (hadangan) is in de basa Sangiang anak laeok ngatjah rakam, oentoeng ikan ngoengboengai, een krokodil (badjai) anak laeok nandoek rangkang oentoeng ikan iroeh koehing enz.

Deze omschrijvingen zijn echter alleen in de gewijde litteratuur gebruikelijk, waarbij men ze ook door enkele Sangiang-woorden kan vervangen.

Een ander deel der litteratuur zijn de zoo geliefde verhalen betreffende Sangoemang, Bandar bin Toemenggoeng (dit zijn de z.g.n. Sansana's) Tempon Tolan. Zij vormen elk een cyclus van een tien tot twintig verhalen, waarvan de voordracht nachten en nachten duurt. Niet alleen bij feestelijke gelegenheden, maar ook in het gewone leven, zijn deze voordrachten zeer gezocht. Zoo ziet men de meisjes na gedanen arbeid te zamen komen, en een meestal oude vrouw wordt verzocht te vertellen. Ze gaat dan, op den vereischten zangtoon, een der verhalen voor- dragen en al spoedig komen ook andere kamponggenooten aan- zetten, om mede van het gebeuren te genieten; mannen zoowel als vrouwen en jongens mogen tegenwoordig zijn, de meisjes en vrouwen houden zich dan onderwijl met vlechten en praten bezig, en werken op die manier een groot deel des nachts door; vooral in de naaste omgeving van Koealakapoeas en Mandomai, kon ik dit meerdere malen meemaken. Het zou een verhandeling op zich zelf worden als men al deze verhalen te boek wilde stellen, hetgeen daarenboven slechts volkomen nut zou hebben, als het in de taal zelve werd geschreven, waarvoor mij alsnog de verteller om te dicteeren ontbreekt. Ik hoop daartoe echter eenmaal in staat te zijn.

Een andere soort verhalen wordt gevormd door wat we zouden kunnen noemen de Dajaksche aardrijkskunde. Nagenoeg elke steen, elke berg, elk heilig boschje en vele andere punten die men op zijn reis tegen komt, heeft zijn min of meer aardige

geschiedenis die de roeiers, als ze weten dat ze aandachtige hoorders hebben, gaarne ten beste geven. De verschillende gewassen hebben al evenzeer hun geschiedenis, waarvan we er later eenige zullen mededeelen. Ook de voor de Dajaks van belang zijnde steenen beelden hebben hun historie.

Ten slotte amuseert men zich nog met raadsels en kleine vierregelige versjes (dindang). Van versjes gesproken, moet tevens vermeld worden het Kota Waringinsche gebruik van barajah als een hoog geplaatst personaadjé in het dorp komt; in dat geval zingen de vrouwen eigen vervaardigde welkomstliederen (rajah). Zoo heeft daar elke vreemdeling zijn eigen lied. Ten bewijze dat ook deze liederen worden overgeleverd aan het nageslacht moge dienen dat ik de «radjah Kapron» (d.i. von Gaffron) hoorde, welke ambtenaar hier in 1847 reisde.

Als men in de Ngadjoestreken een feest meemaakt zal ook de balian beginnen met den gast toe te zingen. Men ziet dus dat er een vrij opgewekt «letterkundig leven» in de Dajakstreken bloeit.

Het Maleisch wordt in het Sampitsche en boven en beneden Dajaksche bovenlanden — practisch gesproken — niet gebruikt. Slechts de hoofden zijn zeer gebrekkig deze taal machtig, en een groot deel hunner kent daarvan zelfs geen woord.

Het is ook het Ngadjoesch met de daaraan verwante talen dat een niet geringen invloed heeft gehad op het Maleisch dat in de Bandjarmasinsche bovenlanden wordt gesproken (het z.g.n. Bandjareesch).

Hierbij moet tevens vermeld worden dat in Kota Waringin Maleisch een zeer groot bestanddeel Javaansch schijnt te schuilen. De oude wetten van het vorstendom zijn daarmee doorspekt, en Michielsen deelt in zijn rapport aangaande een reis langs de Mapan en Djelai, gemaakt in 1881, mee, dat hij bij de ontvangst in de kampongs werd toegesproken door Dajaksche hoofden in de z.g.n. basa dalem, die naar deze rapporteur vermeldt voor $\frac{3}{4}$ uit Hoog Javaansch bestond.

Ik heb deze taal niet vernomen bij mijn reizen langs de Mapan. De Djelai ken ik niet, aangezien de bovenlanden daarvan in de Westerafdeeling vallen. Michielsen heb ik uit zijn rapporten echter als een zeer betrouwbaar rapporteur leeren kennen, zoodat ik vermeen dat dit op zijn gezag gerust kan worden aangenomen.

Men ziet dus, mogen er afwijkingen bestaan in de gebruiken

die het leven dezer Dajaks beheerschen, de taal is al evenzeer door velerlei verscheidenheid gekenmerkt.

§ 111. De muziek.

We hebben reeds gezien hoe de voordracht van legenden op de katabong, een lang gerekte trom wordt begeleid, evenals de balianfeesten en de verschillende dansen. Behalve de katabong wordt daartoe tevens gebruikt de gandang, een trommel die veelal ongeveer 1 M. lang is en een doorsnede heeft van $\pm$ 30 cM. Beide instrumenten zijn aan een zijde door een trommelvlies afgesloten. Dit vel kan men de vereischte spanning geven door dat de randen middels rotan aan een rotanband zijn verbonden; tusschen deze laatste en het trommellichaam zijn vier of vijf stokjes gebracht die van boven breed uitloopen. Door op deze stokjes te slaan wordt de band een weinig naar beneden gedrukt, en daardoor het vel naar den eisch gespannen.

Men bespeelt beide instrumenten door met de platte hand op het vel te slaan.

Daarnaast heeft men de gongs. We zagen ze reeds rondom de bentok hoema staan, toen we het huis beschreven; heeft men ze tot gebruik noodig, dan worden ze opgehangen ook weder aan de zijde van het huis. Ze worden dan naar grootte en klank zóó gerangschikt, dat ze een zekere toonladder vormen, waarna men de gewenschte melodie slaat door de gongs met meer of minder kracht aan te raken met een korten stok, die van boven met lappen, getah of hars is omwikkeld (pemantoek). Wil men een niet naklinkenden toon voortbrengen, dan wordt de gong met de hand vastgehouden. Al naar men met meer of minder gongs werkt, werken meerdere personen mee. Men kan verschillende melodieën spelen, die elk hun eigen naam hebben en later wel ter sprake zullen komen.

De gong wordt verder gebruikt door het hoofd, om de menschen van de ladang op te roepen, als hun aanwezigheid om een of andere reden gewenscht wordt.

De kleine gongs gebruikt men niet opgehangen; deze plaatst men naast elkaar, plat neergezet op eenige rotan-stengels, die in een houten raam zijn gespannen. Met een gewoon stuk hout wordt dan de melodie geslagen, waartoe men ook wel een stuk ijzer bezigt. In den regel vormen vijf zulke gongs deze Dajaksche gamelan, die dan door twee personen bespeeld wordt

waarvan de eene vóór, de andere achter het instrument zit. Wordt de katabong meestal door de vrouwen bespeeld, de gongs zijn uitsluitend manneninstrumenten. De groote en de kleine gongs worden veel gecombineerd gebruikt.

In sommige streken gebruikt men bij het dansen, behalve bovengenoemde muziek, nog die van belletjes van koper of brons (garoenoen), die de danser, dan wel begeleider, aan armen en beenen bindt en zoo doende het rythme van den dans mede aangeeft.

Een twee-snarige viool, gamboes, door de lieden zelf gemaakt, is evenzeer in het Dajaksch instrumentarium aanwezig, ze wordt bespeeld óf door tokkelen óf door middel van een strijkstok, die een sterk gebogen stok en als strijkvlak een stuk rotan heeft. Het lichaam van dit instrument heeft veel van een guitaar; de snaren zijn van touw, dat met eiwit is sterk gemaakt.

De beide laatste instrumenten worden niet bij het dansen gebruikt, in enkele gevallen zag ik ze bezigen bij het voordragen, maar meestal bespeelt men ze zonder meer. In sommige omstandigheden is het pali om de instrumenten te bespelen, of is het verboden zulks binnenshuis te doen; we zullen deze gevallen hier onder nog leeren kennen.

De Dajak is over het algemeen verzot op muziek en in de streken waar de beschaving begint door te dringen, zien we dat de Dajak zich met interesse toelegt op het bespelen der Europeesche instrumenten; of dit met succes wordt gedaan, ligt buiten mijn beoordeelingsfeer. Het zingen bij den Christelijken eeredienst, heeft tevens zeer hunne belangstelling. Ik durf haast zeggen dat er geen Dajaksch Christengezin is, dat niet eenige gezangenboeken bezit en daar dagelijks liederen uit zingt, niet zoo zeer uit vroomheid, dan wel om het plezier van het zingen zelve; ook bij Dajaks van andere gezindte vond ik meermalen dit gebruik in zwang.

§ 112. Ziekte.

In § 31 maakten we reeds ter loops kennis met de oloh dewa, de geneesheeren der Dajaks als ze nog geen gebruik wenschen te maken van de balians. Deze lieden volgen twee methoden om de genezing te bewerkstelligen. In de eerste plaats trachten ze de ziel terug te bekomen, in de tweede plaats geven ze den patient geneesmiddelen; het zijn ook de menschen die kundig zijn in het sadiri.

De te geven geneesmiddelen bestaan veelal in aftreksels van kruiden of in het aftappen van bloed. Evenals de Maleier zich — meestal geregeld elk half jaar — een ronde plek op het achterhoofd laat kaal knippen en zich daar door een doekoen, door middel van een daartoe geschikt gemaakte koehoorn bloed laat uitsuigen, zoo acht ook de Dajak dit in sommige gevallen gewenscht.

Naast die, al dan niet werkende geneesmiddelen — soms zijn ze werkelijk zeer goed — geven ze ook wel geheel waardelooze geneesmiddelen in den vorm van water, waarin een djimat heeft gelegen, of waarover ze een en ander gepreveld hebben.

In de laatste plaats passen ze het masseeren toe, waarin ze evenals de Maleiers het minstens even ver gebracht hebben als een Europeesche trainer.

Voor slepende ziekten is men veelal van oordeel dat het wenschelijk is een dusdanigen oloh dewa te ontbieden, want deze kwalen zijn niet zelden het gevolg van een bezwering door een vijand. Helpt de dewa niet, dan gaat men tot een balianfeest over.

Huidziekte, die uiterst vaak voorkomt, beschouwt men eigenlijk niet zoo zeer als een ziekte; met allerlei touwtjes, waarin karoe-hai's zijn gebonden, tracht men zich tegen dit euvel te beschermen. Heeft men het echter eenmaal opgelopen dan legt men zich daarbij neer en denkt zelden aan genezing. Deze ziekte schijnt minder besmettelijk te zijn dan men wel zou denken. Het komt veelvuldig voor, dat een man ernstig aan schurft lijdende is, terwijl zijn vrouw de ziekte niet vertoont, of dat de moeder lijdende is en de zuigeling niet. Op welke manier dan wel die groote verbreiding plaats heeft, en hoe de reiziger die iet of wat onvoorzichtig is, plotseling tot de ontdekking komt, dat hij een begin dier kwaal vertoont, kan ik niet uitmaken.

Even veelvuldig komen, helaas, de verschillende venerische ziekten voor; de middelen die daartegen gebruikt worden zijn vele, maar alle komen daarop neer, dat het dranken zijn, die sterk op urineloosting werken. De ettervorming treedt daardoor minder aan den dag, en de patient waant zich genezen, om na verloop van eenigen tijd tot de ontdekking te komen, dat hij weder ziek is geworden.

Lepra komt ook vrij veel voor; als men de ziekte in het beginstadium heeft, verblijft men kalm in den kampong, slechts de

zeer ernstige lijders worden in het bosch gestuurd en daar verzorgd. Onder de hoofden kwamen nog niet zeer lang geleden eenige lijders voor.

Kropgezwellen, elephantiasis, zoowel aan het been, als aan het scrotum komen tamelijk veel voor. Behalve de periodieke koorts, die onaangenaam worden gevonden, trekt men zich van deze ziekten weinig aan.

Voor koorts, influenza en dergelijke ziekten, wordt de dewa ontboden. Het loon, dat hij daarvoor krijgt, is verschillend naar gelang van het succes dat hij bereikt. Zoo ziet men dat aan de Boelik de volgende betalingen plaats hebben. Voor de geneesmiddelen betaalt men de z.g.n. lima riboe (= 10 mangkok à f 0.25) meestal voldaan met een bijtel en een armband, die dan tevens gebruikt worden als pangkaras soemangat. Men noemt dezen prijs van geneesmiddelen de «pekak».

Als nu de bezwering vlot afloopt, krijgt de bolin bosi sabelas (= 22 mangkok à f 0.25); heeft de werkzaamheid geen gevolg dan is slechts een betaling van één tadjau (10 mankok) verplicht.

Na deze bezwering is het huis van den patient gedurende een drie tal dagen pali, welk pali men naar de bezwering noemt. Aan de Lamandau noemt men deze bertangang berkamid, op het verbreken van het panti staat een boete van bosi sebelas benevens badap sangkolan. Aan de Saroejan noemt men den medicijnman: toekang sangka; het pali (pai) duurt ook daar drie dagen, en wordt aangegeven door een pali teeken (noemt men hier hinting) bestaande uit een rotansnoer, waarop de tak van de terong (daoen nohong) is gezet, met de bladeren naar beneden, de tak naar boven.

Bij deze genezingen pleegt de dokter dansen om den patient uit te voeren, terwijl op de trommel geslagen wordt en gezongen. Het behoeft geen betoog, dat een en ander niet zeer dienstig is aan de genezing, het dient echter om een eventueelen kwaden indringer zoo mogelijk op deze manier te verwijderen, en althans geesten die deze bedoeling hebben, af te schrikken. Hetzelfde krakeel zullen we later, nog in erger mate, aan het doodsbed zien vertoonen. Op alle mogelijke plaatsen wordt onderwijl de patient geknepen, en veelal wordt dan een doorn, steen of vischgraat uit het lichaam gehaald, als de ziekteoorzaak. Dit knijpen noemt men mangamal.

§ 113. Reizen.

In hoofdzaak wordt in deze streken te water gereisd; slechts hier en daar, vooral als men naar een ander stroomgebied oversteekt maakt men gebruik van de landwegen. De afstanden te water worden uitgedrukt in rivierbochten, waarvoor men de namen tandjoeng, oedjoeng, rantau, karangan, koeroengan gebruikt. Alleen aan de Aroet die een weinig al te veel bochten heeft, rekent men met 12 en 6 bochten tegelijk, en noemt deze respectievelijk timbas laki en timbas bini.

Bij landpaden spreekt men van zooveel natei's. Een natei is de afstand tusschen twee beekjes, die men over moet, hoogere grond. Het is duidelijk dat bij deze wijze van rekenen, geen gelijke stukken onder gelijke namen worden genoemd. Langs de landwegen rekent men daarom tevens bij pasah's, dat zijn plaatsen waar men een oogenblik uitrust en waar veelal een primitief huisje gelegenheid tot zitten geeft. Gaat de weg over beekjes, dan laat men daarover een boom vallen, die de brug moet voorstellen. Soms ziet men over moerassen langere bruggen van dien aard. Men spreekt dan om de lengte dier brug aan te geven van een brug van zooveel pelang; één pelang is de lengte van één stam.

Men vertrouwde den Dajak echter niet als hij een afstand «een poedjoek roko» noemt, men zal dan gelooven, dat dit een sigaret rooken ver is, maar dan vergist men zich. Een Dajak pleegt eenige trekjes aan zijn strootje te doen en het daarna achter zijn oor te steken, om als hij weer eens behoefte heeft aan een trekje, dit te doen. Het hoeft geen betoog, dat op die wijze een sigaret een halven of een heelen dag beteekent. Beter kan men aan op de omschrijving (een pangkiau) een roep ver (kiau = roepen).

Is de weg zóó ver, dat onderweg overnacht moet worden, dan legt de reiziger eenig rondhout op den grond, spreidt zijn mat, en als hij die heeft zijn klamboe, bedekt alles met boombladeren of boombast, en slaapt den «slaap der rechtvaardigen.» Steeds zal hij zijn hutje aan den oever van een stroompje opzetten. Eerstens om gemakkelijk aan water te komen, tweedens om te baden, want zoo vuil als de Dajak er uitziet, hij baadt toch minstens twee keer, en in den regel vele malen per dag.

De uitrusting van den Dajak bestaat uit de bovengenoemde

zaken, uit zijn kapmes en kookpot en een voorraad rijst, hetgeen alles door hem in een hambin (rugmand) op den rug gedragen wordt (mahambin). Zijn eten kookt hij op een vuurtje dat hij ter plaatse aanlegt; het potje zet hij op drie schuine in den grond geslagen stokken (toengkon), dan wel het hangt met een rotan aan een langen, schuin in den grond staanden stok boven het vuur.

Mannen zoomin als vrouwen zien tegen zoo'n reis op. Te water reist men in een prauw (aloer, bandong enz.) en in kleine riviertjes per djoekoen, een boot uit één stuk bestaande, zonder betimmering. Men beweegt dit vaartuig voort met een roeispaan (besai) die niet in dollen — of iets wat daarmee overeenkomt — wordt gebruikt. Verliest men op zijn reizen hetzij zijn hoosvat (timba) of zijn roeispaan, dan wel wordt de boot onbruikbaar, dan leent men nieuwe bij een te passeeren huis. Men pleegt dan steeds te helpen, en de goederen worden ook nagenoeg steeds teruggegeven. Zoo niet, dan vervalt men in een boete van de dubbele waarde van het verdwenene.

Zakt men bij zijn reizen door een betang of slaat de prauw voor een aanlegvlot om, zoo wordt de eigenaar van deze plaats door den reiziger direct beboet (menjinger), want hij wordt geacht de schuld van het geval te zijn en den reiziger in deze sial-positie gebracht te hebben. De daartoe aangesprokene betaalt in den regel.

In vroeger tijden — voor zoover mij bekend komt het thans niet meer practisch voor — kon de bevolking van een stroomgebied of van een kampong de rivier pali verklaren, door over de rivier een rotan te spannen waaraan allerlei voorwerpen hingen. Brak men dit panti, dan moest een hooge boete betaald worden n.l. tetesan pali, welke boete 1—2 djipen bedroeg (het talian der Bandjarmasinsche bovenlanden), tetesan = het doorslaan.

Reeds boven behandelden we de verantwoordelijkheid der gemeenschap ten aanzien der reizigers, door hen ten eten te geven en hen te beschermen tegen aanvallen van hooger wezens.

§ 114. Onrust in het dorp.

Een onrustige toestand in den kampong kan op velerlei wijze ontstaan, men heeft b.v. een hantoean in het dorp ontdekt, waarvan we boven spraken of er worden vele kleine en groote

diefstallen gepleegd. Dit laatste komt niet zeer vaak voor. De straffen die daarop staan zijn meestal teruggave van het gestolene benevens, als boete, eenmaal betalen der waarde. Het delict heet takau. Valsche beschuldiging van dit delict (tandah takau) wordt met één djipen bestraft.

Verbrandt men een andermans huis, dan hangt het er van af wat de gevolgen zijn. Verbranden er menschen mee, dan moet alles vergoed worden, en het sahiring, tanggoel of hoe het bloedgeld anders mag heeten, moet evenzeer voldaan worden. Deze boete was zóó hoog dat men vrijwel kan zeggen, dat die niet betaald kon worden; het gevolg daarvan was, dat de dader met zijn heele gezin tot erfelijk slaaf van de erven der verbrande lieden werd gemaakt, welke slaven den bijzonderen naam droegen van Kahasoe. Bij kleinere branden, werd men aangesproken voor betaling der waarde van de verbrande goederen. Ingeval men door onvoorzichtigheid het goed van een ander verbrandt, betaalt men de waarde, in den regel te laag getaxeerd, welke betaling men palangin saha noemt.

In gevallen dat 's nachts brand ontstaat, wordt op de gong geslagen om de bevolking op te roepen; een ieder moet zich dan spoedig naar de plaats van het onheil begeven. Ook in geval van diefstal heeft dat plaats.

In het hoofdstuk, dat over de Rechtspraak handelt, zullen we nader terug komen op de wijze, waarop men het weigeren van hulp, of verleenen van hulp aan een schuldige, straft.

§ 115. Toewak-bereiding, spijs en versnaperingen.

Toewak is een drank, die bij elk Dajaksch feest aanwezig is. De bereiding is als volgt: Men maakt eerst in een tempajan — die goed is schoongemaakt om verzuren van den drank te voorkomen — van kleefrijst en ragi, alsmede koud water, een mengsel (ragi zijn specerijen en suiker), dat men eenige dagen laat staan; daarna wordt weder koud water daarop geschonken en weer moet het vocht drie dagen trekken. Dat dan aanwezige water, hetwelk een melkachtige kleur heeft en een zuurzoeten smaak, is de toewak. De kracht daarvan is minder dan die van bier. Terzake kundigen echter kunnen daaruit de «air mata» of arak bereiden. Men neemt daartoe een pan met toewak, middels pisangblad afgedekt. Door dit deksel steekt een pijpje, dat de damp afvoert, die in een flesch neerslaat. Dit is een zeer alcoholische

drank, maar niet onsmakelijk; de kleur is dan doorzichtig. De Dajaks kunnen van de toewak niet afblijven, en drinken daarvan zoolang tot ze stomdronken zijn; er moet gezegd worden, dat dit zeer gauw het geval is, een Dajak kan niet veel verdragen.

Alvorens hij zal drinken stort hij eerst een weinig op den grond of op de haardplaats als tantoelak sial. Is een gezelschap bijéén, dan krijgt elk op zijn beurt een kommetje vol — in Kota Waringin geniet men het uit olifantstanden —; als de persoon drinkt, roepen de toeschouwers hau, hau, hau, de beleefdheid brengt zulks mee. Weigert men om een of andere reden toewak te drinken, als men die aanbiedt, dan doopt hij, die dit afslaat zijn vinger in de toewak; doet men dit niet dan zou het sial over den aanbieder brengen. Hetzelfde ziet men trouwens met de sirihdoos, als die naar een Inlander wordt toegeschoven, die echter reeds voorzien is, of geen trek heeft; hij zal dan niet verzuimen het sirihstel aan te raken.

Zoowel mannen als vrouwen geven zich aan toewakgenot over. Zijn ze echter in elkaars gezelschap dan drinken de vrouwen minder. Als er geen mannen bij zijn drinken ze echter duchtig.

In de tweede plaats zijn de Dajaks verslaafd aan het sirih pruimen. De sirih wordt zelf verbouwd, steeds in de nabijheid van huis en ladang, pinang boomen komen evenzeer veelvuldig voor. De kalk bereiden ze door slakkenschelpen te branden en daarna fijn te stampen, tenzij ze kalkrotsen in de buurt hebben, dan halen ze het daar vandaan om het gesteente na branding en stamping te gebruiken. Dit laatste soort is echter minder lekker. Gambir gebruiken ze in den vorm van gedroogde gambir-bladeren, ook wordt een snippertje tabak bijgevoegd. De ingrediënten worden in een mandje (tampil) meegenomen, en in huis in een veelal Negara'sch koperen stel (sangko) bewaard.

Een andere versnapering is de soegi, dit is wat men in Holland zou noemen een tabakspruim.

De soegi is tabak tot een balletje gerold, nadat men ze bevochtigd heeft. Met dit balletje strijkt men zich langs de tanden of bewaart het tusschen bovenlip en tanden. Men kan op die wijze een vollen dag met zoo'n balletje toe. Als men zijn manieren kent als Controleur in de Dajakstreken en men zet den gastheeren een tabakspot voor, dan zal men het Hoofd zich van de gift zien meester maken en zooveel bolletjes draaien

als er menschen (vrouwen en mannen) zijn, waarna ieder het zijne neemt. Vaak heb ik er bij toegezien; ik moet zeggen dat er eerlijk verdeeld wordt. Eerst daarna komt de Dajak, al lurkende aan zijn soegi, op zijn praatstoel; een groot deel dezer nota komt achter de soegi vandaan. Als men het vertrouwelijke gesprek nog niet voldoende vergoeding vindt voor de gegeven tabak, kan men zich geruststellen, want het Hoofd zal, alvorens heen te gaan, u een kip of iets dergelijks aanbieden als dank voor de soegi.

Ten slotte rooken ze nog strootjes; aan de Saroejan maakt men van de bovenste bladlaag der wilde pisang het sigarettenpapier. Een stijf ineen gedraaide rol van ± 1 cM. middellijn verkoopen ze daar voor 5 cent. Elders gebruikt men de omhulsels van maiskolven; deze worden daartoe eerst op maat gesneden, in water gekookt en daarna gedroogd. Heeft men ook dit niet, dan gebruikt men eenig ander droog blad, en heeft men ook dat niet, dan neemt men een levend blad.

Het liefst heeft de Dajak de Javaansche tabak, maar heeft hij die niet, dan is andere hem even lief. In de Bovenlanden van Sampit verbouwt men na den rijstooft zelf tabak. Heeft men de rijst echter op babas geplant, dan lukt de tabak niet.

De bereiding kennen ze niet, ze drogen gewoon de tabak en rooken haar met steeltjes en al op — ze noemen zulks tembakoe hidjau (groene tabak).

Vuur maken voor al dit rookgerei, doet men zelden met lucifers, dat is een te groot luxe artikel in de binnenlanden. Men neemt veelal een spaander van een vuur af; heeft men dat niet, dan gebruikt men een vuurslag met een stukje oud goed als lont, het staal is veelal import en langwerpig vierkant van vorm. De vuursteentjes zijn lang niet goedkoop. Op plaatsen waar men ze krijgen kan, die hier vrij zeldzaam zijn, doen ze van 35 cent tot f 1.— de kati. De meest natuurlijke wijze is echter die welke men toepast door hout te wrijven (njanjat). Men gebruikt als wrijver meestal hard hout als boengoes, of ook wel ijzerhout. Het zachte vezelige pelawihout wordt als onderligger gebruikt, men boort daarin een gaatje, doet daarin een weinig lont en draait snel de wrijver door de handpalmen, het lont smeult binnen weinige oogenblikken.

Dat men vuur uit hout en steenen kan halen verklaren de Dajaks U op de volgende wijze:

Toen de eerste mensch dood ging zaten de Lamambang in zak en assche hoe of ze de onreinheid zouden kunnen opruimen. Een probeerde het met den regen, een ander met warmte, een derde liet het bliksemen, totdat er eindelijk een kwam, die over het vuur gezagvoerde en die het lijk verbrandde. De andere Lamambang werden daarom boos en doodden den vuurman, die zoo schitterend succes met zijn proeve had gehad. Toen hij gedood werd, spatte zijn bloed rond en trof boomen en sommige steenen, bamboe enz.; het bloed kroop daarin, en vandaar dat men met deze zaken vuur kan maken (de ziel des vuurmans toch — zijn bloed — zit in de voorwerpen).

Wat het voedsel der Dajaks betreft, kieskeurig zijn ze niet: behalve schildpadden, visschen en wild plegen ze ook slangen, apen, honden, biawaks en kleine soorten hagedissen en eekhoorns te eten, kortom alles wat kruipt, vliegt, of staat wordt welkome buit gerekend. Uit het plantenrijk zijn het allereerst rijst en knolgewassen, alsook mais welke ze verbouwen; verder zamelen ze groenten in als topjes van de rotan haroewai, en de oebi kajoe; deze beiden echter moeten, voor gebruik, afgekookt worden; verzuimt men dit en kookt men de groenten direct, dan krijgt de eter ernstige last van buikloop. Verder zijn bepaalde soorten varens ook zeer smakelijk.

Een drank die bij hen minstens even in trek is als de toewak, is het gegiste arensap, de lëgen der Maleiers. Gebruiken zij dit vocht niet daartoe, dan maken ze er roode arensuiker van, die ze in platte koeken (als groote borstplaten) verkoopen.

Hun lekkernijen zijn meestal uit kleefrijst (poeloet) gemaakt, die ze in een bamboe, waarin een jong pisangblad is gedaan, laten glijden; de holte wordt verder met klapperwater opgevuld en afgesloten op het vuur gelegd. Is een en ander gaar dan springt het kookgerij met een knal open; het gerecht is zeer smakelijk en gemakkelijk als reisproviand.

Ook maakt men wel ketoepat met arensuiker. Vruchten eet de Dajak zeer veel, in de moesim boeah doet hij niets anders dan onder den doerian- of tjëmpëdakboom zitten en elke afvallende vrucht op te rapen en te verorberen. De bosschen zijn zeer rijk aan vruchtboomen; met doerian gooit men bij wijze van spreken den reiziger bijna dood, als hij in Januari deze streken bezoekt. Verder komen voor ramboetan, mangistan (deze zeldzamer), langsat en vele andere soorten.

§ 115a. Eenige familienamen.

Nederl.	Ngadjoe.	Ott D.	Saroejan.
Zwager . . .	ajoe	sinda	sinda
neef, nicht . .	aken	akon	
oom	ama	mama	
(van een anders oom sprekende zeggen beide mama)			
adoptief kind .	anak ambai	anak moemin	
grootmoeder . .	ambi (tambi)	tatoe	tatoe
grootvader . .	boea (tambi)	tatoe	tatoe
onecht kind . .	anak sarau	anak ratjoen	anak ampang
jongen, broeder,			
zuster . . .	andi	ari	ai
vader	apang	amai	amang
kleinkind . . .	öso	osoe	oengsoe
weduwe	balo	balo	
echtgenoot . .	banä	mamoesai	besäi
de broer noemt			
zijn zuster. .	betau	botoe	
weduwenaar . .	baja	boetjoe	
twee mannen die	twee zusters	getrouwd hebben	noemen elkaar
	duäi	doeoi	
schoonmoeder,			
schoonvader .	empo	oepoe	empoe
moeder	indu	inai	inang
de zusters van een man noemen zijn vrouw			
	iwan	ingat	
oudere broer. .	kaka	oeka	panai oengkoe
eigen broer . .	kalambatan	itjokamai	
schoonzoon . .	manantoe	hatoeä	manantoe bakas
tante	mina	mina	
echtgenoot . .	sawä	ngoroeh	augh
de zuster noemt			
haar broeder .	njahä	sindah	
broeder	pahari	pahai	pahai
neef (dezelfde grootvader (moeder)	pahari idjä tato (Ng),	pahais	
tjä tato (O. D.), jatato (Sar.)			
personen wier kinderen zamen gehuwd zijn, zijn elkaars zanger			
(Ng), sangen (O. D.).			
Lieden die dezelfde ouders hebben zijn idjä kälamboetan; die			

dezelfde grootouders hebben (boä) idjä tato — jatatoe; denzelfden overgrootvader (tatoe) zijn elkaars handjenan; dezelfde betovergrootvader (hiang) zijn elkaars hararoä; den volgende graad vormt elkaars hatantelo; verdere graden kent men niet. Hiermede eindigt de verwantschap, die voor de hatantelo reeds nagenoeg niet meer geldende is.

In dezelfde generaties mag men trouwen, maar nooit met een verwante uit hogere of lagere generaties. Men noemt allen uit vaders generatie amak, uit grootvaders generaties boeä enz.

HOOFDSTUK VII.

Middelen van bestaan.

§ 116. De landbouw.

De landbouw zooals de Dajaks dien beoefenen is de rooibouw; de uitgestrekte bosschen, de uiterst geringe bevolking, beide voeren ertoe den grond als onuitputtelijk te beschouwen. De rechten, die men op gronden kan bekomen door die te bewerken, zagen we boven. Een Dajak bebouwt gronden één, twee soms drie jaar, en verlaat dan het uitgeputte terrein, om op een andere plaats opnieuw te beginnen. Wordt het hem te moeilijk, direct in de omgeving van zijn vestiging goede stukken voor zijn veld te vinden, dan verplaatst hij, zonder meer den heelen kampong. In het kort kunnen we dus zeggen, dat de Dajaks eigenlijk nog nomaden zijn, minder landbouwers dan wel veldproducten zamelaars. Meer en meer gaat men er echter toe over zich in vestigingen neer te zetten, en vooral in de streken die meer in de directe nabijheid der bestuurvestigingen liggen zien we het nomadendom meer en meer verlaten, maar rooibouwers blijven ze. Slechts hier en daar treft men een meer verstandigen landbouw onder de bevolking aan. Zoodra ze tuinen beginnen te krijgen — wat hier in hoofdzaak rotan-tuinen zijn — zien we dat hun vestigingen ook van meer blijvenden aard worden. Ze gaan dan ook vaker over tot herbebouwing van eens verlaten velden.

Het licht thans in het voornemen de gebruiken, die hen bij den landbouw eigen zijn, meer speciaal te bezien. Alvorens daartoe over te gaan, moet ik echter eerst een en ander mededeelen over den oorsprong der gewassen.

We zagen reeds vroeger hoe de groep der Ngadjoe's hare nuttige gewassen te danken heeft aan Maharadja Sangen, die ze tot nut der menschen plantte. In Kota Waringin zijn de nuttige vruchtboomen eveneens geplant door de eerste menschen, die daartoe het zaad uit den hemel hebben meegebracht. Met de rijst staat het daar anders.

Er was eens zekere Lamambang, Mangkoeraja genaamd, die zeer handig was in bolin werkzaamheden, hij kon niet alleen zieken genezen, maar ook dooden tot het leven terugbrengen. Toen dan ook de vader van Tahoendjoeng Sabang gestorven was, begaf deze zich, met hulp van Sangoemang, naar den Lamambang, die zoo goed was hem mede te deelen, dat als hij teruggekeerd zou zijn, de vader leven zou. Uit dank werd Mangkoeraja verzocht op een feest des gelukkigen zoons te verschijnen. Zoo gebeurde het en — dat hoeft geen betoog — er werd goed gedronken. Dit ergerde zeer de zuster van Tahoendjoeng, die op een bezoek van den heiligen man gerekend had. Zij drong daarom aan, dat hij bij haar zou komen. Mangkoeraja, die tevens de gave bezat in de toekomst te kunnen lezen, ontdekte dadelijk de bedoeling: de vrouw had het plan hen te vergeven. Alvorens nu daar heen te gaan, gaf hij zijn gastheer in overweging zijn lijk te begraven op een heuvel, Kiring pindan taroeng. Daar zou hij dan zien, hoe uit het hoofd van den heilige, een klapper vrucht zou worden, uit de oogen pinang, de teenen zouden tot kurkuma worden, zijn beenderen zouden ijzerhout worden, zijn aderen akar tongang en uit zijn ziel zou de rijst voortkomen. Al deze dingen, zoo was de lezing van den wijze, zult ge noodig hebben, als ge u aan het babolin, aan het genezen der zieken, wilt wijden, dan wel om in uw levensonderhoud te voorzien. Na dit gezegd te hebben en nog wijzen raad te hebben gegeven over de wijze van gebruik der ikat tonggang, ging hij tot de vrouw in, en werd inderdaad middels toeba vergiftigd (manoeba). Hij werd begraven en na zeven dagen stond op zijn graf een welig kampje padi. Tahoendjoeng Sabang zag dit aan maar met geen mogelijkheid zag hij kans de padikorrels uit de aar te krijgen. Daar kwamen aan de muis en de vogel pipit, die na eenige belangstellende vragen zich aanboden om de truc aan den mensch te leeren, hoe de vruchten te bemachtigen.

De muis beet nu de stengels door en bracht de korrels uit

de aar te voorschijn door er op te trappelen, daarna nam de pipit een korrel, legde die op een steen, vloog met een takje omhoog en liet dat op de korrel vallen met het gewenschte resultaat.

Tahoendjoeng was in de wolken en als belooning zei hij den beiden helpers een aandeel toe in elken oogst.

Van daar dat men tegen muizen en pipit zoo moeilijk waken kan, ze nemen slechts hun rechtmatig deel.

Een tweede legende betreffende den ladangbouw is die welke ons den oorsprong verklaart van het sterrenbeeld, waarna men zich richt bij den plant, namelijk Orion. In heel Zuid Borneo begint de plant als Orion bij zijn verschijning aan den hemel in het Zenith staat. De naam van dit sterrenbeeld is karantika (K.W.), salampatai of bintang patendo (Ng., O.D.) ¹⁾.

De geschiedenis is als volgt: zekere Lamangbang, Karantika geheeten, werd abusief door een vriend van hem, Noeli, verbrand; toen alleen het hoofd nog over was, begon dit te spreken en gaf de volgende waardevolle gegevens ten beste:

Mijn beenen zullen tot tahoera worden, mijn teenen tot kam-pating, mijn kuit en tot sipoeng, mijn armen tot oelar sawah, mijn ooren tot bamba, mijn haren tot sananoeat wormen, mijn ingewanden tot allerlei andere slangen, mijn rug tot riawah, mijn vel tot kidjang, mijn nagels tot de boeroeng toewing, de staken van mijn pondok tot toenggal koetoe, mijn dijen tot kajoe sawa, mijn hoofd tot sangang galing en mijn oogen zullen tot sterren worden.

Onthoudt dit alles goed, Noeli — ging de stervende voort — een ieder zal kunnen ladangen, maar als hij op het door hem gezochte veld deze dieren of zaken ziet, dan moet hij dat terrein verlaten, of het zal hem ziekte, dood en misgewas brengen. Ziet men deze dieren later als men reeds met de bewerking klaar is, dan moet men ze offeren (beri nasi).

Ten slotte wat mijn oogen betreft, dat is als volgt. Voorop zult ge een groote ster zien dat is Soeloeh mijn slaaf, die den weg voor mij schoon kapt, daarop volgen drie slaven, die Salaboe heeten en den weg verbreeden. Daarachter komen weer drie sterren, de voorste is mijn schoonvader, de achterste mijn

¹⁾ De Maleiers van Kota Waringin rekenen slechts met manen, 6 manen na den oogst planten ze. De Bandjarees echter rekent weer met Orion, die ook hij karantika noemt.

schoonmoeder, en die in het midden ben ik. Als ik nu verschijn en ik zie recht op U neer, dan moet ge met den plant beginnen, en dit tijdvak moet ge noemen tora tampoelam. En de ster die mijn oog is zult ge bintang mata hiang noemen.

We zien dus dat men maar zoo niet willekeurig aan het planten of aan andere werkzaamheden gaat; men heeft daarbij het voorrecht van de Goddelijke leiding.

Ik heb in heel Zuid Borneo geen instrument gezien waarmee men nagaat wanneer dit tijdstip bereikt is; het schijnt dus dat men dit slechts op het oog schat.

Men noemt door heel Zuid Borneo de maanden n° 1, 2, 3 enz. In sommige streken zooals aan de Boelik heeft men alleen de plantmaand (de vijfde), de bovengenoemde naam tora tampoelan, de eerste maand n.l. die, als men met de veldbewerking begint, noemt men langgar adjan, de tweede die voor het menabang is aangewezen heet soesoer gelang. Alleen de Mapan- en Roekoe Dajaks, benoemen al hunne maanden. Elke maand heeft haar eigen werkzaamheden. Ik zal die op deze plaats kort vermelden, later zal ik uitvoeriger op de werkzaamheden terug komen.

1. Paharaman, eerste werkzaamheden.
2. Pandjoehakan, het kleine hout wordt gekapt.
3. Soedji, het groote hout wordt gekapt.
4. Karantika, branden.
5. Maraga, planten of als de bijkomende teekenen niet gunstig zijn gebeurt dat in
6. Poesia.
7. Maga, het maken van de pagger.
8. Klamboe, houdt men zich bezig met boschproducten zoeken visschen, jagen en dergelijk werk.
9. Koetjitjih, idem.
10. Pemoewatan, de oogst.
11. Pasangan handjali, evenzoo als men in Poesia geplant heeft.
12. De twaalfde maand is in twee deelen verdeeld; in de eerste helft houdt men zich bezig met het uitgraven der knolgewassen, dit deel heet kantoean hoebi. De laatste helft heet pemoedikan, in welken tijd men zich slechts met feestvieren bezig houdt en offers brengt voor den goeden oogst. Of zou het wellicht een feest zijn, dat ten deele ook bedoeld is als aansporing tot moeder aarde om vruchtbaar

te zijn, daar men na dezen feesttijd wederom met het bestellen van het land aanvangt? De dansen toch die bij deze gelegenheid ten beste worden gegeven maken den indruk overblijfselen te zijn van erotische dansen. We zullen later gelegenheid vinden deze in het kort te behandelen.

We zullen thans nagaan hoe de verschillende werkzaamheden worden verricht, welke regels men in acht heeft te nemen en hoe verder de rijstbouw beoefend wordt.

§ 117. Het eerste werk.

Het eerste werk wat men uit den aard der zaak te verrichten heeft, is eens rond te kijken naar een geschikt bouwveld. Daarbij heeft men in de eerste plaats eenige den landbouw rakende kwesties der practijk onder de oogen te zien. In de lagere streken, waar men met landen te doen heeft, die bij vloed onderloopen, moet men er rekening mee houden, zulke velden uit te kiezen, die menschelijker wijs gesproken in den drogen tijd zullen droog vallen gedurende eenigen tijd, zoodra men gelegenheid tot branden heeft, en waar tevens het water niet zoo hoog zal komen dat de planten overstroomen. We zullen later dan ook zien dat ze een andere manier van planten volgen. De door hen te planten rijst is ook van een andere soort.

In de hoogere landen moet men zulke terreinen uitzoeken, dat de eerste banjirs, die in den regel zeer hoog en langdurig zijn, niet over het veld komen, op een hoogte, dat de jonge planten verdrinken, of wat even erg is door de visschen worden opgegeten. Als een dergelijke inundatie één of twee dagen duurt, is het nog zoo erg niet, maar langer tijd zou den dood van het gewas beteekenen.

In de hoogere bovenlanden ziet men meestal de ladangs op heuvelhellingen en -kammen aangelegd; dan is natuurlijk heelemaal de kans van overstroomen uitgesloten.

Men heeft daarbij verder nog te overwegen of men zijn veld van het vorig jaar opnieuw zal bebouwen (mambahoe, een tweede maal beplant veld heet bahoe), dan wel een nieuw stuk zal kappen (marimba, mahimba) — zulk een veld heet dan een sanah rimba of himba — dan wel of men een stuk grond zal gaan bewerken, dat reeds gedurende eenige jaren braak licht en reeds tot babas of najan (K.W.) geworden is (membabas)

manajan; zulk een bouwveld noemt men dan tanah babas of tanah najan, en in de laatste plaats of men een gebied met beloekar begroeid en z.g.n beloekar of padang (K.W.) zal schoon gaan maken. Is de Dajak eindelijk gedecideerd op deze punten, dan zal hij beginnen kennis te nemen van de meeningen der hoogere wezens ten opzichte van zijn voornemen. Vooral zal men daarbij letten op den kiekendief, als deze een huilerig geschreeuw laat hooren, is het ten eene male uitgesloten zich met dat veld op te houden, lacht de alang echter, dan is dit een gunstig teeken. Hij zal vervolgens huiswaarts keeren of ter plaatse overnachten. Wordt hij dien nacht door droomen gekweld, dan kan dit alsnog zijn gunstige opvattingen betreffende zijn keuze wijzigen. Ziet hij toch in zijn droom de maan of de zon, dan is zulks een slecht teeken, dat hem een nieuw veld doet zoeken; ziet hij echter klapper en pinang aanplanten (kekampoengan) dan is alles in orde. Men noemt deze droomvoorspellingen aan de Mapan «menjandam».

Is alles nu voor den toekomstigen bewerker naar wensch afgeloopen, dan stapt hij naar zijn kamponghoofd en geeft deze autoriteit kennis van zijn voornemen om daar zijn ladang aan te leggen. Indien daartegen geen der in het eerste hoofdstuk genoemde bezwaren bestaat, wordt de vergunning tot ontginning verleend. De man zal nu direct of na eenige dagen naar zijn veld terug keeren, om de eerste verrichtingen van belang te vervullen. Hij zal dan ter zijde van het veldje zijner keuze een offermandje op stellen met rijst en kip, daarbij zeggende dat hij hier een offer opstelt voor de geesten, die hier bij geval wonen, dat hij ze beleefd verzoekt van zijn offer te genieten en dan de plaats te ruimen, want dat hij zijn veld hier wenscht aan te leggen. De Ott Danoem noemt dit offer likir en brengt het aan de kawehè, evenals de oerai aardgeesten. De Mapan Dajak stampst bij het opstellen van zijn offer zeven maal op den grond. Daarna zal hij eenig hout vellen, soms zelfs zijn heele terrein omringen met een rintissan. Dit werk is het mamanggoel (Sar.) manangdang petak (Ng. grabak (Lamandau)). Men noemt het ook wel het «mamoepo moepoh», manatik (Ott D.).

Daarna is het één dag voor hem verboden te werken, dan is zulks pali.

Inmiddels heeft ook het hoofd zijn plicht vervuld, en zoodra hij kennis heeft gekregen, dat het grootste deel zijner onder-

hoorigen tot de werkzaamheden zal overgaan, draagt hij op de daartoe bestemde — boven reeds genoemde — plaats een klein offer van rijst en kip op, met hetzelfde verzoek als dat, wat we juist vermeldde, n.l. dat de oerai der ontginningsgronden de wijk moeten nemen.

Gaat men niet tot het marimba over dan heeft de individu dat offer niet te brengen.

Waar men het mananggoel veelal op denzelfden dag doet, ziet men in verschillende kampongs, dat het op denzelfden dag voor allen pali is. Vooral komt dit voor in streken waar men gemeenschappelijke velden aanlegt. Men ziet dan een kampong-pali, het breken van deze pali's betreffende het begin van den rijstbouw wordt in Kota Waringin gestraft met drie losa kepala tadjau doea, benevens badap sangkolan, te betalen aan het dorps-hoofd. In het Kota Waringinsche n.l. is zonder te letten op de persoonlijke pali's de geheele kampong in verbodstijd, na het opdragen van het offer door het hoofd. In de praktijk valt een en ander samen met het persoonlijke offer. Als het persoonlijk pali bij de Sahiai wordt geschonden, dan vervalt men in een boete van 2 keping (f 4.—).

§ 118. Het manabas.

De eerste werkzaamheid, die te verrichten valt nadat het pali verstreken is, is het kappen van gras en klein hout, het z.g.n. manabas (K.W.) menderik (Ngad.). Aan de Aroet splitst men deze werkzaamheden nog in het kappen van het gras en zeer klein onderhout (mengoeroen) en het kappen van het onderhout (manorang). De Ott Danoems spreken van menati.

Zooals reeds vroeger is gezegd, moet men bij deze bezigheid het hoofd met één dag arbeid behulpzaam zijn. Men zal dan veelal ook beginnen, in die streken, waar de gewoonte nog bestaat met het hoofdeveld in orde te brengen; waar dit werk zoo zeer tot feesten aanleiding geeft komt het ook voor, dat men in ploegen uitkomt, men ziet hierbij minder vaak, dan dat we straks bij den plant zullen zien, dat lieden uit bevriende kampongs overkomen om te helpen. Wel helpt men elkaar als het eenigszins kan. Veelal echter heeft men voldoende tijd om op zijn gemak een en ander zelf met zijn gezin te bewerkstelligen. We zagen reeds op de vorige bladzijden hoe verschillende dieren de zaak nog in de war kunnen sturen. Ziet men in dit

stadium der bewerking zulk een voorteeken, dan zal men wel doen, heen te gaan en een nieuw veld te zoeken. De bewerking van dat tweede veld gaat in zooverre anders toe, dat de pali periode na het mananggoel thans drie dagen in plaats van één duurt. Komt men op dat tweede veld wederom een kwaad teeken tegen, dan kan men volstaan met een offer op te brengen van rijst en kip en één dag pali te houden.

Behalve dat men letten moet op deze teekenen moet men zich ook in acht nemen voor andere dieren. Ziet men een aap dan mag men niet het daarvoor gebruikelijke woord gebruiken maar moet spreken b.v. van langstaart, een hert langbeen, een varken langsnuit enz. In sommige gevallen is er dus een palitaal. Andere dieren zullen u voorspellingen doen over het komende jaar. Alle voorteeken-vogels (boeroeng dahiang) zijn nu in staat twee teekenen te geven. Hoort men ze aan de rivierkant van het veld, dan is dat een teeken van komende regens (de vogel noemt men dan een boeroeng mendjemoer). Hoort men ze aan de landzijde, dan voorspelt dat komende droogte, en de vogel heet boeroeng mandi. De namen zijn dus net tegengesteld dan wat men oppervlakkig zou vermoeden.

Zijn deze werkzaamheden afgelopen, dan zal men eerst eens de gesteldheid van zijn veld opnemen; is er veel te doen voordat het branden gereed is, dan kan men direct beginnen met de andere werkzaamheden. Zal men echter met het grootere hout weinig moeite hebben dan wacht men nog eenigen tijd want men vreest te zeer dat, als men spoedig klaar is, en lang tot het branden zal moeten wachten, het kleine hout — niet meer door de schaduw der hooge boomen in een vlug opschieten verhinderd — ijlings weer zal opgroeien, zoodat men dan nog eens zou moeten beginnen met het eerste werk.

§ 119. Het manalang.

Het werk wordt dus begonnen zoodra men heeft uitgerekend, op tijd voor het branden gereed te zullen zijn. Ook hierbij heeft men weer op verschillende zaken te letten. De reeds vroeger genoemde ontmoetingen leiden in dit stadium van den akkerbouw niet meer tot verlating van het veld; men is dan slechts verplicht tot het brengen van een offer. Dat doet men tevens vóór dat men met het vellen der boomen (manabang, taweng, nowong (Ott D.)) begint. Mochten er bijgeval op het terrein

loenoek-boomen voorkomen — we ontmoetten ze reeds vroeger als de woonplaatsen der Njaring — dan zal men trachten die uit te sparen; in elk geval brengt men hun een extra offer, en mocht het blijken, dat de boom toch zal moeten vallen, dan brengt men nogmaals een kalangkang bij den boom. Ook andere duivels-boomen ondergaan datzelfde lot.

Bij het kappen begint men met de takken zooveel mogelijk te verwijderen; deze vallen op den grond en blijven daar voorloopig liggen. Men velt daarna de stammen, die evenzoo schots en scheef door elkaar vallen, terwijl de stoppen, die gewoonlijk ongeveer een meter hoog zijn blijven staan; van uitgraven daarvan is natuurlijk, bij deze primitieve wijze van landbouw geen sprake. Het zou veel te veel werk kosten naar het oordeel der Dajaks en voor den korten tijd, dat men het veld bewerkt niet voldoende winst afwerpen. Heeft men zeer vele groote boomen bij elkaar staan, zoodat een en ander moeilijk vallen zal, dan kapt men de omringende kleine boomen half door, waarna men de grootste daarop laat vallen, zoodat alle vallen. Men noemt deze wijze van kappen mohong, van ohong, een dusdanig gekapt kampje boomen.

Als men met het manabang gereed is, lijkt zulk een veld dan ook een chaos, die op het oog ondoordringbaar is; de bewerker echter weet zijn weg wel te vinden en loopt over de gekapte boomstammen, die nagenoeg steeds aaneen sluiten, naar de plaats waar hij wezen wil. Of die stammen wankelen en nog een aantal meters boven den beganen grond liggen, laat hem volkomen koud; op zijn bloote voeten wordt hij trouwens niet door glibberigheid der stammen opgeschrikt.

In sommige streken begint men allereerst met het niet geheel volgroeide hout te kappen dat men dan veelal met denzelfden naam aanduidt als het kappen der hoogste stammen. De Kota Waringinsche Dajaks onderscheiden naar deze werkzaamheid echter het manabang in «pemantjapan» en «pendjoehakan». Deze beide werkzaamheden vormen samen het manabang.

§ 120. Het branden.

Is alles gereed, dan wacht men tot het gekapte hout droog is, alvorens men kan branden. In deze streken van Borneo nu heeft men slechts zeer zelden een aaneengesloten, langen drogen tijd, meestal ziet men na een kort aantal dagen een ferme

regenbui het gekapte weer bevochtigen. Als het beneden niet regent, dan doet het dat in de bovenlanden wel, waardoor de rivieren niet behoorlijk vallen willen, wat weer reden is dat de velden in het kustgebied niet droog komen. Duurt het nu heel lang voordat een periode van $\pm$ 8 dagen droogte en flinke warmte aanbreekt — een tijd die voldoende is om de gevelde stammen te doen uitdrogen — dan schiet het onderhoud weer op, en het begint er op te lijken, dat de brand mislukken zal, hetgeen tevens een mislukken van den ladangbouw beteekent, met als consequenties daarvan, toekomstige rijstnood. Dit is dus het eerste oogenblik voor den ambtenaar om voorzieningen te treffen, waardoor in het komende jaar voedselnood zal worden voorkomen, of de kans daarop althans wordt verminderd. Oebi aanplanten op alle erven is dan meestal het resultaat.

Is het een zeer droog jaar zooals 1914, toen een groot deel der Barito zoo laag kwam dat de rivierstoomers vast liepen in de modder en drie tot vier weken moesten blijven liggen, dan zijn de resultaten van het branden, dat half Borneo in vlammen op gaat. Een zware rook is dan tot ver in zee merkbaar.

Zoo is dan dus de tijd aangebroken om den brand in het veld te steken (matjoetjoel, mantjoeoel, makal, njaha (O.D)); was het veld behoorlijk droog dan verbranden de kleinere takken geheel en de stammen ten deele. Indien men een babas heeft schoongemaakt, ziet men dat het resultaat van den brand veelal zeer goed is, en het veld mooi schoon is. Bij het mahimba echter blijven groote hoeveelheden nog vochtige, of de dikke takken liggen. Deze worden te zamen gebracht, en de zoo ontstane hoop nogmaals in brand gestoken (pehoen, Ng). De half verbrande boomen laat men liggen, ze vormen de paden door het veld. Zijn er nog gemakkelijk te verwijderen stukken hout dan worden deze nog ter zijde gelegd. Was het hout nog niet goed droog, dan is het resultaat gering en men moet een tweede keer zijn geluk beproeven. Bij het branden heeft men eenige panti's in acht te nemen, n.l.

1^e Voor het branden mag men niet eten; het voedsel zou vuur worden.

2^e. Voor het branden mag men niet baden; het veld zou blijken niet droog te zijn en geen vuur willen vatten.

Als het branden is afgelopen springen allen, die hebben mee gewerkt in de rivier en blijven zoo lang mogelijk onder

water, hopen de dat het daardoor lang zal duren voor het gras en onkruid zal opschieten op het schoon gebrande veld.

De door het branden ontstane asch wordt een weinig over het veld verdeeld, echter zonder dat men zich daarvoor heel veel moeite geeft. Het eerste werk wat men nu ter hand neemt is zich een klein huisje te bouwen, hetzij ter zijde van de lading of in het midden. Dit is de z.g.n. pasah of pondok, het ladanghuisje waar het leven der familie, of van een deel daarvan zich de eerst komende tijden zal afspelen. Is men dicht bij den kampong gebleven, dan heeft de woning meestal geen wanden, zoodat men het heele veld kan overzien. Is men op grooten afstand, dan stelt men twee huisjes op, een om te waken, meestal in het midden, en een om te wonen. Deze laatste zal men trachten zoo stevig mogelijk te maken, omdat men als zulks blijkt doende te zijn, zich voor goed buiten den kampong vestigt. Uit bestuursoogpunt heeft echter deze liefhebberij hare onaangename en last gevende consequenties.

§ 121. De plant.

Zoo zijn we dan gekomen tot den plant (noegal, noekan, O.D.), een der groote gebeurtenissen voor deze bevolking, niet alleen om het belang der kwestie zelve, maar niet minder om het pretje, dat aan een en ander verbonden is. Het is weer een van die tijdstippen, waarop het hoofd zijn werkzaamheden als tusschenpersoon tusschen de door hem bestuurde menschen en de hoogere wezens heeft te vervullen.

Hierbij moet ook een ieder het hoofd met zijn diensten gedurende één dag bij staan; men kan daarbij niet — zooals bij de vorige bezigheden — ploegswijze uitkomen, de geheele kampong komt te gelijktijd uit, en wel direct na het opbrengen van het offer, want het veld van het hoofd moet het eerst onderhanden genomen worden. De plant op zijn, veelal zeer groot, veld is als het ware ook een ceremonie op zich zelf. Dat is het eigenlijke plantfeest; het beplanten der andere terreinen geeft meer tot feesten van intiem aard aanleiding. Weliswaar zijn de onderdeelen van het feest gelijk aan die, welke het hoofd geeft, maar de opzet van die feestelijkheid is grootscher. We zullen daarom bij de hier volgende beschrijving ons in hoofdzaak bepalen tot het gebeuren op het veld van den mantir; mocht het soms noodig blijken af en toe aan te stippen, hoe een en

ander op een burgermans veld toegaat, dan kan dat daarbij terloops een plaats vinden.

Waar ik mijn reis in de bovenlanden juist in den planttijd maakte, was ik eenige malen in de gelegenheid, deze gebeurtenis van het begin tot het einde mee te maken op verschillende plaatsen, waarbij mij bleek dat de gebruiken zeer weinig van elkaar afwijken, en de strekking overal dezelfde is, n.l. in de eerste plaats de oeraï van den grond te verzoeken toch vooral niet over de destijds plaats gehad hebbende verwoesting van het eigendom te mokken, en geen plagen over de rijst te doen komen. In de tweede plaats om de rijst aan te sporen veel vrucht te dragen en snel te rijpen, daar haar dan allerlei pretjes wachten.

Gaan we thans de verschillende gebruiken na: Allereerst brengt het hoofd weer zijn offer op bij de dorpsofferplaats, daarbij verzoekende om de verschillende rijstziekten verre te houden van het veld. Voor een goeden oogst belooft hij dan veelal een extra offer te zullen opbrengen. Als een en ander is verricht komt men samen ten huize van het hoofd waar het, aan den vooravond van den plant, feest zal wezen. Reeds bij deze gelegenheid zijn lieden uit bevriende kampongs aanwezig om behulpzaam te zijn bij het planten. Een dergelijke hulp beteekent een schuld van den geholpen kampong; het gewoonterecht toch eischt, dat te zijner tijd deze kampong den helper wederkeerig helpt met evenveel werklieden. Een dusdanige schuld vergeten de Dajaks niet, hoelang het ook geleden is, ze kunnen het U nog precies opgeven. Deze hulp evenals het wederkeerig elkaar helpen der kamponggenooten noemt men mamoenai (Aroet) manjampoeli (Mamah Darat) harian, haroeboeh (Ngadjoe) marindjam mandohop (Sar.) hawik (Ott D.).

Als men de vreemdelingen hetzelfde jaar niet kan helpen, dan het volgende of een der volgende, maar ééns zal de betaling plaats hebben. De eigen kamponggenooten helpen elkaar in hetzelfde jaar.

De nacht dan, die aan het beplanten van het hoofdeveld voorafgaat wordt met een balianfeest (badjaja Sar., babolin K.W.) doorgebracht. De priester houdt dan allerhande bezweringen om de ziekte enz. te weren, en de oeraï aangenaam te stemmen ten aanzien van de te bebouwen velden. Een dusdanig babolin wordt niet in die mate gehouden voor de gewone velden, daarvoor bepaalt men zich veelal tot een drinkgelag, of tot

een gering balianfeest. Ook dit zouden we dus tot op zekere hoogte hunnen beschouwen als een bezwering ten algemeenen nutte, geldende voor den geheelen kampong, niet alleen voor het veld van den mantir zelve. Het feest, dat door mannen en vrouwen bezocht wordt, duurt tot het ochtendkrieken, waarop zich het geheele gezelschap onder gongmuziek en medeneming van ter plaatse aanwezige heilige potten naar het veld begeeft. We moeten thans eerst zien, wat daar inmiddels voor veranderingen hebben plaats gehad. In het midden van het veld stellen de Ott Danoems een lopau oerai op, een offerhuisje waar varkensvleesch en rijst voor de oerai wordt geplaatst; als dit geschiedt slaat men den grond onder het huisje (nahoep tanah) onder het uitspreken van een bezwering.

In den regel niet ver van den rand van het veld heeft men vier stijlen in den grond gestoken waarover een katjang dakje is gespannen, dit is de imbang pondok parei (Sar.) of poon bonji (O.D.). Vlak daarbij aan den rivierkant heeft men een grootere balai gebouwd, waar de feestgenooten een plaats vinden. De te planten rijst, die men paung (oepon binji, Ng.) noemt, wordt op de volgende wijze verkregen. Als men bij den oogst mooie volle aren ziet worden die gesneden apart gehouden voor den plant van het volgend jaar. Tot op zekere hoogte doet men dus aan zaadselectie.

Zoo is men dan ter plaatse aangekomen, niet in ladangcostuum maar in feestgewaad, en het pretje gaat beginnen. Dat begin bestaat uit het planten van de soemangat padi, de rijstziel (hambaroean parei (Ngadjoe), padi toedjoeh lobang (K.W.) haroenoen parei (O.D.).

Wat is die soemangat padi? In de eerste plaats wordt ze geacht de geheele rijst op het veld te vertegenwoordigen, de werkzaamheden ten haren bate verricht komen het geheele veld ten nutte. In den tweede plaats is de plek waar deze rijst gepoot wordt (de imbang) het verblijf van den specialen schutspatroon van dit gewas n.l. van Mandar (K.W.), Sri Noeroelah (Sar., Ngadjoe). De wakende figuur, die men aanneemt te zijn de wreker van ieder die de ladang schendt, of die de panti's ten haren bate opgesteld handhaaft of overtreding straft. De bescherming dezer rijstziel werkt terug op het geheele veld; lukt zij, dan zal ook het verdere veld welig vrucht dragen. Haar wordt dan ook, zoolang ze jong is, de bescherming tegen de zonnestralen

verleend door het dak, dat men boven de imbang heeft aangebracht en dat daar blijft tot de rijst een bepaalde hoogte heeft bereikt.

In de imbang wordt allereerst een heilige pot geplaatst, die met bloed bestreken wordt en een weinig eten en toewak bekommt, om zich daar den verderen dag mee te amuseeren. Dan maakt men zeven (aan de Saroejan vijf) pootgaten en daar omheen een twintigtal andere gaten, die in een kring om de eerstgenoemde liggen. In deze gaten strooit men nu de eerste rijstkorrels, terwijl op de gongs en andere instrumenten wordt geslagen en door de aanwezigen geraas gemaakt wordt. Een en ander is dienstig om het sial af te wenden van de rijst. Heeft men deze werkzaamheid verricht, dan worden de gaten dicht geworpen, en daar overheen wordt een kip geslacht, waarvan men het bloed over de pootgaten laat druipen; deze handeling is het manjaki parei. Men neemt nu de manden waarin de te planten korrels zich bevinden en zet deze in de imbang waar ze verblijft totdat men met de werkzaamheden zal aanvangen. Ieder neemt dan uit deze manden zooveel als hij noodig heeft; is zijn voorraad op, dan keert hij terug bij de imbang om nieuwe te halen.

Rondom de imbang — maar aan de oostzijde het meest — worden nu allerlei zaken geplant, die tot afwering van booze invloeden kunnen dienen.

In de eerste plaats dient daartoe een krans van toeba-wortels — het bekende vergif — die rondom de hut worden geplant, en die de beteekenis hebben om eventueel over het veld komende ziekten of andere vijanden, te vergiftigen (manoeba); verder worden er oude wapenen met het scherp of de punt naar boven in den grond gestoken, een of twee sawangboompjes, die bij het manjaki parei klaar stonden worden geplant, verder worden lappen en doeken opgehangen en ten slotte wordt de Nederlandsche vlag geheschen, nadat de stok gemanjakied is en met toewak begoten. Het dient gezegd, deze vlag is een machtig symbool in het oog dezer primitieven. Ze achten deze de tegenwoordiger van de kracht der Blanda's, zij rekenen hem te zijn de hambanan blanda (de ziel der Hollanders) en het is een beproefd middel om sial af te wenden, die vlag te hijschen. In het bijzonder is zulks het geval als men de vlag van den Controleurs prauw tijdelijk mag leenen.

Is dit ceremonieel afgelopen, dan begint men met een stukje te eten en te drinken. Bij deze bezigheid heeft men zorg te dragen niet van borden maar van pisangblad te eten; ook is het verboden uit ander vaatwerk zijn toewak te genieten dan uit bamboe.

Is men hiermee klaar dan gaat men over tot den eigenlijken plant. Allereerst echter wordt dan eenig kippenbloed gesprenkeld over het zaad, welke bezigheid men palas noemt, boven deze rijst heeft men een antjak met voedsel voor de geesten gehangen. Men werkt dan in de breedte van het veld (de lengte is de rivierzijde); heeft men van af de rivier het bosch of de grens der ladangs bereikt dan heeft men één tokap afgeplant. Dat is dus een strook grond tusschen rivier en bosch, en van een breedte die overeenkomt met de lengte der lijn door de naast elkaar staande planters gevormd. Bij dit planten worden de pootgaten door de mannen gestoken, die daarbij gebruik maken van gewone, aangepunte stokken (toegal), de vrouwen strooien dan de rijst in de gaten (manjawa), in elk gat meestal een korrel of vijf. Men werkt op die manier drie tokaps af; is dat klaar, dan is de rusttijd aangebroken waarbij de dorst aan de toewak gelescht en van de meegebrachte heerlijkheden gesmuld wordt. Tevens is dit een tijd van vermaak. Allerlei spelletjes beoefent men. Zoo b.v. het main bente, waardoor de padi sterk zal worden en zich niet zal legeren. Verder gaat men touwtrekken; een lange rotan slinger is daarvoor in gereedheid gebracht, aan den eenen kant trekken alle aanwezige mannen, aan de andere zijde de vrouwen. Men hoeft niet te denken dat de mannen makkelijk werk hebben, menigmaal verliezen ze zelfs tegen de uiterst fanatiek trekkende vrouwen. Grappige tooneelen maakt men overvloedig hierbij mee. Men noemt het spel tarik.

Een ander spelletje is het rijststampen; men maakt daarbij niet van de gewone haloe (rijststamper) gebruik, maar van z.g.n. karoengkaroeng, dit zijn ijzerhouten stampers waarboven een bamboestok is gemaakt. In een der geleidingen daarvan heeft men een stuk ijzerhout gebracht, dat — als de stamper heen en weer beweegt — geluid voortbrengt, dat in toon wisselt naar gelang der grootte van de bamboegeleding. Men gebruikt nu een rijstblok met twee gaten en één vrouw hanteert twee karoeng karoeng, de mannen werpen padi in de gaten en de vrouw stampt zoo, dat de beide verschillende instrumenten een

melodie voortbrengen. Dit zou dienen om de rijst te doen zien dat het stampen der padi een pretje is, dus dat ze spoedig moet opgroeien om het te kunnen meemaken. Men noemt dit vermaak hadjamoek.

Een ander tijdverdrijf is dat de meisjes de mannen het gezicht zwart maken, hetgeen op een soort krijgertje spelen uitloopt. De mannen en jongens is het ten strengste verboden on gepaste handgrepen ten aanzien der meisjes en vrouwen in practijk te brengen, dit wordt uiterst kwalijk genomen, en zou sial opwekken. Ook dit wordt voor hetzelfde doel gedaan, als het bovengenoemde. Het zou echter niet onmogelijk zijn, dat we hier te doen hebben met een afschrikking van booze geesten; als men ook andere gebruiken die dat doel hebben beschouwt, ziet men het middel «zich toetakelen» meermalen gebruikt als middel tot tantoelak. Aan de Mantaja brandt men tevens tot afwering van booze invloeden minjak manjin, hetgeen gebeurt voordat de padi geplant wordt; men noemt het daarom oepoen binji (binji = de te planten rijst, oepoen = begin).

Met deze en dergelijke vermaken maakt men den tijd der rust vol en gaat daarop wederom door met planten, om na drie tokap wederom hetzelfde mee te maken. Op die wijze schiet het werk uiterst snel op en is meestal in een dag afgeloopen. Duurt het langer, dan zal men het hoofd ook dien tweeden dag helpen, en het feest wordt dan op dezelfde wijze voortgezet.

Is dit de wijze van planten in de bovenlanden, de gesteldheid der gronden in de lage landen vereischt een ietwat andere methode daarbij, die we kortelings dienen te vermelden.

In die streken toch, komt het water bij vloed zoo hoog, dat de jonge rijst geheel zou onder loopen en sterven. Men zaait daartoe de padi in sommige gevallen zeer dicht op elkaar uit, op een houtvlot; daar overheen legt men dan veelal een ander vlot dat tot badvlot der menschen dient. Is de rijst zoo hoog, dat ze het bovenvlot raakt, dan plant men de bibit uit, eerst op het hoogste gedeelte van het veld en vrij dicht op elkaar. Is ze op deze wijze uitgegroeid, dan verpoot men haar nog eens en geeft de rijst dan de definitieve plaats. Ze is dan hoog genoeg om de watervloeden te trotseeren. Deze laatste werkzaamheid heet dan nimbal, het planten op het veld van af het vlot het moenar; het zaaien op dat vlot: noegal lanteng. Dit kan echter alleen gebeuren met een bepaald soort rijst die de waterkuur

op het vlot kan doorstaan, dit is de padi sabah (moerasrijst). Heeft men echter te doen met echte drogen-grond-rijst, dan kan deze methode geen toepassing vinden. Men plant dan de korréls dicht opeen, op een hoog stuk grond (noegal); heeft ze een zekere hoogte bereikt, dan wordt ze iets wijder uit elkaar gezet (nangkaranak). Als ze ook daar is aangeschoten en gegroeid, wordt ze weer op grooten afstand overgeplant (moenar), om ten slotte de rijst de gewenschte plant wijdte te geven (mimbal). ¹⁾

Van rijstsoorten gesproken, men kent hier nog andere soorten, varierende naar den tijd, die ze tot rijpen noodig hebben. In sommige streken, zooals aan de Boelik, legt men twee soorten velden aan, een — het groote — bezaait met gewone zesmaands rijst, padi tahoen (pareinjelo) geheeten, en een veld met tampoei-rijst, die in drie maanden geoogst kan worden. In de omgeving van Bandjarmasin waar de gesteldheid van den bodem niet toelaat, dat men in den natten moesson plant, pleegt men deze driemaands rijst in den drogen tijd te planten, en noemt ze deswege padi salah tahoen, omdat ze in het verkeerde jaargetijde te velde staat.

Het Dajaksche veld met tampoei — ook aan de Katingan volgt men hier en daar die gewoonte — is niet groot. Het doel van den aanleg is geen ander, dan met den oogst daarvan den tijd vlak vóór den oogst van het groote veld door te komen.

De gevolgde landbouwmethoden toch zijn oorzaak dat men bij eenigen tegenslag niet genoeg oogsten kan, om een geheel jaar te kunnen leven. Aangezien men rijst nu lekkerder vindt dan knolgewassen, volgt men deze methode, daarnaast echter zal elke Dajak zijn oebi (djawau)-tuintje hebben. Ook zal hij niet vergeten zijn veld met poeloet aan te leggen, meestal gevormd door een hoekje van het groote veld. Deze kleefrijst toch moet hem dienen voor zijn versnaperingen, maar vooral om

¹⁾ De Bandjereezen volgen deze manier eveneens, daar zaait men eerst op een rakit (houtvlot) met modder hetgeen men palai noemt; na 40 dagen wordt overgeplant op den grond, hetgeen men latjak noemt. Daarna, als de stengel te voorschijn komt, wordt de eigenlijke stand aan het gewas gegeven wat men tanam noemt. Het meerendeel der Kotawaringinsche Maleiers volgt een andere methode; zij strooien eerst de rijst uit op de ladang (mahamboer), heeft de padi zekere hoogte, dan wordt ze overgeplant, wat men tanam noemt. In het Marabahansche duurt door dit voortdurend overplanten de groei der rijst van af het palai tot den oogst 10 maanden.

daaruit zijn zoo zeer geliefde en onmisbare toewak te bereiden, zonder welke hij geen feest geven kan, geen bezwering kan houden, kortom gedoemd is zich aan allerlei kwade geesten prijs te geven. Bij deze velden heeft men geen speciale gebruiken in acht te nemen; als het veld een onderdeel is van het groote, wordt ook geen afzonderlijke rijstziel geplant.

§ 122. Het gewas te velde.

Na deze werkzaamheden komt het er maar op aan, of moeder Natuur haar medewerking verleent. Weliswaar heeft het planten plaats gehad, nadat men karantika's teekens had gevolgd, heeft men daarna nog gewacht tot dat de boeroeng pimping darai zijn gefluit liet hooren, hetgeen te dier tijde ook moet plaats hebben — en dat door den Dajak vertolkt wordt in dezer voege, als zou deze vogel zijn moeder om rijst vragen —, maar het wil toch wel eens voorkomen, dat er geen regen komt na het planten, en dat is allerongelukkigst, want dan zal de jonge plant, boven den grond komende, verbranden. Dan dient dus raad geschaft, en het meest doeltreffende is dan een bezwering om regen te houden door middel van een toeba-vischpartij (§ 62). Tevens zal het hoofd niet achterwege laten een balai taloek aan de rivier op te stellen en daar zijn offer brengen om de Djata's te bewegen toch vooral voor regen te zorgen. Lukt ook dit niet, welnu, dan gaat de aanplant dood, en als de planter nog in het bezit van voldoende padi is, zal hij opnieuw gaan planten. Dat moet hem echter geen tweeden keer gebeuren, want dan geeft hij er den brui van en plant slechts oebi of heelemaal niets, en verdwijnt in het bosch om daar te trachten in zijn levensonderhoud te voorzien. Dit is wederom een tijdstip van spanning voor het Bestuur.

Maar de mensch is nu eenmaal nooit tevreden en de Dajak maakt op dien regel geen uitzondering. Immers behaagt het den Djata's regen te sturen, dan doen ze dat in den regel bij het doorbreken van den westmoeson op zoo gulle wijze, dat de rivieren het water niet kunnen bergen en de beruchte westmoesson-bandjir komt opzetten, meestal met een geweld dat de badvloten meegesleurd worden, boomen vallen en prauwen die niet gauw genoeg zijn weggebracht, worden meegevoerd. De duivel zelf schijnt dit tempeest te ontketen. Varen op de rivier is dan uitgesloten, niet alleen om den geweldigen stroom, maar

ook om de vele, de rivier afstuivende, boomstammen. Ik maakte in de bovenlanden bandjirs mee, waarbij binnen den tijd van eenige uren de rivier een meter of vijf steeg; in de lagere streken, waar de oeverlanden bij die gelegenheid overstroomd worden, is de hoogte van het water natuurlijk aanmerkelijk minder. De Dajak nu heeft bij den aanleg met dit natuurverschijnsel rekening gehouden, maar heeft ook een beetje op zijn geluk gespeculeerd. We zien dan al spoedig het critieke punt bereikt. De vraag is nu maar: zal het veld diep onderloopen en zal de bandjir spoedig over zijn, zoodat water en visch niet veel schade kunnen doen? De Dajak trekt er dus weer op uit om de Djata's te overtuigen van zijn belangen; hij manjaki't de bovenste treden van de trap, die van de rivier naar zijn ladang voert, en stelt een offer op; het hoofd legt een nieuw offer in de balei teloe; als het er zeer ernstig uitziet, belooft hij een offer, als de Djata's tot inkeer komen.

Wordt 's mans aanplant vernietigd, dan zal hij opnieuw planten, maar — dat zullen we later zien — dan dreigt een ander gevaar. Loopt een en ander goed van stapel, dan is veel gewonnen en de ambtenaren beginnen te rapporteeren: «de stand van het rijstgewas doet een goeden oogst verwachten». De gevaarlijkste klip is gepasseerd.

De tijd, die nu aanbreekt, is er een, waarbij men zich weer aan verschillende verbodsbepalingen heeft te houden. Zoo mag men van den aanplant af tot het vrucht zetten toe geen ijzerhout en andere harde houtsoorten vellen; een en ander met de bedoeling, de stengels der rijstplant sterk te doen worden. Het eerste werk, waarmee men zich nu onledig houdt, is het wieden van onkruid (mawau), wat echter alleen gebeurt als men een bahoe bebouwt (niet als men een tanah imbah heeft aangelegd). Voorts de aanleg van een pagar rondom het veld. Het gedierte uit het bosch toch is belust op de smakelijke jonge spruiten en zou, zoo geen belemmeringen werden opgesteld, hun lusten aan deze spruiten voldoen. Dit hekwerk wordt meestal van rondhout opgetrokken en is lang niet altijd sterk genoeg om de aanvallen van varkens en herten te doorstaan. De werkzaamheden aan deze pagars noemt men memelampang of manjabar. Lang niet overal echter volgt men deze gewoonte; de uitkomst is dan veelal, dat de rijstvijanden geweldige verwoestingen aanrichten. Weliswaar houdt men — hetzij de vrouwen

en kinderen, hetzij het heele gezin — de wacht, en is het veld overspannen met rotans, waaraan klappers, papiertjes enz. hangen, die door trekken in beweging worden gehouden, dan wel, men heeft «vogelverschrikkers» van dezelfde soort als de vaderland-sche opgericht, maar dat schrikt toch op den duur het wild niet af. Beter helpen daartegen de honden, die, in grooten getale aanwezig zijnde, de indringers moedig aanvallen, waarbij echter menige hond het loodje legt of voor het leven geteekend uit den strijd komt. Een andere verdediging is die met behulp van opgestelde, mechanisch werkende lansen (seradang, doendang); deze uit bamboe vlijmscherp geslepen wapens zijn zoo aan een rotan verbonden, dat, als men tegen deze verbinding stoot, de lans of pijl wordt weggeworpen en den aanraker treft; een dusdanige wond is meestal voor het dier doodelijk, maar ook de mensch kan er aan sterven en, als het niet zoo is, zeer lang aan de venijnige bamboewond sukkelen. Het is dan ook niet geoorloofd zulke middelen te gebruiken wanneer niet de noodige teekenen in de nabijheid zijn aangebracht, die een argeloos voorbijganger met dit feit in kennis stellen. Een verwonding of een geval van dood zal dan ook met *biat* of *sahiring* gestraft worden.

Dit zijn de waakdiensten, die men op zijn *ladang* heeft te verrichten; ook andere plichten rusten op den landbouwer, plichten die wederom met de hoogere wezens in verband staan en ons weer de machten herinneren, die in den grond huizen. Is nl. de rijst zoover, dat ze stengels gaat vormen, dan wordt ter beëindiging van de bovengenoemde *pali*-periode een kleine bezwering gehouden. Daartoe neemt men een paar plantjes, die men boven het vuur een weinig droogt, waarna ze ten deele op den grond, ten deele den landbouwer op het hoofd worden gestrooid; daarbij wordt de bezwering uitgesproken, luidende dat men hoopt, dat nu de stengels zich zullen zetten, de geesten zullen meewerken om ook verder de gewassen te sparen. Bij de Mamah Darats is die *pantang*-periode meer uitgebreid dan ik haar elders aantrof. Men mag in dien tijd geen bamboe, pinang of pisangboom aanraken en evenmin een blaasbalg.¹⁾

¹⁾ Bij de Kotawaringinsche Maleiers heeft men midden op het veld een plek vrijgelaten, die men de *pengoedjaan* noemt. Men is verplicht gedurende de eerste groeiperiode daar te „*raboen*“, hetgeen daaruit bestaat, dat men op

Zoodra de vrucht zich begint te zetten, moet wederom een godsdienstige plicht vervuld worden; dan heeft nl. het manjaki (basangkolan) van de rijst plaats. Daartoe besprenkelt men aan de Boelik de soemangat-padi met bloed, terwijl een kleine hoeveelheid van dit bloed in een kommetje op het hoofd van den eigenaar van het veld wordt gezet; men noemt daar een en ander «badjoe djoelau». Dit is een bezwering tegen muizen en walang sangit, die thans in grooten getale het getal der vijanden komen uitbreiden. Zooals we reeds vroeger zagen, is tegen de walang sangit de persoon, die met de voeten naar voren werd geboren, een goed bezweerder. De Mamah Darat hebben tegen dit gevaar een ander middel: zij bezweren de insecten, door 's nachts eenmaal met een brandend stuk schors van den terantang-boom langs het veld te loopen, een ander stuk wordt bij die gelegenheid naast de ladang opgehangen; na eenigen tijd wordt de eerste ceremonie herhaald. Deze adat berust waarschijnlijk op de practische ervaring, dat deze boom-schors een zekere aantrekkingskracht oefent op insecten.

Als het vruchtzetten plaats heeft, zien we tevens op alle toeganswegen naar de ladang offermandjes verrijzen met kip en rijst; ze dienen om de oeraï's, die immers buiten de ladang zijn, over te halen hun muizen en ander ongedierte bij zich te houden. Hetzelfde zien we te dier tijde gebeuren op de toegangswegen tot den kampong; daar zijn ze opgesteld tegen eventueele rustverstoorers van hooger orde. Ze staan echter niet op de grens, maar meestal op eenigen afstand van den kampong; dit is tevens het begin van een panti-periode; wie het pali schendt moet in het Kotawaringinsche bosi sebelas, benevens badap sangkolan betalen. Ook gaat het hoofd weer eens een offer brengen in de balai taloek, want te veel regen is niet gewenscht in dezen tijd. Laat het weder zich echter goed aanzien, dan laat hij zulks achterwege.

Dat men zoo'n drukte maakt op dit moment, vindt zijn oorzaak mede in het feit, dat, als de rijst rijp is, de dieren in drommen komen opzetten om zich van het gewas meester te maken. Een laatste klip, die den heelen oogst kan vernietigen,

deze plaats 's avonds manjan (een reukwerk), tali blati (een vezeltouw), belangki en koelit langkas brandt. Woont men op de ladang, dan moet men dit elken avond verrichten; zoo niet, kan men volstaan met in totaal drie-maal dit werk te verrichten.

moet dus nog worden omzeild. Daartoe gaat men nu ernstig wacht houden, zoowel tegen vogels als tegen anderen. Heeft men echter met een rijk vruchtenjaar te doen, zoodat het voedsel in het bosch overvloedig is, en vallen deze tijdig af, dan kan de ambtenaar, zonder verder voorbehoud, rapporteeren: «de oogst zal een schitterend beschot hebben».

De oogst is dan gered; men kan beginnen. Zij echter, die om een of andere reden te laat hebben geplant, kunnen nog even het koopje hebben van de laatste regens van den natten tijd, die een deel van hun oogst zullen te niet doen; of ook wel, op deze weinige ladangs, die nog in vrucht staan, concentreeren zich de dieren, met noodlottig resultaat natuurlijk. Na al deze hindernissen is men eindelijk genaderd tot den oogst, waarvoor echter ook nog eenige moeilijkheden bestaan.

Na deze uiteenzetting moet nog de aandacht gevestigd worden op de gewoonte, die hier gevolgd wordt, om, als de rijst een zekere hoogte heeft bereikt, daar tusschendoor djagoeng, oebi, lombok, teroeng en andere dergelijke gewassen, ja zelfs pisangs, te planten, wat het rijstgewas zeker niet tot voordeel strekt.

§ 123. De oogst.

De oogst — mengetem (Sar.), ngadjoe bahanji (K. W.) motem (Ott D.) — heeft al evenzeer in gemeenschappelijken arbeid plaats als de aanplant, en geeft evenzeer tot feestvreugde aanleiding. De naam van de hulp elkander verleent, is dezelfde als die bij het planten; alleen de Mamah Darat spreken in dit geval van mahoeroeskan en hebben dus voor beide werkzaamheden afzonderlijke namen. We zullen echter aanstonds zien dat de hulp van den vreemde thans van een ander standpunt wordt beschouwd.

Het eerste, waarmee men zich bezig houdt, is het veld van het hoofd. Daar trekt men weer met zijn allen heen, daar hebben we weer de voornaamste gebeurtenissen.

De rijstziel is ook nu weer ondergebracht onder een dakje dat denzelfden naam draagt als bij het planten (de Mamah Darat noemen dit huisje de manoempoeli). De heilige pot wordt weer bij de rijstziel gezet en tevens worden de instrumenten, die noodig zijn bij het snijden (meloewali K.W.), daar tijdelijk ondergebracht. Dit zijn nl. de rijstmanden (takin), waarin het gesneden wordt geworpen, en de kleine mesjes (gento), waar-

mee de halmen een voor een worden afgesneden. Deze mesjes zijn zeer klein, men drukt ze tegen den duim, neemt den stengel in de hand en drukt dan het mesje er door heen, de padi wordt met aar en al in de mand geworpen, hetgeen echter pas dan gebeurt, als men een handvol gesneden heeft. De mand staat naast den werker of de werkster op den grond. Het eerste wat men nu te doen heeft, is de soemangat-padi te helpen. Deze wordt weer met vlaggetjes omgeven, waarna men de verschillende stengels aan elkaar verbindt door middel van een rotansnoertje (mengikat soemangat padi, meteng, Sar.) Hierbij bewierookt men dit gewas.

Alleen aan de Boelik begint men met de soemangat-padi te snijden. Men doet deze dan in een klein mandje (baka), waarin men tevens een zevental sawang-bladeren plant. Men brengt ze dan direct naar de rijstschuur, waar het mandje op een afgeschoten plaats zijn verblijf moet houden. Op andere plaatsen daarentegen begint men allereerst het gewas te snijden; daarbij ontbreken de rustpoozen met vermaak, die we bij het planten konden vermelden; de tijd dringt thans te veel, nog vele ladangs moeten worden afgewerkt alvorens alles binnen is, en de rijst valt spoedig uit, als ze eenmaal rijp is. De eenige rust, die men geniet, zijn de eettijden, drie in het geheel, waarbij als lekkernij jonge, geplette rijst (amping) wordt gegeten, een smakelijk kostje. Met de hulp van één dag is de plicht jegens het hoofd vervuld; meestal echter zal men dan nog niet klaar zijn, na één dag moet dan ook het hoofd betalen voor de hulp. De gemeenschappelijke arbeid krijgt dan een anderen naam, nl. dien van manakinkan. Als loon n.l. krijgt dan elke helper per dag 1 takin benevens den kost, dit is ongeveer $\frac{1}{8}$ van wat de persoon kan snijden. Er is in den oogsttijd in de Dajakstreken een ware invasie van Maleiers, die allen hun diensten aan de landbouwers komen aanbieden en in een goed jaar van harte welkom zijn. De Maleiers toch zijn uiterst luie ladangers in Kotawaringin en boven-Sampit; mede echter is een gevolg daarvan, dat nagenoeg elk jaar hun oogst door het water vernield wordt, en dan gaan ze als loonknechten dienen om het noodige voor hun gezin te bemachtigen. De onderlinge hulp der kamponglieden is net zoo geregeld als de hulp aan het hoofd; men helpt elkaar kosteloos één dag, daarna moet betaald worden. Aan de Boelik noemt men het loon maäri, het is daar ongeveer $\frac{1}{4}$ van het gesneden;

men heeft daar n.l. zeer groote ladangs en zou dan, als men te veel hulp verleende, het eigen gewas zien te gronde gaan. Bij deze regeling komt dat er minder op aan: Men krijgt voldoende om van te leven, en er wordt gesneden zoolang men kan. In het jaar 1922, dat een uiterst gunstig jaar voor den rijstbouw boven was, is, niettegenstaande de Maleiers in wolken op de Dajaklanden neerstreken, slechts ongeveer de helft oogst; de rest is, door gebrek aan handen, teloor gegaan.

Alvorens echter de oogst is afgeloopen, moet eerst nog de soemangat-padi¹⁾ gesneden worden; men kan daartoe echter niet overgaan zonder dat eerst een bezwering gehouden is, die daarop neerkomt, dat aan alle instrumenten, die bij den snit hebben meegewerkt, alsook aan de wannen (tapan) en rijstmanden (oerak, O.D.) en aan eenige andere voorwerpen, zooals — en dit is een voornaam bestanddeel — de steenen der dorps-offerplaats, te eten wordt gegeven. Men noemt dit nonga parai (Ott D.), bakanan batoe, manjaki batoe, enz.; eerst daarna gaat men tot het snijden der soemangat over, die vervolgens in gele lappen gewikkeld, in optocht naar de rijstschuur wordt gebracht. Elders is deze bezwering het eerste werk bij den oogst.

In de djorong geeft men haar een afzonderlijke plaats, of men hangt haar aan den zolder. Men zal haar daar af en toe een offer brengen, en aan de Boelik mag men, uit eerbied voor deze soemangat, niet staande rijst uit de schuur halen, maar men moet daartoe zitten; men offert daar af en toe aan haar door een potje rijst aan een touwtje om den hals te hangen en dit door te snijden, waarop het vaatwerk op den grond stukvalt, deze bezwering noemt men tali pambin; er wordt tevens een en ander bij gezegd, maar wàt, heb ik niet kunnen vernemen. Voordat de rijstziel in de schuur is, mag men van de nieuwe rijst nog niet eten en daarvan niets uit de djorong halen.

Aan de Boelik waar men begint met de rijstziel in de djorong te brengen, neemt men als tijdstip voor het eten aan het manjaki batoe²⁾. Als de Mamah Darats tegen dit verbod zondigen, hebben ze een boete te betalen van bosi sabelas met badap sangkolan (aan het hoofd te betalen). Overtreding kan tot ge-

¹⁾ De Maleiers van Kotawaringin noemen de rijstziel banian.

²⁾ Bij de Maleiers kent men ditzelfde gebruik: als daar het „nibat batoe” nog niet heeft plaats gehad, mag men niets van den nieuwen oogst nemen. Deed men het toch, dit zou ziekte brengen, ja wellicht dood.

volg hebben, dat men het met de hantoe sihai te kwaad krijgt, die het bestaat den schuldige den nek om te draaien.

Een ongelukkige omstandigheid is, dat, moge men dan al op het veld niet kunnen feestvieren, men thuis zijn schade inhaalt. Elken avond is er feest, elken nacht is men dronken, en menigen ochtend te ziek om weer naar het veld te gaan; op die manier gaat menige padikorrel, ja menig veld verloren.

Op dit laatste maken de Mamah Darats een uitzondering. Zij zijn over het algemeen zeer matige drinkers, meestal zelfs drinken ze heelemaal niet, maar na het plantfeest totdat de rijstziel in de schuur is mag men geen luidruchtige drinkpartijen houden en zeker niet op het veld want de Mamah Darat rijstziel is een «Pussy Foot», kan toewak ruiken, noch zien. Bij hen is echter het op den oogst volgende oogstfeest een groote vreugdeperiode, waarbij betrekkelijk weinig wordt gedronken, doch des te meer gedanst en gezongen.

We zullen thans deze feesten behandelen en tevens nagaan, wat met de geoogste rijst verder gebeurt alvorens ze tot voedsel geschikt is. Het oogstfeest is nagenoeg in heel Zuid Borneo van ééne makelij.

§ 124. Het oogstfeest.

Dit feest wordt gevierd met dansen, zingen, eten en drinken. De dans dien men er bij vertoont, is als volgt. Men stelt in het midden der dansplaats een nagemaakten boom op; terwijl de trom en de gongs geslagen worden, draait men daar omheen, met één hand het boompje vasthoudend. De deelnemers zijn vlak tegen elkaar gedrukt en maken — langzaam voortschuivende — met hun heupen een draaiende beweging. Het is noodzakelijk, dat dit ten gevolge heeft, dat de deelnemers door een en ander in een geprikkelden toestand komen (hetgeen vroeger wellicht ook het doel van den dans was; het zou dan een erotische dans zijn geweest). Is de oogst goed geweest, dan duurt dit feest eenige dagen langer dan anders, meestal een dag of veertien.

In die dagen brengt tevens het hoofd weer een offer aan de aardbewoners bij de dorpsofferplaats, waarbij hij hun dank brengt voor de genoten hulp en vergeving vraagt voor eventuele verkeerde daden, door de dorpelingen gedaan. Dit laatste veelal alleen, als de oogst niet zeer fraai is geweest. Heeft het

hoofd eenige belofte gedaan aan de oerai of de Djata, dan wordt — als de wensch is vervuld — thans dat offer opgedragen. De gewone dorpeling brengt dit offer niet meer bij zijn eigen veld; daarmee heeft hij in de meeste gevallen, als hij niet tot mambahoe overgaat, voor de eerste jaren afgerekend.

Als men gedurende jaren slechte oogsten heeft gehad, is dit tevens de tijd om een manjaki lewu te houden.

Overdag, als men niet feestviert, houdt men zich nu bezig met het uittrappen der rijst uit de aar, een werk dat zoowel mannen als vrouwen verrichten (milik, Ng.) Zij werpen dan een hoeveelheid aren op een mat en kneden die met de voeten zoolang, tot de korrels alle zijn uitgetrapt; dan worden de vruchten in de wan gedaan, het vuil wordt uitgeschud en de schoone padi in een mand gedaan. Is deze vol, dan wordt alles weer in de djorong gelegd; vuil en afval wordt verbrand. Een tweede methode is, dat dit direct bij het snijden plaats heeft, hetgeen niet zooveel voorkomt als de eerste methode.

Men rekent het bedrag van den oogst op de volgende wijze uit. Men meet het af in gantangs; een inhoudsmaat, die 3, 5, 7 of 11 katti beras kan inhouden. In deze streken is de gantang van 5 katti het meest in gebruik. Vult men zulk een maat met padi, dan is het gewicht van den inhoud hier ongeveer $3\frac{1}{2}$ katti; 10 gantang maken 1 kamboet, 1000 gantang 1 kojang. De gantang beras wordt verdeeld in 2 kolak, 1 kolak is 2 tjoepak, $\frac{1}{2}$ katti, dat is de hoeveelheid, die men per persoon per keer (tweemaal koken per dag) kookt; dit noemt men 1 pato. De takin, die we boven leerden kennen, houdt zooveel in, dat uit de padi met stroo 3 gantang padi getrapt kan worden.

Het ongeluk wil nu, dat de naam voor rijst ook een vrouwen naam is, nl. parei. Lieden dus, die in zeer nauwe connectie tot zoo benaamde vrouw staan, b.v. haar ouders of kinderen, mogen dat woord dus niet gebruiken; ze bezigen dan veelal het Maleische woord padi of bani.

Heeft men voor gebruik rijst noodig, dan zal men die uit de djorong halen, maar voordat de padi voor bewerking geschikt is moet men allereerst tot drogen overgaan. Dit gebeurt langs den kant van den weg, waar men de korrels op een mat uitspreidt en aan de zon blootstelt (mangakai; de zoo uitgespreide rijst is de parei kakai). Is ze goed droog, dan wordt ze gestampt. Dit is vrouwenwerk en gebeurt of op den grond

of op de palantaran (het platje voor het huis). Men gebruikt daartoe een rijstblok (lisong), waarin men met eenige kracht een ijzerhouten staaf (halo) laat vallen, welk werk tempa genoemd wordt. De vrouw staat daarbij op of naast het rijstblok. Meestal doet men met zijn tweeën het werk, om beurten eenmaal stampend. Met de voeten stoot men voortdurend de uit het gat in het rijstblok springende korrels terug. Is de rijst ontbolsterd, dan wordt ze gewand (manjiap); het stof dat wegvliegt noemt men boeloe, het product is de behas.

§ 125. De verdere landbouwgewassen.

We zagen reeds hoe tusschen de rijst ook andere gewassen worden geplant.

De specerijen, zooals lombok, worden voor eigen gebruik geplant en ondergaan geen verdere behandeling.

De knolgewassen, die moeten dienen om den levensmiddelenvoorraad toereikend te doen zijn, worden, zoodra ze rijp zijn, uitgegraven. Men kan deze vruchten op verschillende wijze genieten. De meest eenvoudige, en ook meest gebruikelijke manier is, ze naast het vuur te zetten, ze om zoo te zeggen te poffen, en ze daarna — na de schil verwijderd te hebben — gewoon op te eten. Een andere methode is de knol in schijfjes te snijden en boven het vuur te drogen; het schijfje wordt dan croquant en doet denken aan gebakken aardappels. Een derde gebruiksaanwijzing is, de knol in dobbelsteen te snijden en te koken. En ten slotte maakt men er «aardappelmeel» van, waartoe de knollen gestampt worden en met water begoten, de harde deelen worden uitgekneed, en men laat het water bezinken; dit bezinksel is het aardappelmeel, dat na drogen helderwit van kleur is en gebruikt wordt om lekkernijen te maken of een soort pap.

De maïs komt, als men niet veel heeft geplant, niet tot rijpheid, omdat de Dajak — een lekkerbek zijnde — jonge kolven afplukt en daar een smakelijk soepje van kookt. De rijpe kolf wordt genuttigd, en, hetzij als soep gekookt, hetzij in zijn geheel boven het vuur geroosterd.

Ten slotte heeft men nog suikerriet te velde staan (tewoe). Deze wordt voor het grootste deel als lekkernij opgegeten. De Dajak, die op reis is, zal eenige rietstengels meenemen, en zich daarvan op de rustplaatsen naar behoefte een stuk afsnijden om dat uit te kauwen. Neemt hij het niet van huis mee, dan

zal hij in voorbijgevaaren dorpen dit lekkers hebben gevraagd en gekregen; is er niemand, aan wien hij vragen kan, dan zal hij gewoon weg een stengel of twee afsnijden en daarmee de reis vervolgen, zonder dat iemand hem dat kwalijk nemen zal.

Heeft men veel van dat gewas geplant, dan maakt men er suiker van. Daartoe heeft men een instrument, dat zoowel aan de Saroejan als in Kotawaringin giliran genoemd wordt. In de meeste streken bestaat dit voorwerp uit twee schragen, waarover een zware ijzerhouten balk met handvaten gerold wordt. De teboe (teun, Nadjoe) wordt op de schraag gelegd en verpletterd; het uitvloeiende sap dat door een gootje geleid wordt, vangt men beneden op. In Kotawaringin heeft men aan den muur van de woning een balk bevestigd; onderaan, vóór, is een halve kegel bevestigd met het grondvlak naar boven. Daarop slaat een stamper. Men brengt den stengel tusschen grondvlak en stamper en perst zoo het vocht uit, dat langs het kegelvlak in een potje druipt. Men ziet, dat meer dan primitief werkende middelen gebruikt worden om het doel te bereiken. Het op deze manier verkregen vocht wordt ingedampt en levert dan een dikke bruine vloeistof. Deze wordt in dien vorm gebruikt en niet, zooals de arèn-suiker, verder ingedroogd en in koeken gegoten. Dit product wordt slechts gebruikt voor het eigen huishouden; verkoop heeft niet plaats, het gaat daartoe te snel tot bederf over.

Zoowel van de oebi als van de teboe heeft men verschillende soorten. Van de knolgewassen zijn de voornaamste: oebi kapak, oebi marau, oebi banang, oebi paung, oebi menggala, Bandjar. (klaarblijkelijk uit Bandjermasin geïmporteerd) en oebi menggala limoes. Van de teboe-soorten: tewun behandang, tewun boelan, tewun benang, tewun rumbo. Deze laatste is echter niet eetbaar.

De pisangs, die op de ladang verbouwd worden, zijn ook slechts voor eigen gebruik. Ook daarvan heeft men soorten. De grootste, die tot 25 cM. lang wordt en zeer zoet is, noemt men pisang tandoek; verder wordt pisang soesoe, radja Palèmbang aangeplant, deze dragen veelal de gewone Maleische namen.

We hebben thans het veld leeggehaald en er is niets overgebleven dan het stroo der gesneden padi. Dit veld met het stroo noemt men de kalih batang (Mapan), totak pawis (Sar. pawis-stroo), tampilai (Ngadjoe).

Van de Saroejan en de boven-Katingan moet nog vermeld worden, dat men daar op vele velden na den oogst tabak plant voor eigen gebruik. Alleen door droging wordt dit product voor het rooken of kauwen geschikt gemaakt. Geur heeft het product niet, smaak evenmin, het meest komt het overeen met muf stroo; alleen als men het blad groen kauwt, zit er kracht in, zóóveel kracht zelfs, dat men in minimalen tijd misselijk is, als men niet aan zoo'n krachtproef gewend is.

Het aanplanten en behandelen van kokos en andere vruchten is niet de moeite van het beschrijven waard, aangezien ze opgroeien, zooals het den Goden goed voorkomt; aandacht wordt er haast niet aan besteed; soms slaat men een reep blik om den boom of omwikkelt dien met klapperbladeren, opdat de klapperratten niet naar boven kunnen klimmen. Hetgeen deze dieren inderdaad dwingt den weg bovenover, langs andere boomen, te nemen.

Slechts in enkele gevallen ziet men, dat een boom een verbodsteeken draagt tegen inklimming; dat vindt dan zijn oorzaak daarin, dat de eigenaar de vruchten voor gebruik oud wil laten worden. Het teeken bestaat uit een rotan om den stam, waartusschen sawang-bladeren zijn gestoken op een dusdanige manier, dat twee aan twee de toppen en het steeltje der bladeren elkaar raken; men noemt dit teeken, als alle andere, slechts toeroes pemali, toeroes pali, gagawan (K. W.), batang panti (K.W.),

De rotan-tuinen zijn het eenige, waar we de aandacht nog op wenschen te vestigen. Wij leerden ze boven reeds kennen, en beschreven de wijze van planten. Op vijfjarigen leeftijd heeft de snit plaats; wacht men langer, dan wordt het product waardeeloos en sterft af. Snijdt men eerder, als, wat de Maleiers noemen, de rotan nog een «boentoet koeda» heeft (dat is: een nog groeiende top), dan heeft de rotan na bereiding niet den fraaien glans, die den prijs maakt.

Men snijdt nu allereerst den stengel geheel af en ontdoet dezen op ruwe wijze van den groenen bast en doorns; daarna wordt hij op lengte gesneden van meestal 4 depa. Vervolgens wordt hij in water gelegd en over een lat gedroogd, waarop men hem door een bamboe-geleding haalt waarin twee gaten zijn aangebracht tegenover elkaar, de randen dier gaten zijn scherp gemaakt. Hier trekt men den stengel door om de onzuivere deelen, die nog van de opperhuid zijn overgebleven, te

verwijderen. Daarna droogt men de rotan weer en bindt ze, gesorteerd naar de dikte en glans.

Het drogen mag slechts bij dag plaats hebben; 's nachts moet een en ander afgedekt worden met matten. Gebeurt dit niet, dan gaat de glans verloren. Dit is de modelbereiding, zooals die in de benedenlanden van Sampit en Koelakapoeas gevolgd wordt met de geplante rotan (taman, sega), welk product een hooge noteering te Singapore geniet. Het wilde product wordt in den regel, zonder dat het zoo is schoongemaakt verkocht, wordt daardoor zwart en verliest zijn glans. Is de Singapoersche prijsnoteering voor de eerste soort 20 dollar, de tweede doet slechts 6.

Aangeplant wordt slechts de sega, die echter ook in het wild voorkomt. De aanplant geschiedt door middel van uitzaaien. Een evenzeer bruikbare soort is de rotan tandjong, die echter niet geplant wordt, maar langs de oevers veelvuldig voorkomt. Op drassigen bodem treffen we voorts rotan latoeng aan, een dikke soort, die veel voor het vlechten van vloermatten wordt gebruikt; deze matten zijn echter het fijnst en mooist als men daartoe sega gebruikt, welke laatste ook de eenige goede is voor het eigenlijke mattenvlechten, waarop wij later zullen terug komen.

§ 126. Het zoeken van boschproducten.

Hebben we ons in de voorgaande paragrafen slechts bezighouden met het werk op het land, aan de bezigheden, die de Dajak moet verrichten om aan zijn voedingsmiddelen te komen, thans moeten we zijn tweede hoofdbezigheid nagaan, het winnen der boschproducten. We zagen reeds eerder, dat hij ook daarbij zich moet verzekeren van de hulp der hoogere wezens; dat hij zijn offer moet opstellen om land-, water- en boom-bewoners er toe te brengen hem te steunen, althans hem niet tegen te werken.

De aan waardevolle producten zoo uiterst rijke Borneosche oerwouden zouden hem een rijk bestaan kunnen verschaffen, ware het niet, dat de Dajak zich onnoodig niet zal inspannen; als het niet strikt noodig is, zal hij zich niet tot eenig werk zetten. We zien dan ook vooral bij geheelen of gedeeltelijken misoogst de bevolking op dit werk uittrekken. Zelden of nooit zal de Dajak op eigen gelegenheid uittrekken, maar steeds met

eenige vrienden, om met hem in vereeniging het soms zware werk te verrichten. We zullen hieronder met eenige regelen ter zake kennismaken. In vroegere jaren was dit boschproducten-zamelen bepaald tot zeer weinige — veelal waardevolle — producten. Hoe meer echter de Europeesche handel eischt, des te meer trekken de Maleische en Chineesche kooplieden de binnenlanden in om de producten op te koopen of komen de Dajaks naar beneden om hunne producten aan de plaatselijke opkooopers te leveren. Zoo werd de djeloetoeng en andere getah-soorten, zoo worden de verschillende houtsoorten, die voor timmerwerk geschikt zijn, voor de Dajaks van waarde, terwijl ze vroeger veel van die producten alleen ten eigen bate zamelden of er heelemaal geen aandacht aan besteedden.

Men zal dus, alvorens uit te trekken op het winnen van producten (satiar, mantjari, manjadoe), zich verstaan met eenige bekenden om producten te gaan winnen. Als het een eenigszins lange reis geldt, zal men beginnen de voorttekenen te raadplegen. Dat zijn teekenen of door vogels of door andere dieren gegeven. Zijn de teekenen gunstig, maar heeft men geen bepaald plan, waar men zal gaan zamelen, dan gaat men ook daarover met de teekenen te rade. Ook gooit men dan wel een speer of iets van dien aard omhoog en kiest de richting, door de punt aangewezen.

Is men nu op het punt van vertrekken, dan zal een en ander in de war worden gestuurd door een der deelnemers, die zich bedenkt en niet mee wil. Daardoor komen de overigen in een slechten toestand; de weigeraar zal hebben te betalen tot 1 djipen.

Gaat alles goed, dan zal men op den bepaalden dag de reis aanvaarden. Rolt nu iemand per ongeluk van de trappen, of niest hij driemaal, dan wel struikelt hij over een steen of iets dergelijks, dan is dat alweer een kwaad teken. Men stelt de reis van één tot drie dagen uit en brengt een offer tegen slechte voortteekenen.

Men gaat daarop weg. Men zal eerst veelal een goeden afstand in prauwen varen, door kleine soengai's, om in het hart van het bosch te komen. Komt men ten laatste aan de zijrivier, welker stroomgebied men als werkterrein heeft gekozen, dan hangt men aan de uitmonding daarvan in de rivier een mandje op (antjak), meestal van groote afmetingen waarin rijst en kip

wordt gedaan en dat een offer moet voorstellen aan de Djata van dat stroompje. Men hangt dan een en ander aan een oeverboom zóó op, dat de bodem der antjak ongeveer 1 meter boven het water komt te hangen. Men stelt dan de bewuste Djata in kennis met het feit, dat de opstellers van het mandje hier zullen gaan zamelen, dat de Djata niet boos moeten zijn als er een en ander vermist wordt, en dat de opstellers voorts hopen, dat deze machtige wezens de boschproducten voor hen zichtbaar zullen doen zijn, althans hun niet noodellooze moeite zullen veroorzaken door de producten te verstoppem.

Brengt men dit offer, wat niet altijd plaats heeft op deze plek, maar ook wel daar, waar men het bosch ingaat, dan zal men op de plaats, waar men aan wal gaat, een offer aan de oerai brengen dat dezelfde strekking heeft. Tevens wordt dan een offer van rijst en ei gebracht aan de kariyau, om hen van kinderen af te houden. Het eind van al de bezweringen is steeds het verzoek om toch vooral van deze lekkere spijzen uit het offermandje te genieten. Deze laatste offers brengt men veelal in een kalingkan, dat is een bamboe waarvan de bovenste geleding tot een trechter is gesplitst, waar men de spijzen in doet. Ook maakt men wel een klein offerhuisje, waarbij nooit de miniatuur huistrap ontbreekt.

Is men zoover gekomen, dan zal men te dezer plaatse meestal zijn verblijf opslaan en daartoe een klein hutje bouwen om in te slapen en zijn niet dadelijk noodige zaken te bergen. Evenzoo wordt daarin het gevonden product opgestapeld. Dit hutje is het centrum, van waaruit men de omgeving afzoekt en waar men steeds terugkeert. Van dit punt af werkt men meestal alleen of met zijn beiden; er zijn dan dus verschillende troepjes. Vindt een groep een product, voor welker winning meer hulp noodig is, dan worden de andere opgeroepen om te helpen. Heeft men de plaats afgezocht, dan verhuist men naar elders, waar men evenzoo weer zijn offer opstelt. Acht men het niet onmogelijk, dat in een bepaalden boom nog een bijzondere geest huist, omdat die boom er vreemd verwrongen uitziet, of omdat de vegetatie aan zijn voet niet is zooals elders, dan zal men dien geest van een extraatje voorzien.

Is de verkregen voorraad voldoende, dan zal men terugkeeren, en, of het product verdeelen, of het eerst ter markt brengen en de opbrengst verdeelen. Nog moet vermeld worden, dat

men in bijna alle gevallen slechts uittrekt op één product.

Mocht op den tocht een der zoekers wegraken, dan zullen de anderen hem moeten zoeken; doen ze dit niet, of slagen ze er niet in den persoon terug te vinden, dan kunnen ze door de erven des vermisten worden beboet met 2—4 djipen, welke boete pengaroet of pengatoeroei wordt genoemd.

Zien we thans, hoe het zamelen der verschillende boschproducten in zijn werk gaat. Allereerst dan het zoeken naar hars (damar). De soorten, die onderscheiden zijn naar den boom, die het product levert, en voorts naar helderheid worden ingedeeld, zijn zeer talrijk. De beste zijn de damar mata koetjing en de damar poetih (de Dajaks gebruiken meestal de Maleische namen); verder kennen ze o. a. de rasak, de kompai, de batoe en talloze andere.

Men vindt ze op verschillende manieren, hetzij aan den boom, waar de hars uit een wonde plek is gevloeid en daarna is afgedropen, hetzij waar zij zich om de wond tot een dikke klomp heeft gevormd. Al druipende komt ze in den grond te recht, waar men tevens groote voorraden kan vinden, ontstaan uit verwonde wortels. Het is geen zeldzaamheid, dat men, in den grond bij een rasak-boom gravende, tot ± 1 à 2 voet diepte een oogst van $\frac{1}{2}$ pikoel heeft. Waar nu de rasak graag op natten grond groeit, wordt veel rasak weggespoeld en drijft deze de rivieren af; zoo kan men na de eerste bandjir van den westmoesson aan den benedenloop der Kahajan talrijke vrouwen bezig zien, die aan den oever aangespoelde damar rapen of deze met behulp van mandjes opvisschen. Ze maken zoo een vrij aardige bijverdiensite. Vooral in de taloks (labehoes) spoelt zeer veel aan door dat daar het water stilstaat of althans niet krachtig stroomt. Naar de soorten worden ze meestal door de boschproductenzoekers gescheiden. Kwaliteiten echter kent hij niet, en hij verkoopt dus aan opkoopters voor een door dezen vastgestelden gemiddelden prijs.

Bij de getah-winning gaat het minder gemakkelijk toe, dat kunnen vrouwen niet bewerkstelligen.

De voornaamste producten zijn de zeer gezochte getah merah en verder getah poetih, soendi, soesoe, djeloetoeng (pantoeng) enz. Als de Dajak deze producten wint, kapt hij de boomen; daarop ringt hij de stammen en legt onder elken ring een kommetje, op die wijze druipt het melksap uit, dat hij dan

verder, al naar gelang zijn kennis reikt, bereidt. Hij zal daarbij meestal trachten den handelaar een knol voor een citroen te verkoopen, door modder, stokken, water enz. in het product te stoppen om het gewicht te verhoogen. Niet beseffende dat door deze handelwijze de prijzen sterk zullen dalen en ze dus, in plaats van voordeel, nadeel hebben. Speciaal echter de Maleiers zijn sterk in deze methoden. Vóór den verkoop worden dan ook tot onderzoek de producten stukgeslagen door de handelaren.

Bij de pantoeng (een nagenoeg alleen in moerassen voorkomende boom) wordt ook de methode gevolgd om met een scherp voorwerp den bast over een vrij groote hoogte af te schrappen; de boom wordt daardoor geringd en sterft, of het melksap druipt uit de wonde en wordt beneden in een vat of blik opgevangen. Toen de groote djeloetoeng-winning begon, is men doodgeslagen met brochures en artikelen over de winning van het product; alarmkreeten werden gehoord over het spoedige uitsterven van deze boomsoort op Borneo enz. enz. Maar even snel verdween in 1920 de vraag naar het product, dat momenteel geen markt heeft. Zoolang men trouwens slechts gebloeid en uitgezaaid hebbende boomen kapt, behoeft men zich heusch niet bezorgd te maken over uitsterven der bosschen; slechts daarop dient gelet, dat men niet zich vergrijpt aan onvolgroeide boomen. In de hooge bovenlanden komt dit product echter niet voor.

Het hout, in zijn talrijke bruikbare variëteiten, vindt, daar de markt dit product tot in de Dajaklanden vraagt, even zoovele zoekers. Hierbij is men echter aan bepaalde grenzen gebonden. In de eerste plaats heeft het Gouvernement zijn regelingen getroffen om eenigszins toezicht te kunnen houden op den toestand der bosschen, maar in de tweede plaats kan men slechts dat hout gebruiken dat zoo staat, dat afvoer met de primitieve middelen dezer lieden mogelijk is. Het is trouwens slechts een zeer klein deel der Dajaksche bevolking, dat zich aan de winning van hout wijdt; het grootste deel is door de vele stroomversnellingen verhinderd in den afvoer. Slechts Beneden-Dajak en een klein deel der Kotawaringsche en Sampitsche streken houdt er zich mee bezig.

Het hout wordt of als rondhout afgevoerd of vierkant bekapt geleverd. Alleen ijzerhout is in de meeste gevallen bewerkt, hetzij tot dwarsliggers hetzij tot sirapen.

Voor eigen gebruik zoekt de Dajak zich slechts dat hout, dat hij noodig heeft voor huizenbouw of prauwaanmaak. Voor dit laatste gebruiken de Dajaks der benedenlanden andere soorten dan de Dajaks, welke de bovenlanden bewonen; daar toch kan men, met de vele stroomversnellingen, geen prauw van ijzerhout gebruiken, die zou tegen de steenen barsten. Men moet haar van meranti, kajoe hantoe of eenig ander veerkrachtig en licht hout maken. Licht opdat bij het afvaren van stroomversnellingen de punt dadelijk weer omhoog duike.

De Dajak maakt zich de booten zelf, het onderste deel (tingkong, K.W.) bestaat uit één stuk, is een uitgehold stuk boomstam. Daarop timmert men van door vuur kromgebogen planken (timban, dit zijn die, welke direct op de tingkong aansluiten; daarboven de roebing) een vrij hoogen rand, die sterk naar buiten uitwijkt, opdat de golven der riams niet zullen binnendringen. Op de prauw (aloer, Aroet) heeft men al dan niet een afdakje, in de bovenlanden meestal niet; de hooge bandjirs toch doen het water tot dicht bij de boomtakken stijgen, en waar men langs den oever varen moet, als men den stroom wil kunnen overwinnen, mogen geen belemmeringen aanwezig zijn die het varen zouden hinderen.

In een klein riviertje en om naar de velden te gaan, gebruikt men z.g.n. djoekoengs, aloer. Een groote prauw is een aloer datoek; dat zijn uitgeholde boomstammen zonder betimmering.

De naden tusschen de planken onderling en tusschen planken en tingkong worden met hars dichtgemaakt. Ontstaat daarin een gaatje dan wordt dit, als men onderweg is en geen hars bij de hand heeft, met de schors der bajoer dichtgemaakt. Het afschrapsel daarvan n.l. zet bij vochtig worden uit en heeft een stoppend vermogen.

Thans moet de drakenbloed-(djerenang-)winning nog beschouwd worden. Dat is een product, dat gewonnen wordt uit een rotan-soort, de z.g.n. oeai djerenang (oeai is rotan). Ze kenmerkt zich door fijne, diep groene, glanzende bladen en dunnen stengel. De voortplanting heeft plaats door uitzaaien; het uitpooten van jonge planten — zooals met sega mogelijk is — heeft hier den dood van het plantje ten gevolge. Daar echter de kostbare kleurstof juist uit de zaden getrokken wordt, behoeft het geen verwondering te baren, dat deze rotan-soort niet zoo veelvuldig voorkomt als de andere variëteiten; ze komt slechts op hooge

gronden in de nabijheid der rivieren voor. Men voert de kleurstof weinig uit, omdat het grootste deel voor de eigen vlecht-industrie of voor de nijverheid in de kuststreken wordt gebezigd.

De bereiding heeft plaats als volgt. De djerenang zit buiten om de vrucht, als het ware als de schil om een ui; door nu deze vruchten te schudden laat dit omhulsel los, dat vervolgens gekneet wordt, en de djerenang is gereed; men heeft daarbij slechts te waken, dat een en ander niet door de zonnehitte wordt getroffen, dit zou het product waardeloos maken. De vruchthuiden zijn lichtelijk kleverig en makkelijk kneedbaar.

Een ander zaadproduct, dat in sommige tijden groote voordeelen afwerpt, is het tangkawang-vet. Gemiddeld ééns in de acht jaar komen deze vruchten tot rijpheid; in andere jaren komt het niet tot vruchtzetting of, als dit al plaats heeft, vallen de jonge vruchten vóór ze rijp zijn — en alleen dan zijn ze oliehoudend — af. Deze vruchten worden gezameld en afgevoerd, of men bereidt er direct ter plaatse het vet uit en verkoopt dat. In het huishouden zelve vervangt het tangkawangvet de klapperolie van elders; de smaak is goed. De primitieve bereiding geschiedt door de pitten te stampen en uit te kneden; het uitvloeiende is de beste olie. Men kookt verder de ampas uit, laat een en ander koud worden en breekt de gestolde laag af. Het is geen vloeibaar vet, maar iets wat in hardheid tusschen reuzel en boter in staat.

We zagen reeds vroeger, dat het zoeken naar garoehout zijn bijzondere moeilijkheden met zich brengt door de pali-taal en -voorschriften, die men daarbij in acht heeft te nemen. Daarop uitgaande mag men, wil men succes hebben, niet het doel van zijn tocht vermelden; de te kappen boomen zouden dan geen garoehout inhouden, deze zou op het vernemen van zijn naam de wijk nemen. Ook mag men geen ongepaste aardigheden verkoopen, dan wel vloeken, of razen. Dit alles heeft hetzelfde ongelukkige gevolg.

Het waardevolle garoehout — dat als reukwerk een zeer hoogen prijs maakt en ook door rijke Mohammedanen gaarne na de godsdienstoefening van den Vrijdagavond wordt gebruikt, is een harsuitstorting in het hout zelf en bevindt zich tusschen de vezels. De boom moet daarom tot in splinters worden gehakt om alles te bemachtigen. Lang niet elke tangkasarboom, dit is de leverancier, echter bevat garoehout. Men kan hooren, of er

garoehout in den boom aanwezig is; het geluid noemt men koending. We zien daaruit, dat ook hierbij waarschijnlijk ge-dierte gaten graaft en dat de zoo ontstane verwondingen het garoehout doen ontstaan. Het geluid zou dan, evenals bij de kamfer-winning op Baros, verklaarbaar zijn uit het werk der diertjes, die daarbij eenig misbaar maken.

§ 127. De goudwinning.

De goudwasscherij (hadoelang) heeft het meeste succes in de bovenlanden van de Kahajan en haar zijrivieren; een tweede plaats, waar zij vrij veel voorkomt, is de Aroet. Op beide plaatsen echter is de goudrijkdom van dien aard, dat hij wel is waar de bevolking in sommige tijden ruim voorziet, maar voor Europeesche exploitatie niet voldoende oplevert — gezien de resultaten der voormalige Kahajan-goudmaatschappij.

Men wascht het goud uit de rivier en hier en daar graaft men putten om de metaallaag te bereiken; men houdt zich daarbij slechts in de nabijheid van rivieren op, omdat het uit te graven zand, zoodra men aan de goudhoudende laag komt, met een doelang wordt uitgewasschen. De tegenwoordigheid van het goud verraadt zich aan de Dajaks, doordat het steeds in gezelschap voorkomt van een zwart soort zand (poejan). De doelang is een rond stuk hout, dat zoo is uitgehold, dat het in een punt eindigt; men schept een hoeveelheid zand in de doelang en gaat dan zoo zitten, dat het water net even over den rand stroomt en wel zoo, dat de mensch met het gezicht naar boven-strooms zit en de doelang vóór zich houdt. Er wordt nu een draaiende beweging gemaakt, het zand komt in beweging en wordt door het stroomende water meegenomen, het zwaardere goud zakt in de punt; een kleine fout bij het draaien heeft ten gevolge, dat zand en goud beide door den krachtigen stroom wegdrijven. Is al het zand weg, dan wordt er nogmaals zand bij geworpen, totdat zich eindelijk in de punt een voldoende hoeveelheid bevindt om het goud over te storten in een klein bamboebusje, of in een klapperdop. Alvorens tot de winning over te gaan slachtte men vroeger een kip. Als de goudrijkdom vermindert, hangt men een antjak ter plaatse en strooit rijst in de rivier, een en ander met het verzoek aan de Djata om het goud te doen terugkeeren. Bij het putten gaat het werk op dezelfde wijze: het uitgraven van het goudzand gaat van den

bodem der put uit en reikt vandaar onder de wanden van de schacht; eigenlijke gangen maakt men niet, wel komt men soms uit in andermans put, zoo die daar dichtbij is gegraven. Diep gaan de putten evenmin, omdat men niet tegen het grondwater weet op te treden.

Wat betreft de andere delfstoffen: met steenkool houdt de Dajak zich niet bezig in deze streken. De diamanten, die de heer Von Gaffron volgens zijn rapport van 1847 in de bovenlanden van Kotawaringin zou hebben zien delven, heeft deze rapporteur in zijn droomen moeten zien, of hij heeft ze uit zijn duim gezogen; Posewitz echter heeft in zijn «Borneo», waarin hij de geologie van dit eiland behandelt, deze onjuiste mededeeling overgenomen. Noch het zelfbestuur noch de bevolking zelf dier streken heeft ooit gehoord van diamant, die in dit landschap gevonden zou zijn. Ik vrees, dat men den heer Von Gaffron een stukje bergkristal heeft voorgehouden uit de naburige Boekit Boelau en hem heeft verteld, dat dit een diamant was. Ook met ijzersmelterij houdt men zich tegenwoordig niet meer bezig; de veel goedkoopere wijze, waarop men ijzer van handelaren kan bekomen, heeft aan deze industrie een einde gemaakt. Men smolt het vroeger uit gesteenten op de wijze, door Schwaner en Perelaer in hun werken over Borneo vermeld. Het komt niet noodig voor deze uitgestorven of bijna uitgestorven smelterijen nogmaals te behandelen.

§ 128. De visscherij.

In een land, dat zoo overvuld is van rivieren, riviértjes en afgesneden rivierbochten (danau's), spreekt het vanzelf, dat talrijke vischsoorten worden gevonden en door de bevolking worden nagejaagd. Op talloze manieren jaagt dan ook de Dajak deze smakelijke spijs op, die vooral in de lagere landen een voor naam bestanddeel van zijn dagelijksch voedsel vormt.

Een factor, die hem daarbij behulpzaam is, is het feit der talrijke bandjirs. De oeverlanden, zooals we boven reeds mededeelden, overstroomden dan meestal, en de stroom is dan zóó sterk, het water zóó vuil en arm aan zuurstof, dat de visschen zoo gauw hun dat mogelijk is de wijk nemen naar de overstroomde gebieden, om daar in rustiger water van de tweede reden van hun tocht naar de overstroomde gronden te genieten. Ze vinden hier n.l. allerhande voedsel, als vruchten, groen, torren,

kevers, mieren enz. Elke vegetatie heeft zoo zijn eigen lekker-nijen en trekt dan ook verschillende vischsoorten tot zich. Dit zelfde ziet men als eetbare — voor visschen eetbare — vruchten der oevergewassen rijp zijn; in grooten getale krioelen de visschen dan op de plaatsen rond en ze krijgen er dan ook een behoorlijke dikte. Zoo snel als het bandjirwater steeg, valt het weer, en talrijke visschen worden afgesneden van den weg dien ze kwamen, en kunnen, om de rivier te bereiken, slechts de kleine riviertjes en beekjes of waterloopjes volgen. Daar nu wacht hen de Dajak op. Dit geldt echter maar van enkele soorten; grootere variëteiten blijven veelal dicht bij de rivier.

De danau's verheugen zich evenzeer in een dichte vischbevolking, waaronder eetbare visschen zijn die den meter halen. Daar echter heeft de mensch een mededinger in den krokodil, die al even gaarne in deze «tafeltjes-dekje» zijn verblijf houdt als de visschen zelf dat doen.

Al naar gelang nu van de plaats, waar men de visch wil vangen, zal men ander vischtuig bezigen. Voor de reuzenrivieren andere dan voor de groote zijrivieren, andere voor de waterloopjes, andere voor de riams. Wij zullen dus met uiteenloopende manieren van jacht op visch kennis maken, manieren die naar gelang van het gebruikte vischtuig uiteenloopende namen dragen. Op zijn tijd zal de Dajak elke methode, voor zijn streek gebruikelijk, toepassen, en op zijn tijd een perkara maken dat een ander hem heeft benadeeld of hem in verkregen vischrechten heeft te kort gedaan (§ 14).

Beginnen we allereerst met het bekende Dajaksche visschen door middel van vergif, het. z.g.n. *manoeba* (van *toeba*).

Het *manoeba* is door het Gouvernement verboden om den vischstand tegen dezen moord op groote schaal te behoeden, hetgeen niet belet, dat de Dajak zich bij tijd en wijle clandestien aan dit nationaal vermaak overgeeft. Men begint daartoe met zich een voorraad *toeba*-wortels te verzamelen. Elk dorp heeft zoo zijn eigen vindplaats daarvan, meestal in de naaste omgeving. Heeft men voldoende voorraad, dan vertrekt men met een groot aantal prauwen naar de uitgekozen plaats. Daar worden dan de wortels gestampt en in een prauw met water gelegd; is het pretje lang van te voren bepaald, dan is een en ander reeds vooruit gereedgemaakt.

De deelnemers gaan nu in de kleine prauwen en de *toeba*-

prauw wordt omgekeerd. Het vergif verspreidt zich, al gauw komen de kleine visschen boven, allengs gevolgd door de grootere en de grootste, en als men zeer veel vergif heeft laten vloeien, komen ten slotte ook nog mogelijk aanwezige krokodillen te voorschijn. De visschen trachten, terwijl het gif stroomaf zich uitbreidt, aan de kwade inwerking te ontkomen, en doen wanhopige pogingen om uit het water te springen. Met lansen gewapend storten nu de Dajaks zich op hun prooi, één man roeit en stuurt, de andere steekt. De grootste visschen worden op die wijze in de prauw getrokken, de kleine laat men kalmpjes doodgaan; ze drijven weg als bewijzen, dat het Gouvernment nog niet zoo dwaas was met zijn verbod. Het moet echter ook gezegd, dat een uitmoorden van den vischstand onmogelijk is door zulk met toeba visschen af en toe op beperkt terrein. Men ziet dan ook het volgend jaar van andere rivieren uit deze plaats des doods alweer overdicht bevolkt. Daar komt bij, dat men zelden op dezelfde plaats tweemaal met toeba gaat visschen.

De gevangen visschen worden ten deele ter plaatse verorberd (de toeba heeft geen inwerking op het vleesch), ten deele worden ze naar huis meegenomen, daar versch gegeten of schoongemaakt en gedroogd in de zon, waarna ze gedurende een heelen tijd den Dajak van voedsel voorzien. Het manoeba wordt slechts in de kleinere riviértjes en in de bovenlanden beoefend; de geweldige watermassa's der grootere rivieren sluiten een eenigszins doeltreffende vergiftiging uit, de visschen kunnen dan steeds naar versch water ontwijken.

Een tweede methode van deze soort, maar niet schadelijk voor den vischstand — omdat het kleine goed onder de visschen met den schrik vrijkomt —, is de visch-drijfjacht. Daarbij gebruikt men geen toeba, doch slechts een sper, waarmee men benedenstrooms de rivier afzet. Men moet er daarbij op bedacht zijn, dat visschen redelijk goede springers zijn, dus dat men de sper een eind boven het water doet eindigen. Met groot rumoer vaart men nu van bovenstrooms naar de sper toe; de visschen worden dan opgedreven. Ook zakt men wel met zulk een sper de rivier af, zoodat de visch, tusschen twee sperren in, gevangen zit en dan wordt gespietst. Ook deze methode is een gemeenschappelijk pretje voor de kamponggenooten en levert veelal een groot succes op. Het kan slechts in de ondiepe stroompjes worden beoefend, meestal in den drogen tijd.

Veelvuldiger wordt, ook zonder drijfjacht, met sperren gevischt: daartoe kan men ook in grootere rivieren terecht of in danau's, het best echter kan men ook dit in de kleine stroompjes doen, die men dan geheel kan afzetten. De meest gebruikelijke kleine sper is de tokong, gemaakt van bamboe-plankjes; is deze afsluiting door de heele soengai gesteld, aan de bovenstroomsche zijde heeft men aan weerskanten nauwe openingen gemaakt, die langs een korten weg in een afgesloten ruimte voeren, waar de visch inkomende niet meer uit kan, doordat de toegang een weinig veerkrachtig is gemaakt en de visch dus, nadat zij zich er door gedrongen heeft, er niet weer uit kan. Elders, zooals in Kotawaringin, noemt men deze methode van visschen mamboeloeh. Met andere spersystemen, die echter van hetzelfde idee uitgaan, spreekt men van penjoerin, manjalamban, manikala, panjarah.

In de bovenlanden gebruikt men zeer weinig netten; benedenstrooms echter is dat anders, daar heeft men verschillende soorten van netten zooals een der kleinste, de siap — sahiap, sarodik (Bandj.); klau (K.W.) —, het visschen waarmee men mangarohi noemt. Verder gebruikt men het werpnet (djala, rambat K.W.). In het Bandjermasinsche noemt men het werpnet, waaraan geen steenen zijn bevestigd, rambat; zoodra echter bezwaring aanwezig is, heet het werktuig djala. In de zeer lage streken, waar de rivieren zeer breed zijn, werkt men ook met zeer groote drijfnetten, ringkai (Bandj.), poekat (K.W.). Dit gebeurt 's nachts: het net drijft af en is voorzien van een lampje, een eindje verder roeit de eigenaar. Men kan deze ook in de danau's voorttrekken; men spreekt dan van kaboejoet; de mazen zijn dan grooter dan bij de poekat.

Ook combineert men de sper- en de net-methode en komt dan tot het z.g.n. menabing, boeboet tali (Ngad.). Men stelt daartoe eerst aan de beide zijden een sper (papar) op; deze sperren zijn verbonden met een rotan-snoer. De laatste paal daarvan is langer en heet pantjang, beide pantjangs zijn met een rotan (bantangan) verbonden. Op eenigen afstand vandaar staan twee steunsels daaronder (loeroean). De opening is afgezet door dunne draden (rimban), waarachter het net (tabing). De visscher is met zijn prauw aan de oeloezijde; ziet hij nu — uit de beweging der draden —, dat een visch is binnengekomen, dan haalt hij het fuiknet omhoog en de visch wordt er uitgehaald.

Verder kent men nog het memantjing, een soort van hengelen maar met een zeer lang snoer, dat aan den oever is bevestigd, de z.g.n. pantjing.

Kleine vischjes en garnaaltjes vangt men in een opengewerkt mandje (tanggoek), hetgeen slechts vrouwenwerk is. Groote garnalen vangt men aan draadsnoeren, meestal is dit jongenswerk, die dan een tiental van zulke draden hebben uithangen bij de batang en ophalen als ze beet hebben, dit noemt men ook pantjing. Men vangt deze ook met een groote mand (sodok), waarmee men drijvend vuil opschept, waar de garnaal aan zit.

In den drogen tijd aan den benedenstroom, 's nachts met een schijnlamp, in de bovenlanden gewoon overdag, vangt men de visch met behulp van verschillende soorten lansen. Allereerst met een lans met vier punten (serampang); zijn er drie punten dan heet zij salaboe, die met één punt heet tampoeling (pakihoe, Ngd.) De namen dezer methoden zijn daarvan afgeleid. Heeft men een lans met een punt, waaraan een weerhaak, dan noemt men die roekit (rawajang, Ng.).

Het mangarikit is vangen van visch met een zegen van rotan of touw.

De zoo gevangen visch wordt versch gegeten of wordt gedroogd. Dit laatste doet men door de visch, na haar schoon-gemaakt te hebben, op een houten of bamboe-vloer (sansalaian) uit te spreiden en aan de zon het werk over te laten, of men droogt ze boven het vuur. Is het bewolkt weer, dan maakt men een vuur onder de sansalaian. Een geliefd bijproduct vormen de eieren, vooral in het begin van den natten tijd, als de legtijd aanbreekt, zijn de rivieren vol visschen die haar kuit wenschen te deponeren. Deze kuit wordt gezouten of zoo gegeten. De meestgeliefde is die der biawan. Ook Michielsen noemt ze in zijn meergenoemd artikel; ik betwijfel echter of hij ze gegeten heeft. Zijn oordeel wat de smakelijkheid betreft, onderschrijf ik, maar als men meer dan een halve kuit eet, verwekken deze eieren bij de spijsvertering een onverteerbare olie, die, langs den natuurlijken weg gaande, zich niet stoort aan sluitspiëren enz., die de natuur ter afsluiting van dezen afvoerweg heeft geschapen; reizigers worden derhalve gewaarschuwd. De Maleiers noemen dit: «de eieren slaan de eters». Niet ontkend kan worden, dat het gerecht uiterst smakelijk is.

§ 129. De jacht.

Naast de visscherij is het de jacht, die de bevolking van haar vleeschvoeding voorziet; wij kunnen de verzorgde dieren daarbij buiten beschouwing laten, aangezien die te gering in aantal zijn en alleen bij feestelijke gelegenheden geslacht worden.

De jacht is, al evenzeer als de visscherij, iets dat men op verschillende manieren beoefent.

De meest primitieve manier is het jagen met de soempitan; hierbij zal het in hoofdzaak gemunt zijn op kleiner wild, hoewel ook dat van grooter kaliber door verwonding met de, door ipoh vergiftigde, pijlen sterven. Een orang oetan kan gerekend worden vijf minuten na het treffen dood te zijn. De Dajak schiet uiterst zuiver met dit wapen, waarmee hij betrekkelijk groote afstanden bestrijken kan. Het is geen kunststuk voor hem om een toepai uit het topje van een klapperboom te schieten. Het jagen op deze wijze noemt men menjooempit.

De talrijke honden, die hij «verzorgt», doen hem ook vaak met behulp dezer dieren jagen, hoewel hier evenals in Holland lang niet elke hond een jachthond is. Hij laat dan de honden het wild opdrijven en velt het (baboeroe).

Het manigai is een drijfjacht, waarbij de jager zich in het middelpunt der drijvers bevindt. Onder groot geschreeuw komen de drijvers in zijn richting en van zijn hoogere standplaats af, meestal van in een boom gemaakt platje, treft hij de dieren, hetzij met zijn geweer, hetzij met lans of soempitan.

Goed op de hoogte van de wegen, die de dieren plegen te nemen om naar hun drinkplaatsen te gaan, pleegt hij op die paden ook vallen of zelfwerkende speren op te stellen, die, al naargelang men met grooter of kleiner wild te doen heeft van verschillende makelij zijn, maar meestal niet onknap vervaardigd. Hoewel elk dezer vallen haar eigen naam draagt, noemt men toch jagen hiermee met één naam, nl. mamelantik.

Om apen te vangen gebruikt men de rahapit, die men meestal naast de velden ziet opgesteld. Om pelandoks te vangen heeft men de djerat, die op verschillende manieren gemaakt wordt en het doel heeft met een strik het pootje van het dier te binden. Een andere methode is om hem in een ringkap te lokken, waarbij, zoodra hij het aas aanraakt, de deur neervalt en het dier gevangen wordt.

Voor vogels maakt men gebruik van lijmstokken, die veelal losjes in den boom worden geplaatst. Gaat de vogel zitten, dan plakken de pooten vast en hij valt met stokje en al op den grond (tampoeloet). De lijmstok heet poeloet naar het plakmiddel (kleefrijst met getah).

Verder worden herten op de wijze «bekandang» gevangen. De kandang is een pagar, die op de deur na is afgesloten. De jager zit in de buurt en kan de deur naar believen met een touw sluiten. In elken hoek der kandang wordt een tol (gasing) met een toltouw neergelegd, want de ziel der herten is verzot op tolleren. Verder wordt een blok zout als aas (oempan, sahoer) neergelegd. Het hert komt binnen en vergeet zijn omgeving, zoodra zijn ziel de tolleren in het oog krijgt. De jager sluit dan de deur en maakt het dier af.

Met strikken werkt men evenzoo (mandjoeng), dit zijn groote rotanstrikken, meestal twintig of dertig op een rij, aan een rotan gebonden op plaatsen, waar de herten zullen komen. Men jaagt ze dan met drijvers of honden in de strikken. Anderen, dan de steller der strikken, mogen daar in de buurt dan niet jagen. Het stelen van visch of wild uit iemands visch- of jachttuig wordt, al naar gelang van het gestolene, van 1 keping tot 1 djipen gestraft. Het vernielen is evenzoo strafbaar.

Niettegenstaande de groote hoeveelheid wild, dat zich in de bosschen ophoudt, gaat de Dajak lang niet voortdurend op jacht; alleen als er zouthoudende bronnen in de buurt zijn (sopan), waar verzamelplaatsen van wild zijn, jaagt hij geregeld, en steeds met groot succes. Het verkregen vleesch wordt versch gegeten of tot dèndèng gemaakt (gedroogd in de zon). In sommige streken jagen de lieden niet op bepaalde diersoorten (we zagen dat reeds boven).

Van het grootere wild moet vooral de banteng of wilde stier genoemd worden, die zeer veel voorkomt, en verder de nog zeer zeldzame badak (neushoorn). Op deze laatste heeft men zoo vurig jacht gemaakt, dat het dier, behalve in de diepe binnenlanden, niet meer voorkomt. Men joeg hem na om zijn hoorn, maar in de tweede plaats om zijn maaginhoud, bestaande uit honderden wormen, die tegen een kwartje het stuk verkocht worden aan Chineezers, die tevens tegen grof geld de zich in de ingewanden bevindende faeces koopen. Al deze zaken worden door de zonen van het hemelsche rijk als geneeskrachtig be-

schouwd, en wel in hoofdzaak hebben ze de strekking den ouder wordenden man in staat te stellen zijn huwelijksplichten te vervullen. Hiervoor worden ook de schubben der miereneters gebruikt (tanggiling), hoewel deze lang niet de waarde hebben der eerstgenoemde zaken. Het vleesch van den badak wordt gegeten en is uiterst grof van vezel. Hier zij nog vermeld, dat de Dajak er in het geheel niet tegen op ziet om door hem gevonden dood gedierte, al riekt het reeds minder smakelijk, te bereiden en op te eten.

Een geliefd en inderdaad zeer smakelijk gerecht vormen in de bovenlanden de tatoejongs, slakken die vooral op de steenen in de stroomversnellingen gevangen worden en daar zeer talrijk zijn. Ze worden ontdaan van de punt der schelp, vervolgens ongeveer vijf minuten gekookt met wat specerijen, en daarna uit hun huis gezogen. De smaak is zoetig en zeer genietbaar.

Ten slotte jaagt men nog op den roodharigen aap met langen staart, de klasi, in welks maag men den bezoarsteen kan aantreffen, welke al evenzeer als geneeskrachtig wordt beschouwd als de zooeven vermelde zaken, en in den ouden tijd ook als zoodanig afscheep naar Europa vond. De smaak is zeer bitter.

§ 130. De wasoogst.

De wasboomen, zooals wij vroeger zagen, zijn meestal in bezit van individuen, hoewel het natuurlijk ook voorkomt, dat men, op reis zijnde, een onbezette boom ontmoet, dien men veelal direct in bezit neemt. Het aantal nesten, dat op een boom wordt aangetroffen, wisselt sterk, van één tot honderd ongeveer. Een der merkwaardigste boomen van dien aard in Zuid-Borneo is die ééne welke den eigennaam draagt van Tapang Ampai (tapang is de boomsoort waarop veelvuldig de nesten voorkomen). Hij staat juist op de grens van Kotawaringin met Mapan. Deze boom is de grenspaal en daarom behoort de eene helft aan de bevolking der Djelai, de andere aan de Koedanganners (deswege zijn ook twee ladders aangebracht); individueele rechten heeft men daarop niet, de helften zijn in gemeenschappelijk genotrecht van alle leden dier gebieden. Deze merkwaardige boom pleegt soms tot zevenhonderd nesten te dragen. Tot aan de treden der trap maken de bijen haar nesten. Bij den oogst houdt men een feest, door beide partijen te zamen bekostigd.

Er worden varkens geslacht, er wordt geofferd, kortom de machtige geest wordt verheerlijkt.

Een nest bestaat uit twee deelen, n.l. de kapala en de sarang. De kapala is de honigbergplaats, de sarang de larvenwoning; dit is de dunne plaats, aan het uiteinde.

De oogst gaat als volgt in zijn werk. Allereerst maakt men van klapperbladeren en wortels een vuur dat sterk rookt, terwijl een man omhoogklimt met een fakkel van dezelfde bestanddeelen (oepat). De bijen vluchten dan, en de man, die geheel met honig is besmeerd, snijdt nu de sarang van de kapala af, die daardoor op den grond valt. Hij bevestigt nu een vaatwerk onder de kapala, welk vat of blik men de oemboengan noemt. Is de honig geheel uitgedropen, dan wordt de oemboengan naar beneden gebracht en de honig in een tadjau gegoten. Men snijdt de kapala van den tak af en laat deze vallen.

Zien we thans, welke bijkomende ceremoniën in acht genomen moeten worden, zoowel voor de tangiran, dit is de verzorgde bijenboom, als voor de oempoen — rampoe (O.D., Ngd.) of niet in bezit genomene —, de wilde om zoo te zeggen.

In deze boomen bevinden zich geesten; men noemt ze daarom tangiran oempoen atjian. Men geeft dezen kwaden geest die den bestijger poogt neer te werpen, allereerst een offer, poetih abang geheeten, bestaande uit geraspte klapper (wit) en suiker (rood). De klimmer gaat naar boven; de beneden wachtenden mogen niet van hem spreken met zijn eigen naam, maar moeten van «den beer» spreken. Bij het nest aangekomen, begint de man te zingen (timang); men hoort nu, dat alle voorwerpen, die bij het werk te pas komen, bij een anderen naam genoemd worden; in het Kotawaringinsche verschilt voor elk stroomgebied de timang, zoowel als de pali-taal, terwijl ik elders, op verschillende plaatsen navraag doende, b.v. aan de Katingan, een viertal verschillende pali-talen vernam; men zei daar, dat een en ander plaatselijk afwijkt. Ook hierbij dus weer verschil tusschen den kampong en het stroomgebied. De timang is voor zulk een bepaalde streek gelijk. Men begint met den geest goeden dag te wenschen en hem vervolgens in de pali-taal het plan om de honig te stelen uit te leggen. Is alles afgelopen, dan brengt men weer een offer, dat geen specialen naam draagt, maar bestaat uit het op den grond werpen van een weinig honig onder het zeggen: «hier heb je honig, wat overblijft is voor

mij». Het eerste offer wordt in een antjak opgehangen aan den rand der schoongemaakte plaats, of aan het struikgewas als men met een oempoen te doen heeft. Als de geest de gelegenheid krijgt, b.v. doordat men zich aan de adat vergrijpt, dan trekt hij den persoon van de ladder af, hetgeen meestal diens dood tengevolge heeft. Wie zulk een partij, die meestal 's nachts gehouden wordt, meemaakt, en den man snel tot de duizelingwekkende hoogte van de kruin, die ver boven het oerwoud uitsteekt, ziet stijgen, moet den klimmer wel bewonderen.

Het op die wijze verkregen product is allereerst de honig, die als suiker, maar ook, gemengd met andere ingrediënten, als obat gebruikt wordt, en dan de was, om welke de zaak eigenlijk is begonnen, want zij is zeer waardevol. De eenige bereiding is, dat de nesten gekookt worden, daarna worden ze in bolvorm gebracht en zoo verkocht; zulke bollen noemt men koempal, ze zijn zoo groot als een klappernoot zonder de groene schil.

Het is merkwaardig, hoe zelden zulk een roover gestoken wordt, klaarblijkelijk wegens de, op zijn lichaam gesmeerde honig en wegens den rook; de Dajaks zelf echter beweren, dat menschen nooit gestoken worden door de bijen, alleen roovende dieren.

Het winnen van den honig noemt men manjipat. Soms maken de bijen ook in laag hout hun nesten, men noemt dan het winnen marampa (rampa = laag hout).

§ 131. De handel.

We hebben thans alle wijzen van arbeid nagegaan, waarmee een Dajak zich bezighoudt, en moeten nu kennis maken met de wijze, waarop hij zijn handel drijft; hoe hij voorzien wordt van die levensbehoefte, die de bosschen hem niet leveren.

De eenige Dajaks dezer streken, die zichzelf met den handel, als handelaren, inlaten, zijn de bewoners van het Kahajan- en Kapoeas-gebied. Vooral de eerstgenoemden zijn handelaren van huis uit. Ze ondernemen daartoe groote reizen, en vestigen zich niet zelden op die andere plaatsen voor goed. Heel Sampit, kunnen we nagenoeg zeggen, is op die wijze onder den absoluten invloed der Kahajan-bevolking gekomen. Schreef Michielssen nog — handelende over de Mantaja, — dat de Kahajansche handelaren daar vasten voet zochten te krijgen, thans is

dat een voldongen feit. Ook elders bestaat de Sampitsche Dajakbevolking voor ten minste de helft, maar meestal voor meer, uit deze zwervers. De hoofden zijn voor een groot deel, althans in de benedenlanden, Kahajanners, de door het bestuur aangestelde «adat»-hoofden zonder onderscheid mannen van Kahajan-bloed.

Dat is mede een reden van het feit, dat de taal dezer zwervers overal verstaan en gesproken wordt. Overigens is de handel in handen van Maleiers en hier en daar van Chineezzen, die echter niet vaak tot de hoogste bovenlanden doordringen.

Hoe gaat nu die handel in zijn werk? De Dajak toch heeft nagenoeg nooit gereed geld. De naar boven gebrachte goederen worden dan ook ingeruild tegen producten. Aangezien die ook niet altijd in voorraad zijn, wordt op krediet verkocht; de Dajak verbindt zich dan een hoeveelheid van een of ander product te leveren, soms daar bijvoegend, dat zijn schuld zooveel gulden kontant is. Men laat hem dan, als het bedrag eenigszins hoog is, een «accept» teekenen; meestal heeft de handelaar daartoe gedrukten bij zich. Het stuk wordt geteekend met een kruisje en het hoofd, dat veelal ook niet lezen kan, teekent met een notabele als getuigen; de daarbij bedongen rente is onveranderlijk 2 % per maand. Dat bij een en ander menigmaal de Dajak gedupeerd wordt, is duidelijk; vooral omdat hij zelf zich geen begrip maakt van het bedrag der schuld. Komt er een civiele zaak van, doordat de Dajak beweert reeds betaald te hebben, dan is veelal daartoe zijn eenige bewijs, dat het staat in het opschrijfboekje van den handelaar. Daar heeft het dan natuurlijk nooit ingestaan, of het is op andere wijze ingeschreven. Kort en goed, de Dajak is bedrogen. In plaats van steeds over «adathoofden» te confereeren en te schimpen op onkunde van hoofden, zouden de ambtenaren van hoog tot laag meer het belang der bevolking gediend hebben door voor elementair onderwijs te zorgen. Maar onderwijs kost geld, en «adathoofden» scheppen slechts papier, pen en inkt.

In sommige streken zakt de Dajak zelf met zijn waren de rivier af om ze bij den Chineeschen handelaar te verhandelen. Ook dan is het voor een groot deel ruilhandel. De Chinees levert hem daar gebruiksvoorwerpen, en verder koopt hij zich een grooten voorraad zout van het Gouvernement, een ware weldaad voor de bevolking (men betaalde vroeger tot f 1 voor hetzelfde, dat thans 8 cent kost.)

Hoe gaat de handel der Kahajanners in zijn werk? Zij koopen voor een bepaald bedrag (de poko) bij Maleiers of Chineezers hun waren, of zij krijgen deze goederen in commissie meestal tegen de helft van de winst. Op de heenreis worden de goederen verkocht; op de terugreis de boschproducten meegenomen, soms ook nog extra-producten gekocht. Kan men niet betalen, dan is dat vooreerst nog zoo erg niet, later komt de handelaar terug om zijn schuld in te vorderen (tagih), een veelvuldig beoefende sport, want zoo beschouwen de Dajaks deze werkzaamheid. De winst (hoedjong), bij den verkoop gemaakt, wordt verdeeld; het verlies (kalanagan) evenzoo.

Eenigszins anders gaat het toe bij het inkoopen van boschproducten; de Dajaks maken zich daartoe bovenstrooms een vlot, waarop hun woning en genoeg plaats voor gewonnen producten is; kunnen ze meer koopen, dan breken ze het huisje weer af en maken op die plaats evenzoo een bewaarplaats. Ze betalen kontant, meestal in goederen.

Als twee Dajaks onderling een schuld aangaan, b.v. om aan rijst te komen tegen den oogst, dan wordt door den vriend geleverd tegen terugbetaling na den oogst van het dubbele bedrag. Mislukt de oogst, dan blijft de betaling staan tot na den volgende oogst, waardoor de schuld wederom verdubbelt.

Kan niet betaald worden, dan stelt men een goed als borg (sanda, borgen = basanda; ook spreekt men wel van andal als borg, dat is echter meer gebruikelijk als men voor elkaar borg staat, of met betrekking tot goederen). Als uit dit goed voordeel getrokken kan worden, dan komt dit recht den borgnemers toe. Dit kan, al naar gelang van de wijze, waarop de borgstelling heeft plaats gehad, mede strekken om de schuld te verminderen, of slechts als rente gelden. Soms ook wordt een goed voor een bepaald aantal jaren verpand; het in dien tijd genotene geldt dan als delging van de schuld, ook al heeft men door ongelukkige omstandigheden geen voordeel kunnen trekken. Talrijk zijn de zaken, die op elke reis den ambtenaar over zulke aangelegenheden worden voorgelegd; aangezien daarbij geen stukken worden gebruikt, moet men die zaken wel ter plaatse afdoen om de getuigen te hooren en om hen de groote moeite der verre reizen te besparen. In den regel slaagt men er dan ook wel in, een accoord te treffen.

Als men een goed als borg (een pand) terugkoopt, wordt de

prijs daarvoor tampoeli genoemd. Krijgt men het zonder meer terug, omdat de termijn verstreken is, dan geeft men aan een en ander geen specialen naam; men zegt dan slechts, dat dat goed weder empas geworden is, d.w.z. teruggekeerd tot den eigenaar, vrij. In sommige gevallen vervalt het recht op het pand na een bepaalden tijd aan den pandnemer; dit ziet men vooral bij rotan-aanplanten voorkomen.

Ingeval men iemand geld leent, bedingt men meestal onder elkaar na 1 jaar het dubbele terug, dat is dan meestal rijst, die voor het geld wordt teruggegeven. Dat teveel noemt men de gawajan, rente. Het eerste jaar dus 100%, het tweede echter moet men als men f 10 geleend heeft (welk bedrag na 1 jaar f 20 geworden is) f 40 terugbetalen, dit is dus 200%, enz. Gedeeltelijke afbetaling wordt in mindering gebracht van het geheel; tusschentijdsche aflossing komt nooit in mindering van het bedrag alleen. Al betaalt men den volgende dag geld terug, dat men bedongen heeft voor een vol jaar te leenen, dan heeft men de rente toch te voldoen. De gedeeltelijke afbetaling noemt men howak.

§ 132. De smederij.

Ons rest nog de beschrijving te geven van de nijverheid, die door den Dajak beoefend wordt; waarbij wij ons allereerst met het smeden zullen bezighouden. In vroegere jaren toen men de wapens niet zoo goedkoop — en slecht — van Negara kon krijgen, toen een sterk wapen noodig was wegens de gevaren, waaraan de mensch toen elken dag bloot stond, smeedde men zijn eigen, zeer goede, wapenen uit zelfvervaardigd ijzer. De tijden zijn veranderd; men koopt thans zijn wapenen van de handelaren; op mijn reizen ontmoette ik maar één eigenlijk gezegd wapensmid, een oud man, die geen bijzondere positie in den kampong inneemt. Er zijn voldoende beschrijvingen van deze bewerking gegeven, zoodat ik me daarvan zal onthouden; ik kan in dezen niet uit eigen ervaring spreken en wat ik vernam klopt volkomen met wat anderen reeds publiceerden. Wel heeft, zooals reeds boven werd vermeld, elke kampong haar landasan of blaasbalg; elk man zal daarvan op zijn tijd gebruik maken om zijn parang te herstellen of om uit een gekocht stuk ijzer een slechte parang te maken; ieder houdt zich op zijn beurt daarmee bezig.

§ 133. De vlechnijverheid.

Geheel anders staat het met de vlechnijverheid. Is het smeden nagenoeg uitgestorven, het vlechten wordt nog zeer intensief beoefend in de Dajaklanden en wel vooral in Koealakapoeas en Mandomai, voor wat betreft slaapmatten en kleine gevlochten voorwerpen. Door het geheele Dajakgebied maakt men verder groote zonnehoeden en bekoels (mandjes). Wat de eerste betreft, de mooiste exemplaren treft men aan in het Delang-gebied.

Allereerst moeten we dan over het materiaal voor het vlechten handelen. Dit is veelsoortig: pandan, bamboe, rotan, poeroen zijn wel de voornaamste materialen; de bewerking, die deze materialen hebben te ondergaan zijn verschillend.

De pandan wordt daartoe allereerst gesneden en in de zon gedroogd; men ontdoet de bladen van steeltjes enz. en snijdt het materiaal op de vereischte breedte, ± 1 cM. (voor matten). Dit vlechtmateriaal wordt meestal in de natuurkleur — geel met een eenigszins groenen tint — gebruikt. Zelden worden hierop kleurstoffen aangewend. Matten van dit materiaal worden vooral in het boven-Sampitsche en het Kotawaringinsche vervaardigd en bestaan meestal uit twee lagen waarvan de bovenste kleiner is dan de onderste. De randen zijn met rood goed afgezet. De vlechtmanier is zonder eenig motief, het is slechts gevlochten door de rotan beurtelings op en onder te vlechten, welke methode men noemt handoeä of taboehi.

De poeroen, een soort helmgras, dat in moerassen wordt aangetroffen en daar meestentijds groote complexen beslaat, wordt afgesneden en gedroogd. Aangezien echter de stengels rond zijn, worden ze eerst geplet, waartoe een klein bamboe-plankje gebruikt wordt. Dat plankje (kikis, de bewerking heet mengikis) wordt met den scherpen kant naar boven in de linkerhand genomen, de stengel wordt daar nu opgelegd, waarna men met den linkerduim daarop min of meer krachtig drukt. Met de rechterhand trekt men den stengel weg, en deze bewerking wordt eenige malen herhaald. Behalve dat hierdoor het materiaal plat wordt, heeft het tevens het voordeel dat het boven- en het onderende daardoor worden verwijderd. Deze deelen zijn n.l. te dun of te houderig voor het vlechtwerk.

Men moet bij deze droging en pletting er op letten het materiaal niet aan al te krachtige zonnewarmte bloot te stellen en

liefst 's avonds het pletwerk te verrichten. Overdag is de stengel voor dit werk te droog en te onbuigzaam, knapt dan ook meestal onder de bewerking af. De poeroen wordt meestal voor het gebruik gekleurd, welke bewerking we straks zullen bezien.

De bamboe zoowel als de rotan ondergaan een behandeling, die voor beide grondstoffen nagenoeg gelijk is. Voor de eerste gebruikt men de bamboe sona, voor de laatste de rotan sega. Het laatste materiaal is voor groot werk te prefereeren boven het bamboe, dat veel gemakkelijker afknapt en voor fijn vlechtwerk ongeschikt is, omdat het niet tot zulke fijne vezels kan worden gemaakt. Voor beide gebruikt men slechts de schoone glanzende opperhuid; de verdere deelen zijn niet bruikbaar. Al naar gelang van het werk, dat men maken wil, zal men, met de pisau raoet, van het bamboe of de rotan strooken afschillen van ± 4 tot $\pm \frac{1}{2}$ mM. Dit afschillen gebeurt op deze wijze: aan een uiteinde van het materiaal brengt men de pisau raoet, tusschen hout en opperhuid worden inkepingen gemaakt waar-tusschen de vereischte afstand voor de breedte der rotan. Men buigt dit stukje om en trekt het langs den geheelen rotanstengel of bamboestaaf af. Deze heeft men vooruit op de vereischte lengte gekapt. De breedte van het afgescheurde lint is nagenoeg over de heele lengte gelijk. Er bevinden zich echter aan de onderzijde nog talrijke houtdeelen, die door schaving met de pisau raoet worden verwijderd, zoodat de dikte van het te gebruiken materiaal afneemt tot de dikte der glanzende huid. Een dikte, die over het geheele materiaal gelijk is. Om nu ook de breedte van het materiaal overal precies gelijk te maken en de loshangende vezels te verwijderen, gebruikt men een ander instrument. Deze sangkalang djangat bestaat uit een plank (sangkalang), aan welks einde een houtblok staat van ongeveer 20 cM. hoog en 1 dM. breed en lang. Al naar gelang der kunstzinnigheid van de bezitster is dit instrument met hout-snijwerk versierd, een werk dat door een broer of echtgenoot wordt gedaan. Meestal echter is het voorwerp een meer teedere herinnering en heeft de vrouw het in haar ongetrouwde dagen van een minnaar gekregen. Meermalen, als ik 's avonds toehoorde bij de verhalen, heb ik een meisje zien binnenkomen met een stralend gezicht, haar houtblok onder den arm, en met trots hetzelfde haar vriendinnen toonende om de kunstvaardigheid haars vrijers te bewijzen; bewondering en critiek worden dan

door de vriendinnen niet gespaard. Soms wordt twijfel uitgesproken, of de minnaar wel de maker is van het voorwerp. De meisjes plagen dan dien avond veelal de gelukkige eigenares en lang niet altijd op een wijze, die door den beugel der westersche moraal kan. Vooral wanneer ze de rotan voor het eerst tusschen de messen doorhaalt, zijn uiterst vrijmoedige opmerkingen te hooren over moeilijkheden, daarbij ondervonden.

Boven op het houtblok nu staan twee messen (djangat), die naar believen verplaatst kunnen worden. Ze hebben den vorm van het mesje der pisau raoet, dat is: van onder breed en met een boog in een scherpe punt uitlopend. De mesjes worden nu met den scherpen kant naar elkander toe gezet, de stand is niet loodrecht, maakt een scherpen hoek met het bovenvlak van het houtblok. De opening tusschen de messen nu moet gelijk zijn aan de gewenschte breedte van het materiaal. Daar de messen zeer scherp zijn, worden alle ongerechtigheden verwijderd. Opdat de rotan (bamboe) niet zal verschuiven, houdt de werkster haar linkerduim op het materiaal, voordat dit tusschen de messen komt, en trekt het daar met de rechterhand door. Voordat ze met vlechten begint, maakt ze eerst voldoende materiaal gereed voor een mat. Ze is er dan zeker van, dat al de gebruikte rotan dezelfde breedte heeft, wat natuurlijk een vereischte is voor een goede mat.

Voor het op eenzelfde dikte slijpen van de rotan wordt ook vaak dit instrument gebruikt: men keert dan één mes om, zoodat het scherp van dat eene geheel in het hout der sangkalang steekt. De glanzende kant van de rotan wordt nu tegen den rug aangelegd, waarna de rotan wordt weggetrokken, door het mes van de houtdeelen wordt gezuiverd en de gelijkmatige dikte bekomt. De meisjes noemen deze wijze van werken «bagawi basir», welke benoemingswijze mede in verband met de hier boven vermelde «grapjes» geen naderen uitleg behoeft.

Is nu alle materiaal behoorlijk afgewerkt, dan gaat men over tot het aanbrengen van de kleuren. De rotan wordt daartoe eerst in de zon gehangen, wat voor het bamboe niet gebeurt. De aangebrachte natuurlijke kleuren zijn zwart, rood en geel. Helaas gaat men meer en meer over tot het aanbrengen van anilinekleuren (kasoemba), die veel feller in kleur zijn, maar niet bestand tegen de inwerking van het zonlicht.

De aanbrenging van kleuren geschiedt als volgt; Zwart: de

rotan wordt daartoe gedurende eenige dagen in het moeras gelegd, daarna afgespoeld in de rivier en afgedroogd, de inwerking der moerasgassen heeft dan een fraaie, diep-zwarte, kleur doen ontstaan. Ook heeft er wel behandeling met arang plaats, die echter hetzelfde resultaat heeft als wanneer men met kasoemba werkt, het zwart wordt dof en vuil door het zonnelicht. Tevens wordt zwart verkregen uit houtsoorten, door uitkoken; deze kleurstof heet tahum en is zeer bestendig. Rood en geel daarentegen worden aangebracht door koken met drakenbloed of kurkuma; wij zullen later bij de vervaardiging van de toenggoei dara kennis maken met een ander geel materiaal, dat geen kleuring meer noodig heeft.

De kasoemba-kleuren worden zoowel op poeroen, rotan als bamboe evenzoo door koken aangebracht; men voegt daartoe twee lepels aniline op een petroleumblik water en kookt daarna een en ander.

Zien we thans, hoe het vlechten zelf (hadjawet) plaats heeft.

Een mat zet men in het midden op. De strooken loopen schuin, ongeveer in de richting van den hoek naar het midden der tegenover gelegen lange zijde; de hoofdrichtingen kruisen elkaar loodrecht. Men begint van het midden uit naar boven en onder te werken, en maakt op die wijze een smalle strook ter lengte van de mat en ter breedte van ongeveer tien steken. Aangezien de vlechtster zonder patroon werkt, maar in haar gedachten de motieven die ze aanbrengen wil heeft vastgelegd, moet ze zich het geheel zeer goed kunnen voorstellen, als ze in de slechts ten deele afgewerkte motieven van deze middelstrook geen fouten wil maken. Slechts beginnelingen, of werkers met een zeer moeilijk motief, hebben een klein matje voor zich liggen, waarop het motief staat uitgewerkt; meestal is dat poeroen. De combinatie der motieven gebeurt echter ook dan steeds uit het geheugen.

Van deze middelstrook af werkt men nu verder naar de kanten toe, waartoe men slechts uit de middelstrook stekende materiaalstrooken over en onder elkaar brengt op de wijze, zooals het motief zulks vereischt. Zoo nadert men tot den rand — want een mat bestaat meestal uit een motief voor het middelvak, waar omheen een rand is aangebracht —, en daarbij worden hooge eischen aan de verbeeldingskracht gesteld. De randmotieven toch, wil men aanspraak maken op den naam van goed

vlechtster, moeten van de korte in de lange zijden overgaan door middel van een hoekmotief, dat meestal zeer ingewikkeld is en uiterst moeilijk sluitend gemaakt kan worden. Werk, waarin de hoeken vierkant zijn, is beginnelingenwerk, of werk van minder kundige werksters. De uiterste rand wordt gevormd door afwisselende lijnen van natuurkleur en geverfde rotan in de kleuren voor het werk gebruikt, welk motief men naar de wijze van vlechten taboehi of nandoea noemt.

Heeft men met bekwame vlechtsters te maken, die reeds veel routine hebben, dan kunnen ze ook geheel uit natuurkleur matten samenstellen, die door de wijze, waarop het licht invalt, al dan niet motieven vertoonen; in den geest van motieven op onze tafellakens. Hierbij echter moet de vlechtster zich zeer goed de mat voorstellen, want ze kan, voor de mat zittende, niet met één oogopslag het geheel overzien.

Veelal ligt tijdens het vlechten de in bewerking zijnde mat op een bankje van ongeveer 10 cM. hoog (men ziet echter even vaak de vrouw de mat gewoon op den grond afwerken); een en ander is dan om de afhangende materiaalstrooken gemakkelijker te kunnen opnemen.

Zooals reeds vroeger vermeld werd, is, als de vrouwen te zamen vlechten, het gekakel niet van de lucht. Niet alleen dat allerlei verhalen uit de wereld der hoogere wezens voorgezongen worden, maar tevens worden de kampongzaken door meisjes en vrouwen behandeld, en de toehoorder, die vreemdeling in dit gezelschap is, hoort dan meermalen zaken, die hij op andere manier minder gemakkelijk zou vernemen. Er wordt gehandeld over de nieuwste nieuwtjes: over A die dan en dan zal trouwen en zooveel bruidsschat moet betalen; over den gehuwden B, die het met juffer C heeft aangelegd en zich daarvoor zal hebben te verantwoorden voor de oudsten; over D, die het aan den stok heeft met kandjeng Gouvernement, omdat hij zich andersmans zaken heeft toegeëigend; over een E, die zich heeft laten doopen, enz. Ondanks het werk luisteren de werksters zeer goed naar de voorzangster en betrappen deze af en toe op afwijkingen van de gebruikelijke manier, waarop het onderhavige lied gezongen wordt, en ten slotte zorgen ze nog geen fouten te maken in hun werk, hoewel ze daar soms niet eens naar kijken, doch slechts met groote snelheid op gevoel werken.

Behalve de matten, die uit gecombineerde motieven zijn

samengesteld, heeft men ook nog die, welke op episoden uit de geschiedenis der goden en hun werk betrekking hebben. Het schip van Tempon Telon, de weg naar Lewon Liau, het leven in de zielenstad worden daarbij op primitieve, maar zeer verdienstelijke, wijze afgebeeld.

De beschrijving der 86 motieven, waaruit men in Koealaka-poeas de matten samenstelt, zou een verhandeling op zich zelf vormen, die ik te zijner tijd hoop te geven, maar die buiten het bestek van deze monographie valt.

Behalve matten maakt men ook «kleingoed», zooals sigarettenkokers, tabakszakken, onderleggers voor vingerkommetjes, servetringen, boekomslagen en vooral zeer fraaie en fijne hoeden en waaiers. Het daartoe gebruikt materiaal wordt zeer fijn geslepen en is niet dikker dan een draad, als men de fijnste kwaliteit wil hebben, de motieven zijn daardoor natuurlijk ook van zeer kleine afmetingen; dit uiterst fijne werk is vrij prijzig, waarom men ze ook in grover kwaliteit samenstelt. Bij de kleuring echter begint men de eigen smaak meer en meer te wijzigen en daarvoor uiterst harde kleuren te bezigen (b.v. fel groen); deze matten n.l. vinden grooten aftrek bij de Indo Europeesche bevolking van Bandjermasin en maken daardoor een vrij goeden prijs.

De vervaardiging van bakoels (tajoeng, O.D.) en andere gevlochten matten heeft evenzeer op bovengenoemde wijze plaats, met dat verschil, dat men eerst een geraamte van rotanstengels maakt, opdat de vorm behouden zal blijven; daar omheen vlecht men het vlechtwerk.

Op geheel andere wijze echter komen de groote zonnehoeden tot stand, die overal in de bovenlanden vervaardigd worden om in de behoefte te voorzien der moeders met nog niet aan de aarde voorgestelde kinderen.

De mooiste zijn die der Delang, die versierd zijn met strooken vlechtwerk; elders zijn de teekeningen op de hoeden geschilderd. Met de totstandkoming der meest ingewikkelde, die van de Delang, kunnen ook de andere geacht worden beschreven te zijn.

Deze hoeden hebben van boven een platten, licht naar de randen afloopenden, ronden vorm, de doorsnee varieert van $\frac{1}{2}$ tot 1 M. In het midden aan den onderkant is een rond kalotje van ongeveer 1 dM. hoogte gemaakt, dat van hetzelfde materiaal als de onderkant van den rand vervaardigd is en daarin is vast

gevlochten. Dit is het eigenlijke hoedje. De onderlaag nu is gevormd van geroosterde bamboe, en wel van het dekblad dezer stengels, die geroosterd worden boven het vuur (boeloeh lajoe). De bovenzijde wordt fel rood gekleurd met gebruikmaking van djeranang, die er met een soort kwastje op geverfd wordt; het materiaal wordt niet gevlochten, maar genaaid, en is twee, soms meer, lagen dik. De ronde rand, waar omheen het materiaal gebogen wordt, bestaat uit een ronden rotanstengel. Op de roodgeverfde bovenzijde nu worden de versieringen aangebracht; in de nabijheid van het midden zijn de motieven rond en bestaan zij uit ronde strooken vlechtwerk; meer aan den rand zijn de motieven in de richting van stralen, uitgaande van het middel-motief tot aan den rand. Meestal bestaan ze uit stukjes vlechtwerk, dat zeer fijn kan zijn en met zeer fraaie motieven is versierd. Ook wordt de versiering wel aangebracht door de dunne, fel gele, stengels der tataba, een orchideeënsoort, die, zeer sterk en taai, een fraai materiaal vormen.

Al deze vlechtmotieven dragen namen, die meestal, naar gelang van de rivier, waar men vertoeft, anders zijn; de motieven zelf echter zijn dezelfde. De mededeeling van Von Lumholtz, als zouden de namen der motieven niet bekend zijn, is onjuist (Von Lumholtz, *Through Central Borneo*); elke vlechtster kan, als zij daartoe genegen is, hem de namen noemen en ook talrijke mannen zijn er goed in thuis.

We kunnen thans van de middelen van bestaan afstappen om ons verder bezig te houden met de gebruiken, die van belang zijn bij de nog restende gebeurtenissen in het leven.

HOOFDSTUK VIII.

De dood en de doodengebruiken.

§ 134. Inleidende opmerkingen.

Het spreekt vanzelf, dat het levenseinde — de dood — grooten indruk maakt op de primitieven, die zich daartoe een, voor hen begrijpelijke, verklaring opbouwden door het lichaam behalve van de penjaloempah, die ons de droomen geeft en ons in een, in sommige opzichten aan den dood gelijken, toestand kan brengen, van een samangat te voorzien, welker verlaten van het lichaam uiterst gevaarlijk is en wier verdwijnen den dood ten gevolge heeft.

De Dajaks echter kunnen niet aannemen, dat het uit het lichaam verdwijnen der soemangat ook den dood van het lichaam beteekent. Onder meer achten ze dit duidelijk bewezen door het feit, dat men, droomende, met afgestorvenen in aanraking kan komen; dit kan toch niet anders zijn, dan dat de slapende penjaloempah een semangat heeft ontmoet of de penjaloempah van den overledene. Dat een droom een hersenschim zou kunnen zijn, is den Dajak niet aannemelijk te maken.

Dat echter de ziel een slechts geestelijk leven zou leiden, kan hij zich evenmin voorstellen. Hij acht het daarom vaststaande, dat in het hiernamaals de ziel zich weder op een of andere manier met de essence van het lichaam vereenigt en op die manier in die gewesten een leven leidt als hier op aarde, vrij echter van de menschelijke bekommernissen, en in een lichaamsvorm die niet afwijkt van den onzen, slechts voor het sterfelijk oog verborgen; de afgestorvene toch bestaat slechts uit de ziel en de essence van het stoffelijk lichaam. In de hier volgende pagina's nu zullen wij nagaan, op welke wijze de Dajak de afgestorvenen behandelt opdat het leven in het hiernamaals door hen geleefd kan worden en niet in de laatste plaats, opdat de op aarde achterblijvenden niet door de ontevreden doodenziel kunnen worden gehinderd of benadeeld in eigen aardsch bestaan. De gebruiken, die daarbij in zwang zijn, hebben een kern van overeenkomst, maar evenals de begrippen over het hiernamaals afwijken, zoo is het ook met de doodenbehandeling in haar uitvoering; we zullen daarbij talrijke afwijkende gewoonten leeren kennen. In het boven-Katingansche b.v. neemt men aan, dat de penjaloempah met het lichaam sterft en de soemangat alleen voortleeft; aan de Kahajan echter neemt men het voortbestaan van beide aan en haar eindelijke hereeniging.

§ 135. Het overlijden.

Gaan we allereerst na, wat de werkzaamheden zijn der nabestaanden, zoodra een persoon is overleden. Het eerste werk is de gong te slaan en wel op een bijzondere manier, welke slag men de titik noemt (in het Kotawaringinsche zegt men voor dit trommelen «sambitkan»; de Ott Danoems noemen het haratoe). Deze dient om de bureu, zoo ze nog niet op de hoogte waren van het komende gebeuren, in kennis te stellen met den dood van een hunner genooten. Veelal zijn echter bij het ster-

ven talrijke personen aanwezig, die met raad en daad hebben bijgestaan, toen de zieke stervende was. Het oogenblik van den dood zelf wordt soms, naar men meedeelt, aangekondigd door het pluimvee of ander gedierte, dat door gekakel aangeeft, dat ze de soemangat of roh hebben zien voorbijgaan; want dieren blijken deze eigenschap boven de menschen te bezitten, dat ze de zielen zien, wat ons onmogelijk is. Nu wordt eerst nagegaan, of de doode bijgeval op onnatuurlijke wijze is gestorven, waartoe men hem aan zijn haren trekt, komt er beweging in het lijk, dan is hij door een bepaald persoon, op niet natuurlijke wijze, om het leven gebracht. Men tracht dan uit te visschen, wie dat geweest is, op een tot op heden niet duidelijke manier, weshalve ik dit punt ter zijde zal laten. Anders is het, als vóór het overlijden de zieke te kennen gaf, dat hij zijn ziekte aan A toeschrijft, die hem iets boos heeft toegewenscht of iets van dien aard. In dat geval zal A aan de haren des overledenen moeten trekken en dit zal uitwijzen, of hij inderdaad schuldig is of niet; is hij schuldig, dan zal niet geklaagd worden bij het Bestuur, men weet te goed dat in zulke kwesties geen recht bij de blanda's is te vinden, evenmin als in hantoen-zaken, maar zeker is dat A het hem toegedachte lot niet zal ontloopen. De bosschen van Borneo zijn groot en zwijgen; toeba is overal te vinden; de pembakal zal zwijgen, want er is in zijn oogen recht-gedaan.

Thans wordt in de eerste plaats het lijk gewasschen. Men gebruikt daartoe rivierwater, geschept aan den ilirkant van de batang. Aan de Mantobi wordt dit water gehaald in een aarden kruik (poetjoek) en wordt dit zevenmaal over de voeten gegoeten; elders weer wordt het geheele lichaam zevenmaal met dit water begoten. Bij de Sahiai gaat dit gepaard met groot ge-weeklaag (manatong).

De methoden, aan Katingan en Mantaja gevolgd, komen geheel overeen met die, welke aan de Kahajan en de Kapoeas gebruikelijk zijn.

Vervolgens wordt het lijk aangekleed bij de Sahiai met een driedubbel stel kleeren en al de sieraden, die de overledene placht te dragen; zoo ook aan de Katingan. De doode wordt dan, als het een vrouw is, met de beenen naar de ilirzijde, als het een man is, met de beenen naar de oeloelijde gelegd. In het Kotawaringsche zien we, dat een en ander anders toegaat;

daar wordt het lijk, nadat het gewasschen is, met koenjit ingewreven en de tanden worden met djerami zwart gemaakt (deze kleurstof wordt uit rotan verkregen).

De kleeding is de gebruikskleeding der gestorvenen; aan zijn middelvinger wordt hem een beenen ring geschoven, die toendjoenk hantoe heet en geldt als wegwijzer naar den hemel. Men legt hem op de oogen een zilveren munt, alsmede één op het voorhoofd en één op de borst. Een weinig goud brengt men in den mond. Ter linkerzijde van hem legt men een pisau raoet, welke de padara (dit is de ziel des gestorvenen) tot bescherming op zijn reis zal moeten dienen. Het lichaam wikkelt men nu zoo in een mat, op een wijze dat het gezicht bloot blijft; een en ander wordt met rotan en boomschors omwonden, welke laatste men wit en rood gekleurd heeft.

Aan de Boelik kent men dezelfde gebruiken, met dit onderscheid, dat de eene munt niet op de borst maar in den mond wordt gelegd (opdat de doode een zilveren tong zal bekomen). Tusschen de tanden geeft men hem een lamiang-kraal, opdat de tanden van agaatsteen zullen worden, tusschen bovenlip en tanden wordt een sirih-pruimpje gebracht, dit stelt de sirih-pruim van het hiernamaals voor; men noemt deze pruimpjes «polam» — hem wordt een pisau raoet meegegeven (soedang toesoe tikar).

Men vervaardigt vervolgens in het midden van het huis uit doeken en bamboes een klein huisje, de z.g.n. balai hantoe balai doedoek, hinoeng oentoe (hinoeng = dak, oentoe = lijk), karonda, tatangkoen napadoe doeni (Ott Danoems). Daarin wordt het lijk gelegd op de wijze versierd als boven aangegeven. De Sahiai's, bij wie het huisje hinoeng oentoe heet, leggen over vier heilige vaten doeken; rondom een en ander worden de overige schatten des overledene neergezet, alsmede vele geleende voorwerpen. Het geheele huisje met kostbaarheden noemt men in het boven-Sampitsche en in het Sarajoeansche pahinoe.

Is dit alles gereed, dan worden in Kotawaringin over het lijk nog acht doeken gelegd; één daarvan wordt over de breedte, zeven over de lengte van den doode gelegd; men noemt ze respectievelijk de «kain timpar» en de «paraboeng». Een en ander wordt daar verricht door de orang monta, die van de linkerzijde van zijn hoofdhaar een weinig heeft afgeknipt, welk

haar, naar de opvattingen dezer volken, tot water wordt voor de ziel van den doode op zijn reis. Ook de weduwe heeft zich inmiddels in witte kleeren gestoken en zich de haren tot de schouders afgeknipt; ik zal mij niet verdiepen in den mogelijken oorsprong van dit gebruik; de Dajak zegt, dat het door de weduwe gedaan wordt onder het uitspreken van de belofte, dat, als de haren weer zijn aangegroeid tot de gewone lengte, het tiwah- of doodenfeest gehouden moet zijn, of op dien tijd gehouden zal worden. Dat er echter een dieperen grond in dit gebruik zit, is duidelijk; de thans aangenomen opvatting is een gevolg, geen oorzaak, van de adat der harenknipping. De orang monta kan zoowel man als vrouw zijn, is meestal of een priester of een oudste.

Daarna maakt men in die streken, waar men geen officieelen Charon heeft, maar waar de vroeger gestorven familieleden de ziel komen afhalen, een achttal popjes van bamboe, dat zijn stokjes met twee splinters als armen, de z.g.n. berapoes boeroek kain baloea lajoer, welke popjes de geleiders der ziel moeten voorstellen; vier worden aan het voeteneinde, vier aan het hoofdeinde geplaatst.

Inmiddels is de doodkist gereedgekomen, die men raoeng (Ng.), doeni (Sah., Sar.), lantjang (K.W.) noemt en die gemaakt is in den vorm van een schip, uit een dier houtsoorten die door de eerste menschen werden geplant; vooral geliefd zijn niboeng- (handjaroeng), doerian-, sarawak- en mantawa-hout. Deze kisten worden met koenjit sali of djernang versierd. Het hoofdeinde noemt men «tampoen», het voeteneinde «sarimpa». Alvorens tot het kisten van het lijk over te gaan wordt aan de Mapan eerst de rijst naar buiten gebracht, voor zoover in het huis aanwezig; deze wordt in twee deelen verdeeld, waarvan één deel aan het hoofd ten goede komt, dat de leiding der ceremonie heeft.

Het lijk wordt, nadat een weinig toewak in de kist is gestort, gekist met alles wat het aanheeft. Dit is echter nog niet de definitieve kisting, aanvankelijk blijft n.l. gedurende een drietal dagen de kist geopend, in welken tijd het boekong plaats heeft.

Men wijkt van deze methode echter wel af door het lijk eerst weer te ontkleeden en in gewone kleeren te steken; vooral gebeurt dit, als degeen, die overleden is, niet rijk is. Bij de Sahiai's echter legt men het lijk met de sieraden in de doeni. Het is

begrijpelijk, dat de kleedingstukken in die drie dagen niet fraaier worden.

Men vangt nu aan met elken avond een bezwering te houden, waarbij wij eenigszins langer moeten stilstaan, daar er verschillende handelingen bij worden verricht, die ons de denkwijze, aangaande de hoogere wezens in zwang, iet of wat duidelijker kunnen maken.

Dit boekong bestaat uit het volgende. Men maakt zich maskers, meestal afschrikwekkend gedierte voorstellende (bamba), en hult zich in gras, terwijl op de gong geslagen wordt (mamanjoeng, Ng.). Op die wijze danst men 's avonds rondom het lijk, allerhande bezweringen uitsprekende. Men mag dan niet slapen; men acht dan n.l. de kans groot, dat een njaring of iets van dien aard bezit zal nemen van het lichaam. Ter afwering van deze booze geesten nu dienen de maskers en het zich hullen in gras. Elke persoon, die binnentreedt in het huis, wordt met een fakkel door de weduwe over de voeten gewaaid. De binnentredende mag ondertusschen elke handeling ten aanzien der vrouw verrichten, die hem goeddunkt of hem in het hoofd komt, slechts is het ten strengste verboden het hoofd der vrouw aan te raken. Daarna wordt met de fakkel over het lijk gewuifd, waarna men het brandende hout door den vloer op de aarde laat vallen. Aan de Mantobi wordt een en ander steeds door een oude vrouw gedaan, maar de handelingen ten aanzien der weduwe blijven dezelfde, hoewel het lijk er maar drie keer per avond bewuifd wordt.

Dit werk wordt verricht, zoolang de kist niet gesloten is, hetgeen varieert tusschen drie en veertien dagen. Men vrage dan niet, welk een atmosfeer er heerscht. In streken waar het Bestuur eenigen invloed heeft, wordt de kist dadelijk gesloten en veelal na drie dagen begraven.

De afschrikwekkende dans heeft ten doel de spoken uit de omgeving te weren. Het vuur, we hebben het gezien bij de legende van het ontstaan daarvan, wordt beschouwd reinigenden invloed te hebben. Men overwuift er het lijk mee, dat daardoor van allerlei sial wordt bevrijd. Eerst heeft men het sial van den bezoeker afgenomen, immers het is niet onmogelijk, dat met hem mee kwade invloeden zijn binnengekomen; deze worden weggenomen; en daarna die, welke het lijk wellicht nog aankleven. Men laat daarna de fakkel vallen, als het ware een

symbool der reiniging. De handelingen met de vrouwen der overledenen moeten wellicht als een overblijfsel worden beschouwd van uitgestorven gewoonten van deze strekking, dat een weduwe zich na den dood van haar man moest prijsgeven, een overblijfsel van godsdienstige prostitutie, een offer.

Tijdens dit boekong worden de gasten op klee-frijst onthaald, hetgeen men in het Kotawaringinsche beratar noemt. Is een en ander afgeloopen, dan wordt de kist gesloten, doch alvorens daartoe over te gaan, wordt ze zevenmaal bestreken met een staartveer van de tingang. De kist wordt gesloten door om kist en deksel rotan te winden en de reten of met hars of met klee-frijst te sluiten. Zoolang de kist in huis staat, is het lijkenvocht door een bamboebusje, dat in een gat van den kistbodem eindigt, afgevoerd naar de aarde. Het behoeft geen nadere aanduiding, dat een en ander minder aangename geuren verspreidt. De kist blijft inmiddels in de balai hantoe staan. In dezen tijd wordt op de gongs geslagen, waarbij men verschillende wijzen (pagoerawan) volgt, die elk haar eigen naam hebben, welke naam ontleend is aan een of andere werkzaamheid, bij de lijkenbehandeling in gebruik. Men noemt in het Kotawaringinsche deze wijsjes lagoe baboekang, lagoe bakorindan, lagoe bakoengit, lagoe batoelis, lagoe bakata, lagoe baita.

De te slachten dieren zijn zes in getal, n.l. een varken en vijf kippen; ook deze hebben namen, aan het werk ontleend. Deze namen zijn, al naar gelang der streek waar men verblijft, anders, maar de beteekenis is in hoofdzaken dezelfde. De kippen noemt men: 1 habar tikar, 2 toetoe lantjang, 3 lantjang bermalam, 4 perapat tampoeng, 5 lamboeng api; het varken heet limbai salip.

De Sahiai-Dajaks noemen het boekong, dat ook daar drie dagen duurt, lanon oetoe. Is het afgeloopen, dan ontkleedt men het lijk, vervangt het kostuum door het dagelijks door den doode gebruikte, en overgiet nogmaals het lijk met rivierwater.

Ingeval een vrouw gestorven is, wordt op dit tijdstip heur haar met welriekende olie begoten.

§ 136. De begrafenis.

De begrafenis is slechts voorloopig. De rijken houden later wederom een ander feest, maar eerst begraaft men toch tegenwoordig nagenoeg overal het lijk, al is het dan soms weken na

het overlijden. Dit begraven heeft het volgende verloop. Allereerst zullen we de gebruiken aan de Saroejan in zwang beschouwen. De rijkdom begroef zijn lijken niet, maar verbrandde deze, en hield dan veelal dadelijk het doodenfeest; tot zoolang bleef het lijk in huis. In andere gevallen ging men na een in lengte wisselenden tijd over tot de begrafenis (mombong oentoe, Sar.); men droeg daartoe het lijk met de voeten vooruit het huis uit, waarna de kist met inhoud, eenmaal buiten zijnde, driemaal snel werd omgedraaid. Het lijk werd ter aarde bezorgd (maroewoeng, O.D.), waarna men vijf slagen op de trom sloeg (molah bahandang bahenda, Kt.) en feest vierde; was dit afgelopen, dan werden de gongs tegen den huismuur gezet, werd nog eens daarop geslagen (modoeh), terwijl rondom de balai hantoe — die nu natuurlijk leeg is — gedanst wordt (menganjan, Sar.). Vervolgens wordt deze uit elkaar genomen en het feest, dat men ngaus boean (Sar.) d.i. toewak drinken noemt, is afgelopen.

Hoe een en ander voor de rijken toeging, zullen we later bij het doodenfeest zien.

De Sahiai-Dajaks geven, voordat het lijk het huis verlaat, aan de ziel der gestorvenen eten, welk voedsel men op de doodkist legt; dit gebruik noemt men «ngoeloeh». Vervolgens wordt de kist naar de verzamelplaats der doeni's gebracht, de z.g.n. lopau doeni; dit is een hutje, waarin alle kisten geplaatst worden, over den inhoud waarvan het doodenfeest nog niet is gehouden. Als de kist zich daar nog in het sterfhuis bevindt, is deze, indien de overledene een man is, gericht met het voeteneinde naar de oeloe, anders — voor een vrouw — naar de ilir der rivier. De doeni heeft daar den vorm van het godenschip, n.l. den tingang-vorm.

De lopau doeni der Sahiai, en ook die van andere stammen die het gebruik volgen van begraven boven den grond, is aan de ilirzijde van den kampong opgericht, opdat, naar zij zeggen, de rio's (zielen der afgestorvenen) geen kwaad zullen doen. Het lijkenhuisje moet echter van den kampong uit te zien zijn.

Als de kist het huis wordt uitgedragen, loopt daarachter iemand, die uit een kruik achter de kist water op den grond giet (moesak). Is men de trap afgedaald, dan wordt aan de ilir-zijde daarvan de kruik op den grond stukgeworpen. Daarop wordt de kist omhoog geheven en zevenmaal rondgedraaid, hetgeen men mandjeang tahoe diang noemt. Men begeeft zich dan naar de lopau

doeni, waar de kist haar plaats krijgt. De deelnemers aan de begrafenis gaan zich dan in de rivier baden, er wordt thuis nog feest gevierd; daarna is het noöt pali (noöt = begin), welke pali-periode zeven dagen duurt.

Aan de Kahajan is een en ander hetzelfde; men noemt daar de lopau doeni «pasah raung». Wil men spoedig het tiwak houden, dan wordt de kist op een balai in het huis bewaard; het lijkenvocht voert men door een pijpje naar de aarde af, men noemt dit gebruik het mangatil raung. Zoo lang het lijk in huis is, wordt bij die balai voedsel neergezet voor de ziel; wordt het in het doodkistenhuisje geplaatst, dan brengt men daar de vereischte levensmiddelen en versnaperingen. We zien dan ook in de lopau doeni talrijke sirihstellen, mandau's, borden en offermandjes met eten.

De Kamindjal-Dajaks van de Soengai Lakau houden geen voorloopige begrafenis, maar bewaren het lijk thuis tot het zal verbrand (mapoei) worden.

Is iemand in de streken, waar de voorloopige begrafenis in zwang is, gestorven in den tijd tusschen het bestellen van het land en den uitplant, dan mag hij niet begraven worden, maar moet daartoe tot na den uitplant gewacht worden. Elken avond moet men dan het baboekong houden. Zou men het lijk wel begraven dan zou dit aanleiding geven tot meerdere sterfte en misgewas. Men zegt, dat dan de kampong in een sial-toestand zou komen, dien men tjaroek noemt; men zegt ook, dat de aardgeesten dan zouden denken, dat de padi geplant was en deze vrucht zouden doen dragen. De vruchten van deze soort padi, zouden dan zijn: talrijke dooden.

In Kotawaringin ziet met het volgende. Als de dag der begrafenis is aangebroken, wordt om te beginnen een klapperboom gekapt, deze is de titian. De ziel des gestorvene toch zal, alvorens het land der gelukzaligheid te bereiken, de laut api moeten passeeren en daartoe zal hem deze boom als brug dienen; ander hout zal dit niet kunnen uithouden, omdat het niet van dien hoogen hemelschen oorsprong is als de kokospalm. Daarna neemt men zeven klapperbladeren, waarbij een rijksdaalder gevoegd wordt, welken men den naam ringgit bajoeh geeft. Dit wordt gekookt met koenjit (kurkuma) en op het voeteneinde der lantjang gegoten. Een en ander heet porai en dient om de ziel geluk op haar reis te geven. De lantjang

wordt vervolgens in een doek gewikkeld en van eenige andere doeken worden touwen gedraaid om de kist te dragen. Zij, die het lijk dragen, moeten de oudmodische kleederdracht dragen (saragoe baroen). Zoodra de kist het huis verlaten heeft, wordt deze driemaal rondgedraaid. Voor de kist uit loopt een vrouw, die onder het roepen «koer, koer» rijst strooit voor de kist; die vrouw noemt men naboeer djalan. Achter de kist loopen de andere vrouwen van den kampong, die het hoofd met een doek bedekt hebben (tangkau tangis) en luide weeklagen. Aan het graf gekomen, kapt men een rijststamper in drie stukken en werpt dien eerst in het graf; men verklaart dit aldus, dat, evenals de stamper de padi tot schoone rijst heeft gemaakt, zoo ook het afgeloopen ceremonieel de ziel der afgestorvenen gereinigt en hen geschikt gemaakt heeft om de Elyseesche velden te betreden.

Men werpt, na de kist te hebben neergelaten, het graf gezamenlijk dicht, waarna men naar de rivier gaat, alwaar men zich baadt; men gaat daarna huiswaarts, alwaar toewak gedronken wordt, die in dit geval toewak tjatjiri heet. Vervolgens wordt een panti-periode van drie dagen afgekondigd, welke men mandjamoer kain noemt; men vervangt in die dagen het lijkenhuisje in het midden van het huis door een ander, dat uit hetzelfde materiaal bestaat als het eerstgenoemde, maar een anderen vorm heeft.

Het graf noemt men in deze streken pasar. Het bestaat uit zeven laagjes aarde, door plankjes aan de randen gescheiden. Daarboven is een dakje, en bij den stand der werkzaamheden, dien we thans hebben bereikt, staan daarbij eenige versnaperingen en levensmiddelen.

Trachten we thans eenigen uitleg te zoeken voor deze in zwang zijnde gewoonten.

We zagen, dat, als het lijk het huis verlaat, de kist snel eenige malen wordt rondgedraaid. Blijkens het eten, dat men bij de kist plaatst en dat voor het laatst in huis gebeurt bij het ngoeloeh, wordt aangenomen, dat de ziel van den gestorvene (padara, liau, rio), zich in de buurt daarvan ophoudt, of althans tot het lijk af en toe terugkeert. Deze laatste opvatting is wellicht de juiste, immers we zagen, hoe het vee de ziel kon zien verdwijnen. Als nu de kist het huis verlaat, moet men zorgen, dat de ziel niet kan terugkeeren naar het huis. We zien dan

ook bij het uitdragen allereerst een vrouw voorop gaan in sommige streken, die doet alsof ze kippen lokt; zij lokt echter de ziel van den gestorvene met de kist mee. We zagen ook bij de geboorte dit lokmiddel toegepast. De ziel wordt dus geacht dicht bij de kist te zijn. Achter de kist zien we water op den grond gieten; ook dat heeft zijn speciale beteekenis. We zien b.v. bij sommige Dajakstammen in Centraal-Borneo dat de lijken begraven worden onder den drup van het huis, het water moet geacht worden een onoverkomenlijke hinderpaal te vormen voor de ziel, om op haar weg terug te keeren naar het sterfhuis. De ziel kan dus, bij de kist gelokt, niet meer terug, omdat het water haar dien terugtocht afsnijdt. Ten overvloed wordt de kist eenige malen snel rondgedraaid; overkomt zoo iets een levend mensch, dan wordt hij duizelig en zal na afloop niet aanstonds de richting weten, vanwaar hij kwam of waarheen hij moet; niet anders is het gesteld met de ziel, deze wordt op die manier bijster gemaakt. Men gaat dan naar het graf en is verzekerd, verder binnenshuis van de gevaarlijke bezoeken des gestorvene verlost te zijn, want de ziel kan slechts den weg volgen dien zij gegaan is, andere wegen kan zij niet kiezen. We zagen ditzelfde idee reeds boven, toen we een nieuw aangeschafte blanga door het dak naar binnen zagen brengen en daarna dadelijk dit gat zagen sluiten. Het is dan de blanga niet mogelijk de wijk te nemen naar elders, zonder den wil van den eigenaar. De ziel blijft echter nog bij haar kist, kan vandaar uit ook tochten ondernemen naar elders, maar het sterfhuis, waar haar kennissen waren en dat dus het meest bedreigd wordt door haar pogingen om gezelschap te vinden, is voor haar gesloten. Voortaan brengt men haar maaltijden enz. op het graf of bij de kist; daar ziet men dan ook al die voorwerpen. In deze lijn doorredeneerend wordt het ons duidelijk, dat ook andere kamponglieden in het gevaar worden gebracht, door den ongewenschten geest te zullen worden bezocht. Het voorbijdragen van een lijk bij een ander huis zonder vergunning des huiseigenaars is dan ook strafbaar, en wel met drie pakoe (= één tempajan djorong) benevens badap sangkolan; is de eigenaar vooruit gewaarschuwd, dan zal hij zich met de bovengenoemde waterstorting dekken tegen gevaarlijk zielenbezoek.

Aan de Aroet offert men water en vuur onder het uitspreken

der bezwering: api kada boloh njanjat, air kada boleh mam-boeh (vuur behoeft niet door wrijving te worden gemaakt, water behoeft niet in een bamboe geschept); dit zou dan dienen tot water en vuur voor den afgestorvene. Elders weer zegt men, dat het vuur, bij het boekong gebruikt, tot goud wordt in het hiernamaals. Al deze verklaringen geven geen licht over de andere toegepaste gebruiken, zijn waarschijnlijk van later oorsprong.

Zoo is het ook een koopje voor iemand, als een ander in zijn huis komt te overlijden, immers de geest zal dan lang in zijn woning verblijven en de kans is niet denkbeeldig, die hij en zijn gezin loopen om van hun ziel beroofd te worden door den gestorvene, opdat hij gezelschap hebbe. De erven moeten dan ook een boete betalen, die men aan de Mapan «boeroep kalaminan» noemt en die daar één tadjau boekong belooft, benevens badap sangkolan.

Over het sterven in een anderen kampong spraken we reeds in §§ 18 en 23.

Het baden, dat de medewerkers aan een begrafenis moeten doen bij terugkeer van het graf, heeft denzelfden zin. Dicht als ze zijn geweest in de nabijheid der ziel, bestaat de kans, dat de ziel hun zal lastig vallen; het beschuttende, reinigende water dekt hen tegen die bedreiging. We zagen in § 23, hoe allen, die hebben meegewerkt aan het teraardebestellen van een vreemdeling, bosi sebelas bekomen voor een basangkolan; wij hebben immers dan niet alleen met een ziel te doen, maar ook met een oeraï of ander hooger wezen, dat van elders is komen opdagen, en op die wijze verzoend wordt, en zijn klaarblijkelijk kwaadaardige neigingen wel zal ter zijde stellen.

Alvorens verder te gaan moeten we ons thans eerst bezighouden met de plaats, waarheen de afgestorvenen vertrekken, zoodra men de plichten te hunnen aanzien heeft verricht. Wij zullen dus ons eerst ophouden met den hemel en den weg daarheen. De leider der begrafenis roept voorts overal in Zuid-Borneo na terugkeer van het graf alle namen op der deelnemers, een en ander heeft ten doel hun zielen terug te nemen, als deze eventueel door den overledene mochten zijn geroofd als gezelschap.

§ 137. Het hiernamaals.

De meeste Dajaks van Zuid-Borneo beschouwen het bron-gebied hunner rivieren als de plaats, waarheen de zielen ver-

huizen. Zoo zien we voor de Lamandau als zoodanig de Boekit Sabajan, voor de Boelik de Boekit Boelau, voor de Aroet de Boekit Agoep, voor de Saroejan Goenoeng Pakoe, voor de Ott Danoem de Keminting, voor de Samba de Boekit Raja als Elyseesche velden aangenomen, door de daar huizende Dajaks. Die kampongs echter, welke van andere streken uit bevolkt zijn, zooals die der Sahiai-Dajaks, zien we er geen bepaalden hemel op na houden. Zoo verklaarde mij een oude balian, dat weliswaar de Sahiai's in hun eigen land een berg als hemel bezaten, maar dat die zeer ver weg was en onbereikbaar voor de zielen; dezen verbleven daarom ook na het doodenfeest bij de sandoeng. Toch zien wij meermalen, dat de officieele naam des hemels anders is dan de naam van den berg, zoo b.v. noemen de Ott Danoems hun zielenstad Kedjoenahan, maar zij ligt op de Keminting. Daaruit blijkt m.i., dat men zonder de rivier den hemel niet bereiken kan, en dat die rivier een belangrijk bestanddeel vormt voor de godsdienstige denkbeelden der bevolking, waarmee ik op de veronderstelling terugkom, met welke ik mij in de eerste paragrafen bezighield. De geesten der rivier, de oeraï, djata, djaja, zijn de zielen der afgestorvenen, zijn de voorouders.

Alleen de Ngadjoe's hebben in hun godsdienst den hemel geplaatst in de nevelzee op een eiland boven deze aarde. Het is de lewun liau, «het dorp der zielen». In de populaire opvatting wijzen zij echter evengoed een berg als lewun liau aan als de andere Dajaks.

Men noemt algemeen in het Kotawaringinsche den hemel sabajan, en de indeeling, die men daarvan geeft, doet duidelijk zien, dat men daarmee bedoelt de echte Boekit Sabajan der boven-Delang, Batang Kawah. We zullen zien, dat, al mogen de namen anders zijn, de Boekit Sabajan het voorbeeld is geweest, hetwelk er op schijnt te wijzen, dat in de grijze oudheid de Kotawaringin-bevolking aan één rivier, de Lamandau, woonde en toen denzelfden berg als haar hiernamaals beschouwde; door uitzwerving is dan het naamverschil ontstaan. De Saroejan Dajaks zeggen voor «hemel» boenta en spreken van Boenta Pauk Pakoe (pauk = berg). Zooals we zagen, spreken de Ngadjoe's van de lewun liau.

Gaan wij achtereenvolgens de inrichting des hemels na, te beginnen met de Kotawaringin-opvatting.

Volgens deze zou de Boekit Sabajan bestaan uit een zevental afdeelingen, die men achtereenvolgens van onder af aan noemt:

Boentoeran Singin,
Mangantoeng Golang,
Penjamboengan,
Ringgit tiga,
Sabajan Djolok,
Sabajan Tengah,
Sabajan Boengsoe.

De eigenlijke hemel nu wordt gevormd door de drie laatst genoemde afdeelingen, die tevens de hoogste zijn. Ze zijn onderling door muren gescheiden, die baner kondang genoemd worden en die voorkomen, dat men uit den eenen in den anderen hemel kan gaan. Deze speciale afdeelingen herbergen elk een der drie standen, en wel Sabajan Djolok de orang hoeloe, de Sabajan Tengah de orang maharika, de Sabajan Boengsoe den hoogsten stand, deze laatste is tevens de zetel van den heerscher van Boekit Sabajan, n.l. Raden Sangen Loempoeng Pojang. De andere afdeelingen zijn slechts plaatsen van recreatie; zoo houdt men zich, op weg naar den hemel zijnde, in Penjamboengan, zooals de naam ook aanduidt, met hanengevechten bezig.

Staat men nu tegenover dezen berg, die, van Koedangan af gezien, pal in het Noorden ligt, dan zien we, dat deze namen corresponderen met de zeven toppen, die, trapsgewijs oplopende, samen den Boekit Sabajan vormen. De baner kondang zijn van beneden uit duidelijk te zien; ze worden gevormd door zeer steile, onbegroeide hellingen. Von Gaffron heeft dezen berg bestegen; de Dajaks zijn nooit verder geweest dan tot ringgit tiga. Deze reiziger zou den tocht met zijn Javaanschen klerk gedaan hebben, welke laatste, naar de verhalen willen, verdwaald zou zijn en krankzinnig werd teruggevonden. Waar Von Gaffron van dit voorval niet rept, is het wellicht een maaksel van den nieuwen tijd.

Dit is de plaats, waarheen de op natuurlijke wijze gestorvenen gaan; daarnaast moeten enkele plaatsen genoemd worden, waar diegenen heengaan, die op onnatuurlijke wijze om het leven kwamen. De zielen der verdrinkenen gaan naar Sabah Maraub, die der vermoorden naar Lamboes Mondang, de doodgevallenen naar Toenggal Bedoeh, de verhongerden naar Tandjoeng Manahan.

Wat betreft de zielen der verdrinkenen, die gaan alleen dan naar die plaatsen, als hun lijk gevonden is; anders wordt de ziel geen padara, maar een liau (dus dan gebruikt men het Ngadjoe-woord). De liau kan het hiernamaals niet ingaan, omdat hij geen «lichaam» heeft; zoo zal hij gedoemd zijn om de plaats, waar hij eenmaal, nog soemangat zijnde, het leven liet, te verblijven. Veelal zal dit in de stroomversnellingen zijn, waar ze dan op den steen vertoeven die hun dood was en vanwaar zij op anderen loeren, die als zij zelf slagen in hun plannen, hun dan gezelschap moeten houden. De grootere riams worden dan ook nagenoeg alle door deze wezens onveilig gemaakt.

De voorstellingen van den hemel aan de Saroejan, zijn minder duidelijk. Men woont ook daar gescheiden — hoeloen en tatau —, maar hoe de indeeling is, weet men niet. Ook elders maakt men zich slechts vage denkbeelden. Alleen de Ngadjoe's, althans de balians kundig in magah liau (het geleiden der zielen), maken zich weer iets meer omlijnde voorstellingen. In het zeer lange lied, dat de balian zegt ter gelegenheid van het magah liau, wordt die weg en het land beschreven. Daar Hardeland dit lied publiceerde als bijlage bij zijn grammatica en daarbij voor zoover mogelijk de vertaling gaf uit de basa Sangiang, kan ik met eenige korte trekken dit verblijf der gelukzaligen schetsen.

Lewun liau dan is een rivierland evenals dit ondermaansche, de rivieren zijn vol visch, de wouden vol wild, de ladangs mislukken niet, moord en diefstal zijn er niet, en de kern van alles wordt gevormd door den hemelschen boom des levens, de «Batang Garing». Een boom, welks bladeren fraaie kains zijn, waarvan de vruchten lamiangs zijn enz., terwijl aan den stam zich een gezwel bevindt, waarin zich het danoem kakiringan of levenswater bevindt, hetwelk de zwak wordende zielen staalt, gelijk de nectar de Goden van den Olympus op kracht hield.

De weg nu, dien de zielen daarheen moeten afleggen, is zwaar; belemmeringen zijn op dien weg in overvloed te vinden. Voor de Ngadjoe en hun verwanten is het Tempon Telon, die de zielen met vaste hand, door al die bezwaren heen stuurt, elders zagen we reeds, hoe afgestorven familieleden de ziel komen halen.

Wat betreft de volken, die een berg als hemel aannemen gaat de weg allereerst langs de rivier en haar bronrivieren; vandaar moet dan de weg overland verder. Op dat stuk liggen dan veelal de bezwaren, die de weg te bieden heeft.

Nemen we als voorbeeld de Lamandau-Dajaks. In de bronrivier Daranga Koening is de aanlegplaats Pelahan Goenting. De eenige moeilijkheid, die hij te overwinnen heeft, is hier de Laut Apui, een zee van vuur. Men kan een en ander niet passeeren zonder gebruik te maken van den gevelden klapperboom — natuurlijk wordt slechts de gana daarvan gebruikt —; deze alleen is bestand tegen het vuur, men kan dan zonder meer deze hindernis overschrijden. De personen, die op bijzondere manier gestorven zijn, krijgen een en ander niet mee en zijn dus verplicht zich naar de bovengenoemde bijafdeelingen van den hemel te begeven. Wij zien dan ook op verschillende plaatsen dat het bij de begrafenis gewoonte is een zevental pijlen in het graf te schieten, waarvan zes in de wanden van het graf en de laatste in het midden van de kist; daarbij wordt dan bekend gemaakt, dat de overledene niet verdronken, niet vermoord, niet verhongerd, niet doodgevallen, niet in het kraambd gestorven en niet verdwenen is zonder te sterven (*magaib*), maar dat hij (dit is de zevende pijl) op de natuurlijke manier is overleden en dus in Boekit Sebaran mag ingaan. We zien dus ook hier weer, een soort kennisgeven aan de aardbewoners van dit gebeuren.

Bij de Ngadjoe's is een en ander anders volgens de baliens; dit uitvoerig uiteen te zetten en de groote moeilijkheden te beschrijven, die de banama sanaman met Tempon Telon als stuurman en Asai Menteng als djoeroe batoe heeft te overwinnen, komt overbodig voor na Grabowsky's uitvoerige behandeling daarvan in het Internationale Archiv für Ethnographie.

Nadat we gezien hebben, wat de toekomst den afgestorvenen als woonplaats bieden zal, dienen we na te gaan, welke ceremoniën te vervullen zijn, alvorens dit heuglijk feit plaats heeft, en wat inmiddels de ziel der afgestorvenen doet, waar zij verblijft.

§ 138. De ziel na de voorloopige begrafenis.

Bij de begrafenis zagen we, hoe velerlei gebruiken er toe leiden aan te nemen, dat de ziel der afgestorvenen zich bij de kist bevindt of liever bij het lijk; tevens, dat dit voormalige levensbestanddeel vrijelijk kan rondzwerven, maar daarin wordt verhinderd door te zijnen nadeele toegepaste bezweringen. We zagen voorts, hoe bij de voorloopige begraafplaats eten enz. wordt geplaatst, waarvan de essence dienen moet om de ziel te spijzen.

Men stelt veelal de voorloopige begraafplaats op binnen het gezichtsveld van den kampong, opdat de ziel kunne medegenieten van de daar plaats hebbende feestjes (althans als men in streken is waar het doodenfeest lang op zich laat wachten). Elders weer — en dat is meestal zoo in de landen, waar men de voorloopige begrafenis houdt door het lijk in een humaraung te plaatsen — staat deze huma gewoonlijk op een plek waar vroeger de kampong heeft gestaan; soms is dat ver verwijderd van de thans bewoonde plaats. Hier hebben we weer een dier punten, die ons in staat stellen de opvatting te verdedigen, dat de aardgeesten de voorouders zijn; waarmee niet gezegd is, dat dit de oorspronkelijke opvatting is. Men zal toch in zoo'n geval hooren, in antwoord op de vraag, van wien die grond is: «Onze kampong begraaft er haar dooden». Bij de geldende voorstellingen aangaande den dood is het duidelijk, dat men die plaats met de zielen der dooden in zeer nauw contact brengt en in analogie daarmee de andere aardbewoners. Slechts in Toembang Mangau hoorde ik op mijn vraag, voor wie het offer was, in de Batoe Patahoe gebracht: «voor de liau» (de zielen der afgestorvenen).

Als het lijk zoover weg wordt gebracht, heeft men zich met het amuseeren der geesten niet bezig te houden, dezen toch zijn in gezelschap van elkaar, en behoeven klaarblijkelijk geen verder vermaak.

De opvattingen ter zake zijn uiterst verschillend, de mededeeling die Hardeland doet aangaande de drie zieldeelen die ten hemel gaan trof ik alleen bij de hooger geschoolde theologen (balians) aan, nl. deze: direct na het overlijden gaat de ziel naar lewun liau, maar de essence des lichaams, de liau krawang komt eerst later, en nog later de botten en al de in het leven verloren lichaamsdeelen, als nagels, haren, tanden enz. We komen daarbij op een uiterst verward punt in de voorstellingen aangaande het hiernamaals, want deze allereerst naar den hemel gaande ziel verveelt zich daar en keert af en toe op de aarde terug. Nu hebben we gezien, welke moeilijkheden een ziel heeft om in lewun liau te komen; het lijkt mij daarom niet logisch, dat een en ander inderdaad plaats heeft. Ik vermoed, en heb daar ook eenige uitspraken van balians voor, dat de eerst naar lewun liau gaande ziel de bovengenoemde penjaloempah is (Hardeland, op liau penjaloempah) en dat die,

welke in huis blijft rondspoken, niets anders is dan de eigenlijke ziel, de «semengat», thans liau krawang geheeten, het eigenlijke levensbestanddeel der menschen. De gewone kampongman nu is van oordeel dat de penjaloempah dood gaat (althans aan de Katingan) en de semengat eerst met de essence der verloren deelen ten hemel gaat bij het doodenfeest en vóór dien bij het lijk blijft. We zullen later bij de doodenfeesten nog kennis maken met eenige andere opvattingen.

Wat zijn nu de handelingen dezer ziel tijdens haar verblijf op aarde? Er bestaat steeds gevaar voor verveling, en dit zou daartoe kunnen voeren, dat de ziel gaat trachten een ander tot gezelschap te bekomen. Boven hebben we gezien, welke middelen men in acht neemt om der ziel den terugkeer af te snijden. Op die plaatsen waar men het lijk in huis bewaart, redt men den toestand door middel van het boekong en evenzeer door gongmuziek; vrees voor verveling bestaat dan minder. Op de plaatsen, waar men de voorloopige begrafenis toepast worden terstond daarna — of elders zoo gauw men het boekong geheel door gongslag vervangt — de daarbij gebruikte voorwerpen (nl. de maskers en het gras) tot poppen vermaakt, die men aan den rivieroever opstelt (deze poppen heeten doehau of kortweg boekong). Eensdeels aan de ilir-, anderdeels aan de oeloe-zijde van het dorp. Tevens wordt dan over de rivier een rotan gespannen, waaraan allerhande voorwerpen zijn bevestigd en die ten teeken strekt, dat het elken vreemdeling verboden is, dit teeken te passeeren op straffe van boete. In 1827 werd dit talian verboden door het Gouvernement. In 1880 had Michielsen in de bovenlanden van Sampit nog met zulk een aangelegenheid te maken. Nog tegenwoordig bestaat het in geheel Zuid-Borneo, al is dan ook de boete van ongeveer 200 keping (f 400) teruggelopen tot een kwartje of wat zout dan wel tabak, voor den eersten vreemdeling die het pali breekt. We zien dus wederom de rivier haar verwantschap met den dood bewijzen. Wat is de beteekenis van dit diep ingeworteld gebruik? Boven zagen we, dat de maskers enz. booze geesten afschrikken, die het lijk belagen. Daarvoor kan echter thans een en ander niet meer dienen, want de begraafplaats, hoewel veelal in zicht van den kampong, ligt buiten de kom van het dorp en op de grens der kom staan de poppen. Het kan m. i. evenmin gelden tegen de gewone kwade geesten, immers na de voorloopige begrafenis heeft men zich door baden en

naleving van pali-voorschriften beschermd tegen kwade invloeden, die uit den omgang met het lijk zouden kunnen voortvloeien; men behoeft zich dus niet op intensiever wijze te beschermen tegen de kwade geesten dan anders. Evenmin kan het gelden tegen de liau van den pas overledene, de begraafplaats toch, waar we zagen dat de ziel zich in hoofdzaak ophoudt, is aan de ilir-zijde, het nut der doehau aan de oeloe en de daar gespannen talian is daarmee niet verklaard.

Wel is het duidelijk, dat een en ander met de rivier in verband staat en dus met de rivierbewoners. We komen daarmee terug op een reeds vroeger vermelde gewoonte, nl. deze, dat men tusschen het begin der veldbewerking en dat van den plant, in verschillende streken het lijk niet mag ter aarde bestellen op straffe van dood en misgewas. Dit wordt door de bevolking, zooals gezegd, goedgepraat door te beweren, dat ook dit zaad vrucht zou dragen en er meer lijken zouden komen, de rijst zou het voorbeeld van den doode volgen en sterven. In het kort: de geesten van grond en water, dit zijn dus vooral de watergeesten, die zulk een belangrijke rol bij de vochtigheidsgesteldheid spelen, zijn verstoord. De grondgeesten nu letten er minder op, als eerst na den plant het lijk begraven wordt; de volgorde der werkzaamheden verbreekt dan den invloed der sympathetische werking; op het veldgewas heeft een en ander geen invloed meer. Ten aanzien van de menschen zelf is dat nog zoo zeker niet. De rivier wordt daarom afgesloten door booze wakers, de geesten durven daar niet voorbij, maar zullen op een gelegenheid loeren om door te breken, deze gelegenheid wordt hun geboden door den vreemdeling, daardoor brengt deze dus den kampong in gevaar en zal, dat is logisch, dit gevaar moeten afwenden. Tot dit doel de boete en het badap sangkolan.

We zien dus, dat men evenals bij het boekong de komende man als een duiveldrager — even gevaarlijk als onze bacillendrager — beschouwt.

Is eenmaal het gevaar afgewend, dan wordt het talian pas weer gespannen ten tijde van het tiwah, men acht zich dan niet meer bedreigd. Ook de ziel van den afgestorvene zelf kan geacht worden, mits de adat in acht genomen worde, geen gevaar op te leveren.

Gaan we thans het doodenfeest zelf beschouwen, waarbij we weer plaatselijk met verschillende min of meer afwijkende ge-

bruiken zullen kennis maken, die de moeite der vermelding waard zijn.

§ 139. De voorbereidingen tot het doodenfeest.

Het doodenfeest — tiwah: ajah (K. W.), daro (O. D.) — is het grootste feest, dat de Dajaksche samenleving kent, en is tevens het duurste van alle andere. Veelal zal men dan ook gedurende langen tijd wachten, alvorens een en ander te kunnen houden, en gedurende al dien tijd zal de weduwe niet mogen trouwen. Daarom zal men dan ook veelal, als men niet tot de zeer rijken behoort, met anderen tezamen de kosten van een en ander dragen. Een groot tiwah dat in 1920 in de kota Koelakapoeas werd gehouden, was door een vijftigtal families gemeenschappelijk voor hun dooden gehouden; de gemiddelde kosten beliepen toch nog ongeveer f 50. Later zag ik nog eenige tientallen dusdanige feesten; van die alle was er maar één voor één doode; dit was in Kotawaringin aan de Aroet, waar aan den broeder van het adathoofd de laatste eer werd bewezen.

Het tiwah-feest, dat met de grootste glorie werd gevierd, is dat geweest — voor zoover Zuid-Borneo betreft, Barito inbegrepen — van wijlen Toemenggoeng Soeto Ono, districtshoofd en adathoofd van Tamiang Lajang, waarbij het Gouvernement vertegenwoordigd was door den resident, een afdeeling soldaten en talrijke officieren, die den grooten helper van het Gouvernement, ridder in de Militaire Willemsorde, de laatste eer bewezen. Vooral het salvo, door de soldaten door de rookkolommen van den brandstapel geschoten, heeft een geweldigen indruk gemaakt; dat was nog eens een afweren van booze invloeden. Tot diep in het binnenland kan men de verhalen ter zake vernemen.

Toemenggoeng Toedan's doodenfeest is op ander gebied beroemd; daarbij werden n.l. zestig slaven geslacht. Het is, de gebruiken in deze streken in aanmerking genomen, natuurlijk, dat de buren en gasten het hunne bijdragen om het feest te helpen vieren, ieder draagt een steentje bij en de naburige kampongs dragen gezamenlijk haar gaven aan, nagenoeg steeds bestaande uit eetwaren of toewak. Alleen aan de Katingan maakte ik mee, dat de mantri van een naburigen kampong met een koe hielp, maar hij was dan ook voornemens om na het tiwar met de weduwe te trouwen, dus had belang bij een spoedige afwikke-

ling van zaken. Het was een persoonlijk geschenk, zijn kamponggenooten offerden den feestgever een pot toewak.

De tijd, waarin men het tiwah houdt, is niet bepaald, maar waar de feesten langdurig zijn is het noodzakelijk, dat er weinig te doen is. We zien dan ook voornamelijk in twee tijden deze feesten houden, n.l. na den plant en onverwijld na den oogst. Deze laatste tijd is vooral gezocht in streken, waar men veelal rijstnood heeft; na den oogst kan men oogenschijnlijk uit grootten voorraad putten, wat zich natuurlijk later wreekt.

Is eenmaal vastgesteld, wanneer het feest zal plaats hebben, dan wordt daarvan in de nabuurschap kennis gegeven en men begint de noodige voorbereidingen te treffen. Men ziet daarbij den kamponggenooten steeds de behulpzame hand bieden.

Eerst dienen we echter te zien, hoe een en ander in Kotawaringin geschiedt, waar het ajah, minder duur zijnde, veelal in het eerstkomende geschikte seizoen gehouden wordt. We zien dan in het Kotawaringinsche, dat tusschen begrafenis en doodenfeest de tijd geheel een verbodstijd beteekent voor den kampong; een gewoonte, die men elders niet aantreft en die men hoendoe noemt, «de kampong is in hoendoe». In andere streken zou een en ander niet doenlijk zijn. Wel heeft men algemeen een drietal dagen na de begrafenis pali, hetwelk met een feestje, njoerat (O. D.) eindigt. De offerdieren worden daarbij op een steen achter den huisdrempel geslacht, en men smeert met het bloed zijn oogen in, opdat de geest der gestorvenen ze niet uitpikke.

Nadat de aan de begrafenis noodzakelijk verbonden feesten zijn gehouden, wordt een panti van zeven dagen afgekondigd, in welke dagen het verboden is iets anders dan knolgewassen te eten. Wie zich daaraan niet houdt, betaalt een boete van tiga riboe = zes mangkok à f 0,25, een en ander moet betaald worden aan de erven van den overledene; in geval van weigering zou de schuldige opzwellen als een lijk. Door sommigen wordt de elephantiasis aan dit vergrijp toegeschreven. Deze zeven dagen noemt men achtereenvolgens: hari kilahan (kilahan = verdwijnen), hari keroeroehan tanah, hari lompa, hari panti besar, hari panti koetjit (koetjit = korik = ketjil = klein), hari goemboerkan en hari makan nasi. Is een en ander afgeloopen, dan komt de tweede periode der hoendoe, weer zeven dagen durende en welke den naam loendoe meer in het bijzonder

voert. In die dagen mag geen levend hout gekapt worden, verschillende potjes mag men niet aanraken, klapperwater mag men niet drinken. Thans hangt het er van af, hoever men nog van den tijd voor het ajah verwijderd is. Is deze nog ver verwijderd, dan gaat deze verbodstijd door tot een week vóór het eigenlijke ajah; het eenige, wat dan echter verboden is, is het dragen van gele en roode kleuren en het bespelen van muziek-instrumenten.

Is de tijd genaderd, dat het ajah kan gehouden worden, dan wordt een feestdag uitgeschreven, het z.g.n. maroempak (Ngd. laloean), dat zooveel is als het aanbrengen door de andere kampons van de bijdragen tot het feest. Dien avond heeft het eerste feestmaal plaats, waarbij de gasten het hunne doen om hun deel in de heerlijkheden te bekomen. De hier volgende beschrijving van de aanbrenging der gaven geeft een beeld van dit feest, zooals ik het in Koedangan meemaakte. De aanbrengende partij was de bevolking van kampong Penjomba-an, op ongeveer een kwartier gaans van Koedangan. De weg, dien de feestgangers moesten volgen, was door een balk afgesloten, de z.g.n. garoeng pantang (larantoeng, Ng.; bij hen is dit ook een gebruik bij het begin van het tiwah bij de aankomst der gasten), waarvoor een klein varkentje lag. Achter deze balk stonden de feestgevende kamponggenooten met vooraan het hoofd, in dit geval den mantier poeloehan met zijn wakil en gambars. Vooropgegaan door hun hoofd — dat evenals het eerstgenoemde in ouderwetsch oorlogskostuum gekleed was — kwam de optocht van Pemjembaan aanzetten. Op eenigen afstand begonnen de hoofdpersonen dwaasheden tegen elkaar te verkoopen; nadat de komers tot de balk genaderd waren, hingen ze daaraan allereerst een ouden strijdhoed op, naar men zei moest dit een gesnelde kop voorstellen; het vaatje toewak werd een weinig ter zijde gezet, en door mal rondspringende burgers bewaakt. Er ontspint zich vervolgens een twistgesprek over de balk heen, over de mogelijkheid van toelating dezer vreemdelingen; hierbij ziet het er uit of men heethoofdig wordt, beide partijen omklemmen hun mandaugevest. Men weet echter de vrede te herstellen en beiden drinken een olifantstand met toewak, waarbij ze zich richten naar het Oosten. Men zei echter, dat dit laatste niet noodzakelijk was, maar hier toevallig plaats greep, daar de als geschenk tevens meegebrachte gesnelde kop

(de bovengenoemde strijdhoed) van de Saroejan kwam (de oude vijanden) en men moest zich bij het drinken naar de plaats van herkomst richten.

Nadat op deze wijze de vrede hersteld was, vloog men gezamenlijk op de garoeng pantang aan en trapte deze in elkaar onder de kreet: «1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 7 hari, 7 malam, Boekit Keminting, Boekit Sebaran, Radja Modjopait», welk wandalenbedrijf men patai noemde. Dezelfde formule trof ik ook elders in Kotawaringin gelijkkluidend aan, weshalve het mij goed voorkwam, haar woordelijk te citeeren. Men slacht daarop het zwijntje, de aanwezige raken zich met het bloed de borst en het voorhoofd aan, waarna onder groot gejuich het vaatje toewak wordt binnengedragen in het dorp. De vrouwen dansen rond op de haar eigen statige wijze, terwijl een bolin rondgaat om haar met klapperolie te besmeren, waarin koenjit gemengd is (kasai). Op het vaatje (een tadjau) wordt nu een bamboe boompje geplaatst (djarau), waarvan de namaaktakken voorzien zijn van allerlei heerlijkheden (boeah djarau) en dat de batang Garing moet voorstellen, want in de holle bamboe heeft men toewak gedaan, bij wijze van danoem kahiringan.

De mantirs gaan nu ten dans rondom dit boompje. Is het drinken afgelopen, dan houdt de priester een bezwering (bajoekan), waarvan de strekking is om sial af te wenden; gele rijst wordt daarbij op den grond en in de rivier geworpen. De mantirs nemen daarna de gelegenheid waar een dansje te doen, het z.g.n. kanjan, een koppensnellersdans, immers men houdt bij deze zeer langzame rondedans in de eene hand een parang, in de andere een afgeschilden klapper, den z.g.n. kop, terwijl voortdurend de bekende koppensnellerskreet: lelelelele-hau-hieie, weerklinkt. Als dit afgelopen is, gaat men huiswaarts, waar met eten en drinken de dag besloten wordt. Elk dorp dat met gaven komt aandragen, wordt op dezelfde wijze behandeld, zodat, vooral in de streek boven Koedangan, die vrij dicht bevolkt is, het op een drinkgelag uitloopt, als daartegen niet door den poeloehan werd opgekomen, welke grijsaard een borrel niet afslaat, maar het te veel — in verband met den last, dien hij daar zelf mee krijgt door de perkara's die steeds van een dronkemansbende het gevolg zijn — verhindert.

Na dezen feestdag breekt een nieuwe periode van eenige dagen aan, de ajah selapis, die echter meer feesttijd is dan ver-

bodstijd en als zoodanig alleen de erven treft, die dan niet in den kampong mogen verblijven, maar zich de materialen voor de noodige grafversieringen — en, waar men in Kotawaringin in sommige streken nog sandoengs aantreft, het materiaal daarvoor — moeten gaan zoeken in het bosch.

In dien tijd maakt men tevens een offerhuisje gereed, de z.g.n. roemah sangkolan, waarin men allerlei potjes met eetwaren opstelt; het huisje is altijd door een miniatuur-huistrapje met den grond verbonden. Men mag in de navolgende dagen niet spreken van het eigenlijke werk, dat de erfgenaam verricht. Den eersten dag zegt men, dat hij kajoe api zoekt; den tweeden bamboe, den derden daoën soembal. Dan keert hij terug en het ajah kan beginnen, dat veelal vier dagen duurt.

Elders in Kotawaringin houdt men het meroempah eerst als de eerste dag van het ajah, waarvan het daar dan deel uitmaakt, is aangebroken. Zoo zullen we dat hier beneden zien voor de Mantobi.

De panti's bovengenoemd kent de Ngadjoe niet. De lange tijd, die verloopt tusschen voorloopige begrafenis en tiwah, deed er eenige gemakkelijke bepalingen ontstaan; de pali's komen daar eerst, zoodra het feest definitief is vastgesteld. We zien dan de volgende werkzaamheden.

Nadat bepaald is, wanneer het tiwah gehouden zal worden, gaat men in de eerste plaats over tot het oprichten van een balai. Daarheen worden de gongs gebracht, en zoodra deze in de balai zijn, is het aan een ieder verboden, elders dan in die balai op de gong te slaan, en aan een ieder is het recht ontzegd te dansen op een andere plaats dan voor de balai in de open lucht.

In de tweede plaats stelt men een sangkaraja voor deze plaats van samenkomst op, dit is een rond staketsel van bamboestokken — aan de knopen met bamboevezels versierd —, die dicht bij elkaar zijn geschikt en schuin in den grond geplaatst. In het midden hiervan staat een langere stok en daarnaast een kalingkang, waarin een menschedel of, als men dien niet heeft een klappernoot. Dit geheel is de sangkaraja. Daarnaast staan aan den oeloe-kant een staketsel, waar bovenop een gong is geplaatst, toegedekt door een tanggoi dara; het staketsel bestaat uit vier bamboe's, het geheel heet sawang sarah, daarbij behoort tevens een sawangboompje. Aan den ilir-kant van de

sangkaraja wordt een balai bantanan opgesteld, zijnde een klein vierkant huisje met wanden en dak van doeken. Aan de deuren der huizen, waar de feestgevers wonen, staan zoowel voor als achter kleine balai's, de spijsen bevattende voor de geesten.

Is een en ander gereed, dan wordt een kip geslacht en vervolgens een varken, met het bloed waarvan de volgende geesten worden in kennis gesteld van het gebeuren.

1. de antang, 2. de geesten der aarde, 3. de geesten in het heuveltje waarop de huma raung staat, 4. de teekens waarmee de rivier wordt afgezet en pali verklaard, waartoe men voor de boekong een balai roetas opstelt (roetas = pali), d.i. dus om de riviergeesten in kennis te stellen. Ten slotte wordt in de balai aan het dakgebint een offer opgehangen (sahoen mengantoeng gadang), dat meestal bestaat uit een kleine gong, waarin wat bloed is gedaan; bij deze gong hangt dan een boschje sawang-bladeren.

Hierna is het zeven dagen pali (roetas geheeten), dan is de rivier ten tweeden male gesloten en in dien tijd mag niet op de gong gespeeld worden of gedanst, zelfs niet buiten of in de balai. Is een en ander voorbij, dan gaat men het hout zoeken voor het tiwah-feest. Men mag tijdens dit zoeken feest in den kampong maken, althans als de sandoeng, het krekelhuis, waarin de beenderen geplaatst zullen worden, reeds meermalen gebruikt is; is dit echter een nieuw gebouwtje, dan zal men moeten wachten totdat eerst deze is samengesteld, wat dan ook in de praktijk van te voren wordt gedaan.

Het benoodigde hout is: brandhout, een vlaggestok, verder sapoendoe's, een bamboe om het eten in te koken en bladeren voor hetzelfde doel. Worden deze materialen in den kampong aangebracht, dan moet een kip geslacht worden. Meestal brengt men in vijf of zes partijtjes een en ander aan, zoodat een even-groot aantal kippen valt. Aan den rand van het dorp maakt men nu de sapoendoe's, hampatong's en pantars, alsmede padjahans. Dit wordt ook in het Kotawaringinsche te dier tijde gedaan. Een sapoendoe is een houten paal, waarop een menschelijke of dierlijke figuur is gebeeldhouwd, waarbeneden een afschrikwekkend gezicht is aangebracht en relief. Een hampatong is hetzelfde, maar de onder het beeld zich bevindende paal is niet met den duivelskop gesierd. Een pantar is een zeer hooge — veelal kaarsrechte, tot 25 meter lange — ijzerhouten paal, van boven gesierd met een houten neushoornvogel; of men brengt

er boven een dwarsbalk aan waarop een martavaan met uitgeslagen bodem rust. Ook slaat men er wel een gong overheen. Deze pantars worden geacht de beeldenaren te zijn van de trap naar den hemel, die echter in de legende nergens genoemd wordt. Daarom zijn er hoekjes uitgeslagen, die treden moeten voorstellen. Het is wellicht verklaarbaar door het feit, dat bovenop een tingang staat en veelal ook Tempon Telon's schip zoo wordt afgebeeld, dat een en ander de weg is naar Huron's aanlegsteiger. In den ouden tijd waren er echter ook met menschen-schedels bovenop. De padjahans zijn platte menschenbeelden, die direct met de voeten op den grond staan en meestal van planken gemaakt zijn; ze komen in Kotawaringin zeer veel voor, elders minder vaak en dan nog slechts bij tadjahans, ik zag ze in het Ngadjoegebied nooit bij de graven of de sandoengs. De sandoeng ten slotte is een huisje, dat meestal op twee palen van groote dikte — soms op vier — staat en dat dient om de tadjau's te bergen, waarin de gebeenten der afgestorvenen worden verrat. Soms zijn deze persoonlijk, dan weer zijn ze gemeenschappelijk en plaatst men verwante beenderen onder hetzelfde dak. Ze zijn — vooral de oudere — van fraai snijwerk (draken-, menschen- en dierenfiguren), voorzien; de mooiste mij bekend is de ruïne der sandoeng van Mas Patinggi Sawang te Gandis aan de Aroet, die, gezien den verganen toestand van het massieve ijzerhout, eenige honderden jaren oud moet zijn; het daarop aangebracht snijwerk (patar) legt getuigenis af van den grooten kunstzin van den maker. Als de sandoeng slechts uit één dikke paal bestaat, die van boven is uitgesneden en daar ruimte biedt voor een kleine tadjau, die de kleinere beenderen bevat, noemt men *deze* kariring, ook de groote op twee palen rustende, open-gewerkte sandoeng draagt dien naam. In Tombang Soepan zag ik voorts een sapoendoe, die, in tegenstelling met de andere beeldhouwwerken van dien aard, een beeld droeg, dat, wat gezichtsuitdrukking en plooiing der kleederdracht aangaat, in deze streken een kunstwerk mag genoemd worden. Ook dierenfiguren zijn vaak niet onaardig.

Als het hout eenmaal is aangebracht, slacht men nogmaals een kip, zoodra de bewerking der palen een aanvang neemt (laboeh moekan, K.W.).

Is men met een en ander gereed, dan wordt het pali opgeheven en het tiwahfeest begint.

§ 140. Het doodenfeest.

Keeren we ons thans tot het eigenlijke feest. We moeten er echter eerst nog de aandacht op vestigen, dat in het Kotawaringinsche, waar het graf in verschillende streken de definitieve rustplaats is, men in den verbodstijd tevens dit graf versiert. Aan de Mantobi noemt men den tijd, waarin dit gebeurt «makamhoeta tamba koeboeran»; men maakt dan de limau samoeroepan, een soort kalingkang, waarin een kommetje staat, dat de padara des afgestorvenen dienen moet om zijn tranen op te vangen, als hij weenende dit ondermaansche verlaat om naar Boekit Sabajan te gaan, en de talamba djaodjoengan, hetwelk een vlechtwerk van bamboe is, dat mer. rondom het graf opstelt en dat den vorm heeft van een prauw. Het graf zelf vertoont aan de hoofdzijde een drakenkop, aan het voeteneinde een krulstaart of tingangstaart. De houding van het lijk daarin is met het gezicht naar het Oosten.

Als de pantars gereed zijn, begint den volgenden dag de feestvreugde. Beginnen we weer met het Kotawaringinsche, dan moeten we er allereerst den nadruk op leggen, dat, hoewel hier en daar de beenderen nog in sandoengs worden verzameld, dit toch lang niet zoo algemeen is als elders en het verbranden der overblijfselen uiterst zelden plaats heeft, terwijl dit elders nog gewoonte is. Nadat men den voorgaanden nacht zich heeft beziggehouden met dansen (baigal) en zingen (barajah), gaat men ongeveer om negen uur den volgenden morgen over tot het slachten der offerdieren. Ik zal hier de beschrijving geven van een zoodanig feest, zooals ik dat te Petarikan aan de Balantikan meemaakte.

Voor het sterfhuis is een dubbel bamboe-hekwerk opgesteld (pantan), het te slachten varken hangt daartusschen; dit varken draagt den naam «babi bontongan» en heeft een kip als «laki» (de Ngadjoe spreekt van bantalan) naast zich. Aan de pantan hangen zonnehoeden, een oude bakoel (roengsoeng lomboet), allerlei oudmodische jasjes, alsmede een vlechtwerk, aan welks ééne einde een tingangkop, aan welks anderen kant een tingangstaart was bevestigd (de zgn. tingang kapit).

Voor de balai staan de hoofden van het dorp met de genoodigde collega's uit de buurt. Om de pantan ziet men de waardevolle potten uit den kampong staan. Al deze heerlijkheden

zullen in het hiernamaals aan den padara toebehooren, zooals ook de te slachten dieren. Deze zijn daartoe, behalve bovengenoemd varken, aan de sapoendoe's bevestigd en vervangen de pandelem's (slaven), die oudtijds de Kotawaringin-Dajak bij deze feesten doodde. De ziel der sapi zal de gana der sapoendoe vervangen, en zodoende deze houten beeltenis in het hiernamaals een levende slaaf doen zijn voor den overledene. Het is vooral in het Sampitsche gebruik deze sapoendoe's van iets in den trant van controleurspetten in hout te voorzien, of van dusdanige militaire helmen. De bedoeling is duidelijk, zulke machtige slaven zijn ook in het hiernamaals zeer bruikbaar.

Men overgiet nu de aanwezigen met klapperwater, waarin kurkuma gemengd is, na afloop waarvan Penjang Mangkoe Raja wordt gebracht, de djimat die ik in een vroeger hoofdstuk reeds beschreef. Met de daarbij behorende dohong wordt nu de babi afgemaakt, terwijl men de kip met de mandau den kop afslaat. Het bloed wordt opgevangen en men basangkolant zich daarmee. Vervolgens worden de andere dieren door een, tegenwoordig meestal goedgerichten, lansstoot afgemaakt; het is bekend, hoe vroeger de slaven juist langzaam doodgemarteld werden. Men neemt dan de heilige vaten en begeeft zich daarmee in optocht naar de poppen (doehau) die de rivier, zooals we zagen, bewaken. Voorop gaat het kamponghoofd, die met een bosch sawangbladen rondzwaait. De poppen worden daarop vernield en in de rivier geworpen; men noemt een en ander het marora doehau (marora = vernielen).

Zoodra men ter plaatse terug is, vangt men rondom de vaten met toewak een rondedans aan (nganjan), die geheel overeenkomt met de kanjan bovenbeschreven, echter met dit verschil, dat alleen de erfgenaam een klapper in de hand heeft, en een mandau in de andere. Overigens dragen hier de voornaamste aanwezigen de oudmodische kleeding. De vrouwen houden zich aanvankelijk slechts bezig met het slaan op de lange trommel, maar komen van lieverlede toch ook aan het dansen en vormen dan een kring om de mannen en de vaatjes toewak heen.

Heeft men dit werk volbracht, dan wordt de toewak door een bolin in den olifantstand aangeboden, waarbij zoowel mannen als vrouwen zich niet onbetuigd laten. Als dit bal champêtre is afgeloopen, worden de diverse ingrediënten huiswaarts gedragen en in het sterfhuis wordt dan het festijn voortgezet.

Men heeft daarbij midden in het vertrek een boompje opgericht, de z.g.n. batang pemali of djampajan, waar men natuurlijk ook al weer onder veel gedrink omheen danst en waarbij men voorts met zingen en praten den tijd zoek brengt.

's Avonds wordt het boompje verwijderd en men drinkt en lawaait verder door. Het gezang houdt zich echter niet bezig met de reis, die de ziel onderneemt op dat oogenblik, men schijnt zich daarom al heel weinig te bekommeren. Het eenige is natuurlijk, dat men zich den gevaarlijken toestand bewust is, waarin men verkeert, doordat de wegtrekkende padara zich nog weleens op het laatst zou kunnen bedenken en eenig gezelschap zou willen meenemen. Daarom wordt dit sial afgewend, doordat men hem, die drinkt, met een bamboe gevuld met kleefrijst (tjoehai) over het hoofd waait tot afwering van kwade invloeden. Den volgenden morgen zet men de pantars op.

Aan de Mantobi, naar we zagen, is de eerste dag die van het maroempak, hetwelk hier een geheel ander feest is; men maakt minder werk van de aankomende gasten. Hier zien we het volgende.

Men slacht den eersten morgen op dezelfde wijze als boven beschreven, de «babi bontongan» en de kip. Een en ander wordt bereid en een weinig daarvan in de karonda geplaatst (§ 136). Men zegt, dat thans de geest voor het laatst te eten krijgt op aarde. Hoe dit te rijmen is met wat ik vroeger vermeldde, is mij niet recht duidelijk; evenmin hoe de parada tot de karonda kan naderen, waar toch op allerlei manieren hem het spoor bijster is gemaakt. We hebben hier waarschijnlijk te doen met een overblijfsel uit de dagen, toen het lijk totdat het ajah gehouden werd in huis werd bewaard en daar dan natuurlijk ook voedsel kreeg; immers in den tijd tusschen begraven en ajah zet men ook voedsel neer op het graf en nooit in de karonda. Ook nu trouwens wordt, behalve in de karonda, op dezen laatsten dag eten gebracht ook op het graf. Er lijkt mij geen andere verklaring mogelijk dan die als survival. Ware het, dat men vreesde, dat de ziel niettegenstaande alle belemmeringen toch kon terugkeeren, dan zou men voortdurend in de karonda offers brengen; indien het voor andere hoogere wezens, b.v. de huisgeesten bestemd was, zou men evenzeer ook op andere tijden die offers brengen. Daarenboven hebben deze hun eigen offermand boven de deur.

Heeft men aan een en ander voldaan, dan gaat men over tot het maroempak, hetwelk daarin bestaat, dat men de sapoendoe's enz. met vereende krachten naar den kampong brengt — ze zijn toch aan den rand van den kampong bewerkt — en ze op de gewenschte plaats neerlegt. De sapoendoe's worden dadelijk geplant nadat men toewak in het gat gestort heeft. Het is op dezen dag dat men tevens de silar (meegift) naar het graf brengt, bestaande uit een pot (roga), die op het graf wordt stukgeslagen (mahambin roga). Dit is ook een moment, waarop men hier den doode opdrachten kan geven voor het hierna maals, om een en ander aan vroeger gestorvenen af te geven. Op andere plaatsen weer doet men dit bij de voorloopige begrafenis. Op den heenweg heeft men op de vroeger beschreven wijze alle lieden van bevriende kampongs bij een panian garoeng met hetzelfde ceremonieel ontvangen. Naar huis terugkeerende, vernielt men de karonda, en de plaats, waar deze gestaan heeft, wordt met water en toewak gewasschen, waarna er koenjit en klapperolie over gegoten wordt om de laatste teekenen der gestorvenen op dit ondermaansche uit te wisschen.

De vroeger genoemde orang monta en de naboer djalan dansen nu de nganjau in oude kleederdracht. Het dansen heeft buiten plaats en de gedronken toewak heet toewak bontangan; deze mag slechts uit olifantstanden en kleine gongs genoten worden. Ook de anderen houden zich, nadat de eerste dans is afgelopen, met het nganjau en barajah bezig.

Men gaat vervolgens binnenshuis het feest voortzetten, waarna den volgenden morgen de pantara en padjahans worden opgezet. Over elk wordt een kip geslacht en toewak gestort; in het gat wordt allereerst een kommetje, ook met dit vocht gevuld, geplaatst. Vroeger was voor de voornaamste pantar een menschenhoofd als grondslag noodig. Terwijl de pantars met eenvoudige takels worden opgezet, wipt men daar overheen elkaar gele rijst toe, hetgeen tot veel vermaak aanleiding geeft. Het andere gedierte wordt nu ook gedood, het feestmaal wordt voortgezet, en den volgenden dag is dit feest afgelopen.

Aan de Boelik zien we, dat de houtmaterialen, die den derden dag der ajah selapis zijn binnengebracht, de drie volgende dagen bewerkt worden; die nachten is er feest, men noemt ze de «malam bersoema». Elken dag komt een pantar klaar, en de vierde pantar (men moet vier zulke palen per ajah opstellen

in die streek) wordt den laatsten dag geplaatst. Dit is tevens het hoogtepunt van het feest. Deze pantar draagt hier den naam sangka raja en is van boven versierd met een gong.

Gaan wij thans na, hoe een en ander in het Sampitsche toegaat, om ten slotte het Ngadjoe-feest te bezien.

Aan de Saroejan heeft men na het noöt boean (§ 136) een verbodstijd, die tot het doodenfeest duurt; men noemt dezen tijd, waarin men geen gongmuziek mag maken, tajan nantoi of hoendoe. Het doodenfeest, dat een einde aan deze periode moet maken, kan op twee wijzen gehouden worden. Voor rijken door middel van verbranden (mapoei), voor armen door het slachten van een varken en een kip. De laatsten verzamelen dan ook niet de asch der overledenen; zij laten het lijk in den grond begraven. Alvorens men tot het mapoei overging, werden eerst de sapoendoe's en pantars (hier tehas genoemd) gemaakt en in den kampong binnengebracht (pasangoen obboe djia tehas). Zeven dagen later worden ze opgezet (toendjoek tehas). De te slachten dieren worden nu aan de sapoendoe's vastgemaakt en met de dohong afgemaakt (njarah). Dit afmaken van de dieren geschiedt op de volgende manier. Ieder, die het dier een steek wil toebrengen, moet daartoe een boete van 1 poulau kembang betalen (singi). De plaats, waar het offerdier getroffen moet worden, wordt met kalk aangegeven. Wie het dier den doodsteek geeft, bekomt een poot als loon. Na een en ander heeft het mapoei plaats, waartoe een stapel hout wordt vervaardigd, over welke de kist wordt geplaatst op vier stokken; op twee steunt het voeteneinde, op twee het hoofdeinde, welk laatste hooger staat, met het gezicht naar het Oosten. Men steekt een en ander in brand en nadat het vuur is uitgedoofd, zoekt men de beenderen bijeen, die voorloopig in een gong worden gelegd welke op drie stokjes is gezet (ngatap toewang). Den volgenden dag worden de beenderen in de sandoeng gelegd (patinkoet toewang ang sandoeng). Als dat gebeurd is, kan men al dan niet verder feestvieren; in den regel duren dan de feestmaaltijden nog een week, maar dit is geen vereischte. Ook hier doet men niet aan het maga liau, dat de Ngadjoe's kennen.

Bij de Sahiai-Dajaks zagen we na het noöt pali (§ 136) een periode van zeven dagen verbodstijd. In dien tijd mag men zijn huis niet verlaten om naar zijn werk te gaan. Het einde van dit tijdperk wordt gevormd door op een steen, dien men

achter den deurdrempel legt, het bloed van een offerdier te laten druppelen; men bestrijkt zich vervolgens met dit bloed de oogen, op dat deze niet door den afgestorvene zullen worden gezien en uitgeprikt.

Dit is het moepas pali (moepas = vrij, los), waarmee ongeveer een maand verloopt, in welken tijd men zich onledig houdt met het maken van de sapoendoe's en pantars (ook hier teras geheeten). Voorts maakt men de sandoeng, die hier klein is en slechts plaats voor gebeente van één persoon biedt. Als een en ander gereed is, heeft het mapoei plaats, dat dezelfde regelen volgt als aan de Saroejan. Den volgenden dag worden de beenderen verzameld, in een tampajan gesloten en in de sandoeng geplaatst. Als dat gebeurt, worden tevens de te slachten dieren gedood. Men noemt het feest hier dara. Naar ik vroeger reeds meedeelde, beschouwen de aan de boven-Katingan wonende Sahiai's, de sandoeng als de bestendige zielenwoonplaats; ze staan veelal in groepjes bij elkaar, alleen die der gestorven kraamvrouwen op een afstand.

We zien dus, dat dit feest, al moge het in hoofdzaken hetzelfde zijn, plaatselijk op geheel verschillende wijze gehouden wordt.

We moeten thans eenigszins uitvoerig stilstaan bij de Ngadjoesche gebruiken, die ook op dit stuk in Zuid-Borneo meer en meer veld winnen, evenals trouwens hun overige gebruiken; dat is mede een reden, waarom ik op hun gewoonten steeds meer in het bijzonder de aandacht vestigde. De expansie van uit de Westerafdeeling en Kotawaringin kan, behalve in het boven-Saroejansche, geacht worden gestuit te zijn door de voortdringende Kahajansche, die op vreedzame manier, op eenige kleine gebieden na, geheel Sampit reeds «veroverden» en die zich van het bestuur reeds vrijwel heeft meester gemaakt (van het kampongbestuur wel te verstaan).

Zijn de voorwerpen voor het tiwah-feest gereedgemaakt, zooals we boven zagen, dan worden de gongs in huis gebracht en men geeft een avondfeestje, waarbij de baliens en hanterans het tantoelak doehi houden. Er wordt dan in de balai nog een sahoer opgehangen, het sahoer palin, waarin men een weinig van het geslachte zwijn offert. Het bloed wordt verder gebezigd om daarmee de baliens en hanteran te manjakiën, terwijl de feestgevers zichzelf tevens met bloed bestrijken (injaki arepe). Den volgenden dag brengt men de gongs weer in de balai

terug, en daarmee is een verbodstijd voor de balians aangebroken, die het huis van den feestgever niet mogen verlaten en geen gemeenschap mogen hebben met andere mannen. Vergrijpen ze zich tegen deze regelen zonder daartoe toestemming te hebben verkregen van den feestgever, dan wordt deze door hun wangedrag in een toestand gebracht, die men sampilan noemt; dit is een sial-toestand, die ontstaat, als men op een feest ruzie maakt of niet volgens de regelen doet. Het spreekt dan ook van zelf, dat op een en ander een boete staat, zoowel ten laste van de balian, als van den man die eventueel met haar de ontucht bedreef; deze boete, die den naam marasa pali draagt, bestaat uit een kip of varken met het overige voor een bezwering noodige gerei.

Als deze pali-tijd voorbij is, komt de bezigheid van het halen van de doodkist, het z.g.n. harantoe raung of manalampas raung (manalampas = openen, ook wel schoonmaken). De raung wordt dan naar de balai gebracht. Men heeft bij een en ander verschillende manieren, die voor de families onderling verschillen. Zoo maakte ik een tiwah mee aan de Katingan in kampong Taloh, waarbij de eene feestgever de raung naar de balai had gebracht, maar de ander — die het lijk voorloopig begraven had — had die kist in den grond gelaten en groef haar eerst op, toen het verbranden zou beginnen. Men noemt aan de Katingan dezen dag het mengatang toelang. Is het overlijden reeds lang geleden en is de kist vergaan, dan neemt men de beenderen alleen en plaatst deze in een andere kist in de balai. Onder of in de balai bevinden zich eenige wachters; dit zijn de teras raung, die met geen vreemdeling mogen spreken. Dien avond begint het magah liau, het wegleiden van de ziel, het geleiden daarvan door Tempon Telon naar den hemel. Die eerste dagen wordt slechts de eigenlijke ziel, de liau krawang, overgevoerd. Naar gelang van den rijkdom der feestgevers zal dit feest langer of korter duren; bij die gelegenheid zingen de balians het augh oloh balian, dat door Hardeland achter zijn grammatica is opgenomen, en dat ons de beschrijving geeft van de op deze laatste reis door te maken moeilijkheden en van de gebruiken, bij een en ander in zwang. Het komt niet noodig voor, een en ander nogmaals op te nemen. De Ott Danoems kennen het magah liau niet. Den volgenden dag is het mapoei, de dag der verbranding. Lang niet alle Ngadjoe's echter houden

aan deze gewoonte vast; velen nemen slechts de beenderen des afgestorvenen en doen die in den daartoe bestemden pot, waaraan ze een plaats in de sandoeng geven. Op dezen feestdag gaat het als volgt toe. Reeds vroeg heeft men de sapi's en karbouwen, alsook de varkens vastgebonden aan de sapoendoe's; de varkens veelal aan rijststampers, waarbij een sawangboompje is geplant. Rondom dit alles dansen de vrouwen langzaam rond, terwijl ze de tjakajan's zingen, dit zijn de liederen die op de voormalige sneltochten betrekking hebben.

Vóór de sangkaraja heeft men op de matten de heilige vaten geplaatst, die her en der geleend zijn en die de ziel in het hiernaams zullen moeten dienen tot rijkdommen.

Nadat nu de varkens gedood zijn met een mandau, wordt het bloed opgevangen en in gongs gedaan met een weinig rijst. Deze worden daarna op de sarah sawang gezet, en stellen panganan Djata voor (voedsel voor Djata). Men neemt dan een lans uit de sangkaraja, die tampilai pajan genoemd wordt, en doodt daarmee de karbouwen. Van het uitvloeiende bloed wordt een weinig in de gongs opgevangen en de rest laat men op den grond wegvloeien, maar ook wordt een weinig ervan met toewak gemengd, in de blanga's gegoten; de zoo ontstane modder wordt door de deelnemers opgeraapt en men werpt elkaar daarmee of smeert zich er mee in (mahirek, loemas). Alle moeders komen thans met hun kleine kinderen aandragen, die ze op het dierenlijk zetten, opdat sial van hen zal worden afgewend. Inmiddels overwuijt een balian de verwanten des afgestorvenen met sawangbladeren, waarvan overvloedig bloed der offerdieren druipt.

Het eerste, wat nu aan de orde is, is het bereiden van de spijzen; terwijl een deel der vrouwen daarmee bezig is, zitten de andere met de mannen in de balai toewak te drinken en op de gongs te slaan. Na het eten heeft de lijkverbranding plaats, die moet geschieden voordat de zon haar dalende lijn begint. De opstelling van de doodkist is als boven beschreven, alleen in sommige streken der Katingan, waar men het graf eerst vlak vóór het verbranden opent, wordt het hout in het graf gelegd en daar overheen de doodkist gezet. Tijdens het opgraven van het lijk en het weghalen van de kist uit de human raung slaat men op de gong; de daarbij gebruikte wijze wijkt af van de titik en heet bamba.

Als de kist op den brandstapel staat, legt men eerst zeven stukjes pisangblad met eenig vleesch der offerdieren en wat rijst op de kist (panginan liau). Men hakt daarop een klein gaatje midden in den deksel, waarna twee balians over de beteekenis van een en ander handelen. Daarop slaat een hunner met een beitel op de kist en maakt daarna de ziel bekend met het komende gebeuren, met het feit dat hij nu ten hemel zal varen enz. Zijn toespraak bestaat uit zeven deelen; bij elk deel werpt hij een blaadje eten van de kist af.

Is de toespraak afgelopen, dan wordt de brand in het hout gestoken; onderwijl weeklagen eenige met den rug naar de kist zittende balians. Als de rook omhoog stijgt, lette men er op, of deze steil omhoog gaat, dan of hij over den kampong neerslaat; dit laatste is een ongelukkig teeken. In sommige streken blaast men door den rook pijltjes, eensdeels (maar men zegt) als tantoelak, anderdeels als begeleiding van wenschen die men doet, en die door de liau aan anderen in het hiernamaals moeten worden overgebracht; men werpt hem daartoe ook eenige rijst toe, als loon voor de hulp.

Om de liau naar den hemel te doen gaan zwaait men de kist alvorens deze op den brandstapel te plaatsen driemaal heen en weer (ngandjoe liau).

Na deze werkzaamheid keert men terug naar de balai waar door de nabestaanden, staande met het gezicht naar de sangkaraja, rijst omhoog (naar de sanging) en rijst met bloed op de aarde (voor de Djata's) wordt geworpen. Dit eindigt door met omhoog geheven mandau, een lang gerekte gil uit de stooten. Deze plechtigheid heet ook sawang sarah. Het eind van de dagtaak is het oprichten van de pantar op de gewone, boven reeds beschreven, wijze. Den avond passeert men in feestvreugde, en niet zelden in orgieën.

De derde periode van het tiwah breekt dan aan, n.l. het manamean toelang of manjaki toelang, dat is het feest ter eere van het bergen der beenderen. Zoodra men de beenderen heeft uitgezocht, legt men die ook hier in een gong, waarna ze den volgende dag in de sandoeng worden geborgen. Staat deze sandoeng ver buiten de tegenwoordige plaats van inwoning, dan zal men eenige dagen voor een en ander noodig hebben; staat de sandoeng in het dorp, dan is een en ander eenvoudiger. Er wordt tijdens de berging van de beenderen door de balians ge-

danst (kandjan). Daarna wordt het mamapas tampak kalaloepoet gehouden, het slot manjaki, ter beëindiging. Ook wordt nu het tantoelak basin bari (§ 33 onder 3) uitgevoerd. Als dit afgeloopen is, worden door de balians de kleeren der weduwe veranderd, die nu niet langer haar weduwdracht behoeft te dragen; dan worden de familieleden gemanjakied, en de voornaamste erven laten zich nogmaals een weinig haar knippen, en er wordt rijst op hun hoofd gelegd, dat een kip er afpikt. De weduwkleeren worden behouden door de balians, die daarvoor in plaats aan de weduwe een halsketting (salling) of een santagi, dat is een haak om krokodillen mee te vangen, geven. In haar nieuwe kostuum, geleid door de balians en gevolgd door de feestgenooten, trekt zij nu zevenmaal rondom de sapoendoe's enz., die zijn opgesteld. Daarop keert men huiswaarts, waar den feestgever een kralen armband (meteng manas) wordt omgedaan. Men viert dien nacht nog thuis feest. De gongs worden dan naar huis gebracht en den volgende morgen begint weer een pali van drie dagen. Dit pali eindigt met een gang naar de in de nabijheid aanwezige «tadjahan», daar brengt men alle ingrediënten naar toe, die bij de tiwak gediend hebben, zooals de sawang-boompjes, de rijststampers, de sangkaraja, alleen niet de sapoendoe's en dergelijke. Op de tadjahan worden deze opgesteld en ze blijven daar tot ze vergaan zijn. Veelal slaat men daar nog eenige goederen en potten stuk; in elk geval drinkt men er toewak en eet een goed maal.

Als dit feest is afgeloopen, is het tiwah ten einde, alle door den dood ontstane belemmeringen zijn vervallen, de band die de weduwe nog aan de familie van haar man verbond en omgekeerd, is ontknoopt; hertrouwen is nu geoorloofd. Thans kan men ook gaan spreken over de verdeling van de nagelaten goederen. Alvorens ik mij daarmee echter zal bezighouden, moeten we kort nagaan, in hoeverre de ziel voor eeuwig is geborgen.

§ 141. Het leven hiernamaals en de wedergeboorte.

In § 137 zagen we in het kort, hoe zich het leven der zielen afspeelt in lewun liau, een leven zonder zorgen, maar ook een leven zonder doel. Wat de bewoners van Walhalla als doel hadden — om bij den godenondergang, bij het ragnarok, de dappere schare te vormen, die de goden zou bijstaan, al zou dit dan

ook zonder resultaat zijn, het was een doel, waarvoor zij daar leefden, de oefeningen daarvoor vormden de vulling hunner hemelsche dagen. Het leven in lewun liau echter is een onbekommerde voortzetting van het aardsche, het leven vloeit daar nog rustiger voort, men spreekt er de taal der menschen, maar in tegengestelde beteekenis, wat recht is noemt men krom, wat zwart is wit, enz. Ook wordt men er oud, al is het ook ouder dan op aarde, en al kan men eenige malen dit euvel verhelpen door van het water uit den boom des levens te drinken. Daarna — wie den tijd bepaalt, of wanneer het danoem kahiringan haar kracht heeft verloren, is mij niet bekend — komt de tijd, dat deze paradijstoestand eindigt. De ziel gaat onder en verschijnt wederom op aarde, of zij gaat over in een vrucht of een paddestoel. Vooral de kleine witte paddestoeltjes, die men op boomstammen aan de rivier aantreft, zijn zulke gevallen-zieltjeswoningen. Ze wachten als vrucht of paddestoel de dingen, die komen zullen. Worden ze niet gevonden door eenig menschelijk of dierlijk wezen, dan verrotten ze en verdwijnen van het schouwtooneel; worden ze echter gegeten, dan zullen ze door den eter door middel van een vrouw tot leven kunnen worden gebracht, of de vrouwelijke genietster wordt daardoor voor ontvangenis vatbaar. Als een dier het zielenhuisje eet, zal die nader door den mensch moeten worden gegeten alvorens de ziel weer het leven ingaat.

De niet gegetene verdwijnen, ik kan geen enkele uitspraak aanhalen, dat ze tot andere hoogere wezens worden. Het is om die reden, dat men vooral Djata's om kinderzegen vraagt; zij worden geacht daartoe in staat te zijn, want aan den rivier-oever ziet men de zielenhuisjes het meest.

Deze wedergeboorte wordt ook nog gedemonstreerd aan de taal, door kinderen gesproken; dezen toch willen, als ze pas spreken kunnen, nog wel eens zonderlinge vergissingen begaan. Dit is heelemaal geen gevolg van domheid, neen, ze denken dan nog te veel aan hun juist afgeloopen bestaan in lewun liau.

HOOFDSTUK IX.

Het erfrecht.

§ 142. Het vermogen.

Het vermogen wordt allereerst in twee deelen verdeeld, nl. in de poesaka's en de noekar's.

De eerste zijn die goederen, die men in bezit heeft gekregen door vererving; het zijn veelal oude stukken die min of meer kostbaar zijn, zooals heilige vaten, gongs, oude wapenen (b.v. dohongs), oude kleedingstukken, pajangs en dergelijke, ook wel tuinen. Veelal zijn ze niet het eigendom van hem die ze bewaart, maar is hij slechts aandeelhouder, en om een of andere, nader te beschouwen reden de beheerder. Indien uit het beheer der poesaka's voordeelen voortvloeien, dan komen die aan den bewaarder ten goede, als ze van geringe beteekenis zijn, b.v. het geschenk dat men van iemand ontvangt die een blanga tijdelijk geleend heeft. Zijn de baten echter belangrijk, zooals dat bij aanplanten kan gebeuren, dan verdeelt men de opbrengst gelijkelijk. Zelden worden zulke bosschen verdeeld onder de aandeelhouders, omdat ze dan te veel met beheer te doen hebben. Worden echter aan zulke poesaka's uitbreidingen gegeven, dan zijn zulke uitbreidingen noekar en worden met den dood wel afgescheiden gehouden, aangezien dan een nieuwe groep erven kan optreden, hetgeen we beneden nader zullen zien.

De noekar zijn al die goederen, die men door eigen arbeid heeft verkregen; ze kunnen uit landbewerking, handel, procederen, kortom uit alles verworven worden en zijn eigendom van hem, die ze verwierf, ten minste als die persoon niet getrouwd is, want, gelijk we reeds zagen in §§ 100 en 106, de tijdens huwelijk verkregen goederen worden gemeenschappelijk bezeten, beide partijen hebben daarop gelijke rechten, zoowel op de roerende als op de onroerende goederen.

Behalve deze noekar zagen we ook, hoe in de huwelijks-gemeenschap nog de groep der ten huwelijk meegebrachte goederen afzonderlijk genoemd werd: goederen, die een der partijen aanbracht en die, hoewel met één naam genoemd, ook weer uit poesaka en noekar kunnen bestaan, naargelang van de wijze waarop zij door de(n) aanbrenghster (-er) werden verworven. De verzamelnaam voor deze ten huwelijk meegebrachte goederen is «perogaan» (K.W.). De Ngadjoe noemt de medegebrachte goederen pimbit, de Ott Danoems ngomin. Als men in het dagelijksch leven van taloek noekar spreekt, bedoelt men de in het huwelijk verkregen gemeenschappelijke goederen; de perogaan zijn de in privé-eigendom aan een der partijen toebehorende goederen, en de taloek poesaka zijn de erfgoederen, waarbij veelal geen onderscheid wordt gemaakt, of men die kostbare

erfstukken vóór of tijdens het huwelijk heeft verkregen, de rechtspositie dier zaken wordt daardoor niet beïnvloed. Zij blijven bezit van de familie des erflaters, van het geheel der erven. Degeen die ze onder zich heeft is slechts beheerder.

Andere vermogensdeelen in bijzonderen toestand zijn de z.g.n. *poesaka laman* (K.W.), *poesaka lewoe* (Ngad.), *poesaka obboe* (Sar.) enz. Dit zijn goederen die de dorpelingen gemeenschappelijk hebben gekocht, het zijn veelal kostbare stukken, die ze noodig oordeelen voor de dorps huishouding. Het zijn b.v. heilige potten, die men gemeenschappelijk koopt, en waarvan men op die manier gemeenschappelijk voordeel trekt; gongs; maar — wat Kotawaringin betreft — vooral olifantstanden om uit te drinken. Het behoeft geen betoog dat hier van vererving geen sprake kan zijn. Het hoofd is niet meer dan de officieele bewaarder dier zaken en zal ze op zijn opvolger — familie of niet — moeten overdragen. Recht tot verkoopen bestaat evenmin, tenzij men bij wijze van *moefakat* daartoe zou besluiten; hoe dan echter het geld zou moeten worden verdeeld, zou ik niet durven zeggen, het geval heeft zich voor zoover mij bekend nooit voorgedaan, dus een *adat* ter zake bestaat niet. Wel heeft men b.v. indertijd een kleinen olifantstand aan een ander dorp verkocht, heeft nog wat bijgepast en toen een grooten gekocht, maar daarbij had geen verdeling plaats. Het aankopen van zulke goederen heeft na *moefakat* plaats en ieder draagt een steentje bij, meestal in den vorm van *padi*, aangezien daartegen veelal de voorwerpen geruild worden. Ook als dorps erfstukken kunnen worden beschouwd de rijkssieraden van de *poelohans* in Kotawaringin, die alleen op den opvolger vererven en ook niet voor verkoop vatbaar zijn.

§ 143. De schulden.

In de paragraaf, die over den handel eenige mededeelingen gaf (§ 131), hebben we kort nagegaan, welke lasten men op zich neemt door schulden aan te gaan. Een schuld, door een Dajak op zich genomen, is, mits niet te hoog, een vrij zeker bezit. Bij eventueel overlijden toch gaan de schulden over op de erven. Het komt er daarbij niet op aan, of het geheel der schulden dat der baten overtreft; de erven nemen ze op zich, en zullen, daartoe in staat, ook nagenoeg steeds deze verplichting nakomen. Het wordt door de erven als een gemeen-

schappelijke plicht beschouwd, tenzij de goederen voor een groot deel onverdeeld blijven; alsdan zal de beheerder der goederen ook voor de schulden moeten opkomen. In dit laatste geval echter zal men veelal zien, dat, voordat de erfenis aanvaard wordt, daaruit de schulden worden bestreden.

In vroeger jaren werd men pandeling (djipen) voor schulden, zoodra men niet aan zijn verplichtingen kon voldoen en de schuldeischer op betaling aandrong; het deed daarbij niet ter zake, of men tot den hoogsten stand behoorde of niet, men werd pandeling. Schwaner acht in zijn werk zulks niet mogelijk, maar hij spreekt slechts van rebar (ten rechte: rewar); hierin heeft hij gelijk, dat men uit de hoogste standen geen rewar kan worden (erfelijk slaaf), maar wel kan men pandeling (djipen) worden, wat evenzeer een erfelijke dienstbaarheid was. Zoowel bij de Ott Danoems, over wie Schwaner het daar heeft, als bij de Ngadjoe's kan men deze onderscheiding vernemen.

Ook de rechten op voor schuld in pand gegeven gronden enz. blijven in dezelfde verhouding staan tot de erven, als waarin ze eens tot den pandgever stonden.

Onder de schulden kan men feitelijk ook rekenen de kosten voor het doodenfeest; de erven toch zijn verplicht dit te houden, en de kosten tot dit feest moeten allereerst uit de nagelaten goederen bestreden worden. In de eerste plaats uit de noekar, daarna uit de perogaan des overledenen, uit die van de(n) langstlevende, en ten slotte uit de familiegoederen, als ten minste geen andere weg openstaat om aan geld te komen. Voordat het tiwarfeest heeft plaats gevonden, heeft dan ook geen goederensplitsing plaats, tenzij deze reeds onder bepaalde bedingen is geschied bij het leven.

§ 144. De erven.

In normale gevallen kan men zeggen, dat de erven de kinderen zijn; het aandeel toch, dat de langstlevende bekomt uit het gemeene huwelijksgoed, is het hem rechtens toebehoorende en kan niet als erfdeel beschouwd worden. Als de kinderen nog klein zijn, zal hun erfdeel wellicht in handen van de(n) langstlevende blijven, ten minste als deze zich niet uit het milieu, waarin men leefde, losmaakt — hetgeen praktisch alleen voorkomt als de vrouw vooroverlijdt, en de man naar elders verhuist, in welk geval de familie van de vrouw het aandeel

tot zich zal nemen en de kinderen opvoeden, die dan te hunner tijd het bezit daarover krijgen.

Ingeval kinderen uit meer dan één huwelijk aanwezig zijn, zullen zij elk aanspraak hebben op een aandeel in de noekar van het laatste huwelijk, en elk der voorkinderen op de noekars der huwelijken door hen beleefd; hetzelfde geldt voor de perogaan. Men heeft nooit recht op goed, in een vorig huwelijk verworven, uit welk huwelijk kinderen aanwezig zijn; dezen alleen zijn daarvan erven met eventueele voorkinderen. De door de(n) langstlevende(n) echtgenoot in tweede huwelijk meegebrachte perogaan toch zijn de perogaan uit zijn eerste huwelijk, benevens zijn aandeel in de tijdens dat huwelijk gewonnen goederen; beide vermogensdeelen, waarop de kinderen uit het eerste huwelijk reeds recht hebben, vererven aan zijn kinderen. Het is duidelijk, dat het aandeel, dat de langstlevende in de noekars van een huwelijk bekomt, door hem in een volgend huwelijk als perogaan wordt ingebracht. Alleen de noekar, toegewezen aan de(n) overledene, komen praktisch aan de kinderen, uit dat huwelijk geboren; latere kinderen deelen in de perogaan (voor een deel uit de noekar van het eerste huwelijk ontstaan) niet mee. Tweede huwelijk van een man doet zijn vóórkinderen niet meedeelen in de perogaan van zijn tweede vrouw. Aan de Aroet trof ik aan, dat de weduwe, ook al zijn er kinderen, in een onverdeelde boedel blijft; de kinderen krijgen daar dus niet direct hun aandeel. Eerst als ze hertrouwt of sterft, heeft boedelverdeling plaats.

Als geen kinderen aanwezig zijn, erven in de eerste plaats de ouders en daarna de broeders en zusters van den overledene. De langstlevende echtgenoot krijgt natuurlijk ook zijn aandeel, dat we later zullen leeren kennen. Men gaat, als er geen broeders of zusters zijn, tot hun kinderen enz. Is echter een en ander uitgestorven, dan gaat men terug tot de grootouders, ooms en tantes, en hun kinderen.

Als ook die er niet zijn, wat praktisch niet zal voorkomen, of na hun dood — als geen tweede huwelijk kinderen zou doen ontstaan — zal het erfgoed aan de familie van de(n) langstlevende(n) echtgenoot overgaan. De perogaan, zoowel als de poesaka's zullen steeds, als geen kinderen aanwezig zijn, terugkeeren tot de familie van herkomst.

De erven, die soms ver uiteengedreven zijn, beschouwen zich

bij erfenissen van beteekenis meestal als één groep, en men gaat dan niet tot verdeeling der waardevolle zaken over. Deze, althans de roerende — voor de onroerende spreekt dat vanzelf —, moeten, als ze zeer waardevol zijn, volgens de heerschende gewoonte in het dorp blijven, mogen dus niet naar buiten den kampong vererven. Waar het nu gewoonte is, dat men zijn vrouw volgt, zullen in die streken, waar men veelvuldig buiten het dorp huwt, de dochters meestal alleen in den kampong achterblijven met haar vreemde mannen. Aan haar zal dan meestal het beheer dier poesaka's worden opgedragen, die dan natuurlijk perogaan van de vrouw zijn. Heeft echter een zoon zich in den kampong van een vrouw voorzien, dan zal deze bij voorkeur worden uitgekozen. Er kan echter niet genoeg de nadruk opgelegd worden, dat deze goederen niet het persoonlijk eigendom der vrouw zijn, maar groepsbezit. Als dan ook later haar kinderen haar perogaan erven (de man, zooals we zagen, krijgt daarvan niets), dan zullen ook zij slechts een uitbreiding zijn van die groep, en al hun ooms, tantes, neefjes en nichtjes zijn almede deelgenooten in deze zaken. Eerst wanneer tot verkoop wordt overgegaan, zal men het geld verdeelen. Zulke onverdeelde goederen noemt men bekaum.

Is een familie zeer ver uiteengezwermd, dan zijn er vaak verscheiden centra, die echter bij erfenisverdeling nog wel samenkomen. Zoo heeft zekere familie Sandan centra in Koealakapoeas, boven-Saroejan en Delang. Ze hebben overal hun erfstukken, die de streek niet verlaten; maar zoodra wordt niet een stuk verkocht, of de andere centra zenden afgevaardigden, die dan hun aandeel in ontvangst nemen. Meerdere malen ontstaan op die wijze natuurlijk geschillen, die uiterst ingewikkeld zijn en slechts na volledige opmaking van een stamboom kunnen worden uitgemaakt als ze den ambtenaar worden voorgelegd; meestal echter zal men zich daartoe niet tot het Europeesch bestuur wenden. Met de groote families krijgt men dan, als aandeel van elk, fracties van procenten, terwijl door de gewoonte om met nichtjes te trouwen als zulks mogelijk is, sommige lieden meer dan één aandeel voor hun rekening krijgen. De eenige maal, dat men mij zulk een zaak heeft voorgelegd, heeft het uitpluizen mij een volle maand gekost. De kwestie ging over een blanga van ongeveer 5000 gulden, die in een onverdeelde boedel gedurende vijf geslachten had bestaan; het aantal levende erven

was meer dan 120. Hoe menschen, die lezen, schrijven noch rekenen machtig zijn, zoo iets kunnen uiteenwarren is mij tot heden een raadsel, en toch doen ze het.

De eenige kinderen, die niet tot erven bevoegd zijn, zijn de z.g.n. anak sarau, de uit ontucht geborenen; deze — een schande der familie zijnde — erven noch van de moeder, noch van den vader. Zulke kinderen bestaan echter practisch niet, aangezien ze onder de batang verdrongen worden. Mocht er iets van uitlekken, dan is een en ander natuurlijk bij ongeluk gebeurd, en ieder vindt dat vanzelfsprekend. Adoptiefkinderen hebben volledig erfrecht als waren het eigen kinderen.

§ 145. De erfdeelen.

Over het algemeen kan gezegd worden, dat bij de Dajaks de kinderen — jongens en meisjes — gelijk operven. Geen partij wordt bevoordeeld. Als een huwelijk kinderloos is, erven mans- en vrouwsfamilie gelijkelijk van de noekar-goederen. Een uitzondering daarop vormt de Saroejan, waar, als de vrouw kinderloos sterft, de man $\frac{2}{3}$ der noekar erft, de vrouwsfamilie $\frac{1}{3}$. Sterft de man eerst, dan erft zijn familie $\frac{2}{3}$ en de vrouw $\frac{1}{3}$. Of een en ander hier aan Islamietischen invloed is toe te schrijven, durf ik niet te beslissen; wel heeft ook daar de Islam tot diep in de binnenlanden zijn bolwerk. We zullen echter thans nagaan, of wel altijd aan een en ander de hand wordt gehouden, en moeten daartoe de meest gebruikelijke wijze van boedelscheiding nagaan, zijnde:

§ 146. Boedelscheiding bij het leven.

Als de Dajak zijn ouden dag voelt komen, zal hij zich van rijkdommen ontdoen en dan onder zijn kinderen verdeelen. Dezen nemen daarmede den plicht op zich hun ouders te onderhouden en bij overlijden zorg te dragen voor een nette begrafenis en wat daaraan vast zit. Men hoeft hierbij niet bevreesd te zijn, dat de kinderen, eenmaal de goederen in bezit hebbende, zich verder niets meer van de ouders aantrekken; in een primitieve maatschappij heeft men dit materialistische standpunt nog niet bereikt. De verschillende kinderen zullen hun aandeel bekomen, maar van een gelijke verdeling is dan in den regel geen sprake. We zagen reeds boven, hoe in elk geval de poetsaka's in het dorp moeten blijven; de leden van het gezin

hebben daarop gelijke aanspraken; maar de andere zaken worden ook veelal niet gelijk verdeeld. In dat geval echter moet hij, die het meeste krijgt, ook de zwaarste lasten van het onderhoud enz. der ouders dragen; het zal alweer in den regel de persoon zijn, die in den kampong is blijven wonen. De verdeeling mag echter niet op zulk een wijze plaats hebben, dat een der kinderen niets krijgt; onterving kent de Dajak niet, zoomin als het weigeren van een aandeel door een kind, en ook boedelverwerping bestaat niet. Al overtreffen de schulden verre de te verdeelen goederen, aanvaarden moeten de erven.

Als een hoofd bij zijn leven tot boedelscheiding overgaat, komen op zijn erven de kosten terecht, die hij ambtshalve te doen heeft. Zoo zal b.v. de stokoude Mas Lebihi, poeloehan der Aroet, hem, die zijn kampong bezoekt, de verschuldigde levensmiddelen aanbieden, die hij daartoe eerst van zijn schoonzoon Patih Anom heeft ontvangen. Mas Lebihi n.l. heeft zijn boedel gescheiden en deze schoonzoon — of liever diens vrouw — heeft het groote aandeel bekomen. De eigen zoon heeft haast niets gekregen, maar moet evenzeer door Patih Anom onderhouden worden; deze zoon n.l. kwam door ziekelijkheid niet in aanmerking om den patriarch op te volgen, en moest zich dus met een kleinigheid tevreden stellen. De grondidee dezer verdeeling aan dochters is niet, dat dochters alleen erven zijn der poesaka, maar dat dezen het dorp niet mogen verlaten. Is er een man geschikt om ze te beheeren — voor een hoofd dus: geschikt om zijn opvolger te worden — dan zal die de erfgenaam der poesaka zijn of liever de beheerder.

Is er niets te verdeelen, hebben we dus met armen te doen, dan blijft het de plicht der kinderen om voor deze oude lieden te zorgen. Men ziet b.v. veelvuldig kleine ladangs langs de rivieren, aangelegd door kinderen voor hun ouders, ze zijn klein, opdat ze gemakkelijk door de oudjes zelf bewaakt kunnen worden, plant en oogst geschiedt door de kinderen, echter zelden met haroeboeh (hulp der kamponglieden), daar zijn ze te klein voor. Is de oogst niet voldoende, dan helpen de kinderen verder met padi.

Van den boedel gaat behalve de kosten voor het tiwah ook nog een en ander af voor aan het lijk mee te geven goederen. We zagen reeds, dat dit kleeren en gebruiksartikelen zijn. In geval van rijkdom geeft men ook wel eenig geld mee en soms

kostbaarheden. Eenmaal zag ik voor een kleine *f* 150.— aan lijnwaad mee in de doodkist gaan.

Dat alles zal, indien de boedel bij het leven gescheiden is, door de erven alsnog moeten worden voldaan.

De boedelscheiding bij het leven geschiedt door de ouders of den ouder zelf; daar behoeven geen getuigen bij tegenwoordig te zijn, hoewel veelal vrienden en magen op een maaltijd worden genoodigd. Getuigengeld — anders dan de spijzen — wordt daarbij niet voldaan; geschenken aan de gasten worden niet gegeven. Dit is afwijkend van dat, wat ze zullen zien indien de boedel wordt verdeeld na den dood.

Zijn eventueel na de verdeling diegenen, die de erfenis bekwamen, reeds gestorven, terwijl de erflater nog steeds in leven is, dan moeten de erven der erven, dus de kleinkinderen, de lasten dragen, die de ouders bij de aanvaarding des boedels op zich namen. Als er geen kinderen van de erven zijn, is vanzelf een en ander teruggevallen tot de ouders.

§ 147. Ontstentenis van erfgenamen.

In gewone gevallen, we zagen het reeds, zal het uiterst zelden plaats hebben dat geen erfgenamen aanwezig zijn. Practisch gesproken bestaat daartoe maar één kans, en dat is, dat er een vreemdeling, die b.v. een heiligen pot te koop aanbiedt, in den kampong komt te sterven. Men zal dan onverwijld kennis geven aan zijn familie, indien men althans weet, waar deze vertoeft, en tot zoolang zal het hoofd de goederen in bewaring nemen. Weet men niets van den gestorvene, dan laat men evenzoo de goederen door het hoofd in beslag nemen. Komen de opgevoerden erven, dan zullen ze allereerst de boete manapas pali hebben te betalen, die een vreemdeling te voldoen heeft als hij in andermans kampong sterft (de erven hebben, wel te verstaan, te betalen). Voorts als de man reeds begraven is, zal men het boetengeld daarvoor evenzoo moeten voldoen, terwijl, als de kamponggenooten reeds het tiwar hebben gehouden, ook de kosten daarvan vergoed moeten worden. Daarna worden erfstukken teruggegeven. Komt geen erfgenaam opdagen, dan blijven de stukken tot in lengte van dagen bij het hoofd; een verjaringstermijn toch kennen de Dajaks niet, noch voor schulden, noch voor strafbare feiten, noch voor erfkwesties. Vandaar dat er wel eens een kwestie opduikt over een of meer waarde-

vol goed, dat geacht wordt onrechtmatig verkregen te zijn, en waarvan niet zelden een gewiekst oplichter pretendeert de rechtmatige eigenaar te zijn. Zulke zaken zijn echter uiterst zeldzaam. Veelal weet men, wie de vreemdeling is, of in een der naburige kampongs, die hij is doorgetrokken, kan men inlichtingen bekomen, die tot ontdekking van de erven voeren. Ik heb maar van één zulk een zaak gehoord, aan de boven-Samba, waar het geval zich meer dan vijftig jaar geleden moet hebben afgespeeld, en waar de blanga nog steeds bij het hoofd te vinden is, nadat reeds twee verschillende lieden getracht hebben hun aanspraken te bewijzen, hetgeen niet gelukt is, en de heeren waren verstandig genoeg om, hoewel ze met den landraad dreigden, hun dreigement niet ten uitvoer te brengen.

§ 148. Boedelscheiding na den dood.

Is de boedel tijdens het leven niet verdeeld en zijn er redenen om niet in een ongedeelden boedel te blijven, dan heeft splitsing plaats op de volgende manier.

Het kampongbestuur of alleen een der oudsten gaat de waarde der zaken na en verdeelt die volgens het adatrecht. Het is in dit geval niet geoorloofd om een der erven boven de anderen te bevoordeelen; ook thans echter zullen de poesaka's het dorp niet mogen verlaten. Als de deeling is afgelopen, krijgen de deelpers een geschenk van de erven, hetgeen het teeken is, dat dezen in de deeling berusten.

Boven zagen we, dat de erfstukken den kampong niet mogen verlaten. Hoe nu echter, als er b.v. vijf erven zijn, die te zamen recht op één poesaka, b.v. een blanga, hebben en als één of meer dier erven Christen zijn geworden en zich niet verantwoord achten medebezitter te zijn van zulk een stuk des duivels, maar toch vinden, dat de gelden, die hun aandeel zou opbrengen, wel de moeite waard zijn? Allereerst zal zoo iemand dan trachten zich te laten uitkopen. Dit zal gebeuren, als zijn medeerven rijk genoeg zijn om zulks te doen. Zijn ze dat niet, dan zal tot verkoop moeten worden overgegaan, want men mag niet tegen den wil van een der erven in een onverdeelden boedel blijven, ook al is het boedelstuk een poesaka. Allereerst zal dus echter getracht moeten worden om het voorwerp tegen een behoorlijken prijs aan verwante kamponggenooten te slijten. Eerst daarna mag men elders zijn geluk beproeven. We hebben hier

dus te maken met een soort naastingsrecht der kamponglieden. Na wat reeds vroeger gezegd is over de toestanden, die in deze streken bestaan, behoeft niet betoogd te worden, dat men slechts in de uiterste bovenlanden deze toestanden nog zoo aantreft. Meer naar de kust toe en in de Mohammedaansche of Christelijke invloedsferen zal men direct met zulk een erstuk naar boven gaan, wel wetende, dat in die streken een veel beter prijs te maken valt dan in de westersch beïnvloede landen. Toen b.v. Raden Johannis overleed, die, hoewel Christen zijnde, een behoorlijk aantal heilige potten bezat, trokken de erven daarmee dadelijk naar boven, waar ze tegen grof geld gesleten werden.

Indien de boedeldeeling na den dood heeft plaats gehad en men eenmaal berust heeft in de verdeling, hetgeen blijkt uit het gegeven geschenk, is verder geen reclame meer mogelijk. Een hoogere voorziening, als men dadelijk niet met de deeling accoord gaat, bestaat daarin, dat men zich naar een naburig hoofd begeeft en dien de zaak voorlegt. In dat geval heeft men echter de betalingen te doen als voor een rechtszaak, betalingen die we later uitvoerig zullen behandelen.

Als er oudtijds in Korawaringin geen erven van een overledene aanwezig waren, werden zijn nagelaten goederen door den vorst genomen; het was dan echter gewoonte, dat hij deze toedeelde aan die partijen, die ook deelgerechtigd zijn in de zakat. Zij, die bekend zijn met de wijze waarop oudtijds het bestuur door de vorsten werd geoefend, zullen geen toelichting noodig hebben om te begrijpen, dat, mocht al de vorst ten deele de heilige wet volgen, de waardevolle erstukken in eigen buidel verdwenen.

§ 149. Het vererven van titels, en van de vrouw.

Titels zijn niet erfelijk; wel is waar erft bij voorkeur een zoon of ander na familielid het ambt, maar de titels, waarin zooals we zagen rangen zijn, vererven niet. De functionaris komt langs de vereischte treden tot den hoogsten rang, of komt er nooit. Vroeger al naar gelang van de gunst der bevolking; thans nu het Gouvernement de titels niet meer verstrekt, alleen nog maar in Kotawaringin door de vorsten.

We zagen reeds bij verloving en huwelijk, hoe bij overlijden de mannelijke partij diens familie in geval van verloving voor een ander candidaat moet zorgen, en hoe in geval van reeds voltrokken huwelijk desgewenscht de broeder met de schoonzuster

mag huwen. Noodzaak is dit echter niet. Dat we hier niet met eigenlijk erfrecht te doen hebben is duidelijk. Immers zoodra de vrouw uit eigen krachten het tiwah heeft doen houden — en vóórdien is het haar verboden te trouwen — is ze geheel vrij van de familie van haar man. Als ze ontucht bedrijft, komt de boete aan haar familie ten goede; anders aan die van haar man, of in enkele gevallen aan beide partijen (§ 104).

HOOFDSTUK X.

Het strafrecht, de rechtspraak.

§ 150. Het strafstelsel.

In de voorgaande bladzijden hadden we voortdurend gelegenheid er op te wijzen, dat overtreding der gebruiken aanleiding gaf tot straf. We dienen ons nu meer gezet met een en ander bezig te houden. Wij kunnen daarbij niet uitgaan van ons westersch recht; wij moeten trachten een andere onderscheiding te vinden dan die in civiel en crimineel recht, deze onderscheiding toch is den Dajak te eenenmale vreemd.

Zij achten strafbaar 1. elke overtreding der gebruiken, 2. elke persoonlijke benadeeling in goederen.

De overtredingen, uit de eerste catagorie voortgevloeid, zijn in hoofdzaak die, welke tegen een of ander in den godsdienst wortelend gebruik zondigen. Daardoor zal de persoon, in wiens nadeel gehandeld is, in een toestand komen, die het — zoo hij daartegen geen maatregelen neemt — mogelijk maakt, dat goden of geesten zich op hem zullen wreken, kortom het toegebrachte nadeel is, dat de persoon in sial-toestand is gebracht.

Onder de tweede groep vallen alle andere delicten; de benadeeling van den mensch in zijn leven of gezondheid vallen daar evenzeer onder, want de mensch is niet anders dan een goed van bepaalde, vrij hoge waarde; we zullen daarop later terugkomen. Bij de overtredingen van deze soort is het echter geenszins uitgesloten, dat de benadeelde in een sial-toestand komt, en dat zal dan ook in de straf, op het bedrijf gesteld, zijn uitgedrukt. Nemen we b.v. overspel; dit is een vergriep tegen de vrouw, van wie men zich het ongestoord bezit heeft verzekerd door het betalen van den bruidsschat; dit is dus een 'persoonlijk goed', dat aangerand wordt. Een vergoeding daarvoor zal betaald moeten worden om de materiele schade te

vergoeden, maar tevens zullen de hoogere wezens verstoord zijn en de beleedigde zal in sial-toestand komen. Ook daarvoor zal een vergoeding moeten worden betaald, en wel één, voldoende om het gevaar af te wenden, dat is dus om de kosten van een manjaki of basangkolan te dragen.

Een voorbeeld van het eerste geval is b.v. het hakken in eens anders huispalen, waarvoor de betrokken geesten, naar wij zagen, koortsen zullen zenden. Hiertoe zal een bezwering gehouden worden, en we zien dan ook het hoofdbestanddeel der boete uit de ingrediënten daarvoor bestaan, alsmede uit het loon voor den priester, die daarbij behulpzaam zal moeten zijn. In dit geval dus als voornaamste bestanddeel der «boete» de bezweringsmiddelen, in het tweede geval als bijkomende straf het bekostigen van die bezweringsingrediënten.

Zuiver is deze grenslijn niet te trekken; de beide categorieën loopen ineen.

De delicten zijn alle — op eenige weinige uitzonderingen na — «klachtdelicten». Zonder persoonlijke aanklacht geen vervolging. Hierop zijn eenige uitzonderingen, waarvan de voornaamste is bloedschande; zoodra men van het plegen van zulk een delict kennis krijgt, gaat men tot de vervolging over. Als reden hiervoor kan gelden, dat we hier niet met een delict tegen een bepaalden persoon te doen hebben, maar met een vergrijp tegen de gemeenschap, een beleediging van de Goden. Hier vervolgt de gemeenschap, niet in persoon van haar hoofd, maar collectief de geheele bevolking. Een tweede proces van dien aard is dat, wat gehouden wordt tegen de erven van een vreemdeling, die in het dorp sterft, het manapas pali, ook daar wordt de gemeenschap bedreigd, dus zij vervolgt, en wel, als het hoofd de eerste is die er kennis van krijgt door dezen, en anders door een gewoon burger, maar steeds zal de boete door het hoofd aangewend moeten worden tot een manjaki. Zoo zouden we kunnen voortgaan met de andere dorps-pali's, het schenden daarvan is steeds een vergrijp tegen de gemeenschap, en in zooverre zijn dan ook deze delicten klachtdelicten, want de beleedigde, of benadeelde is het dorp zelf (de aanklager straft dus soms terzelfder tijd).

De invloed, door ons bestuur op een en ander uitgeoefend, valt natuurlijk niet te miskennen. Zij het al, dat wettig deze rechtspraak in het Gouvernementsland niet zou mogen bestaan,

althans voor verre het grootste deel niet, de hoofden in deze streken, waar nagenoeg nooit een ambtenaar komt, en als hij er komt met zevenmijlslarzen doorreist als zat hem de duivel na, oefenen nog een niet geringe rechtsmacht uit. Ja, het kwam zelfs in 1920 in de midden-Kahajan voor, dat de hoofden iemand, die door schuld den dood van een ander op zijn geweten had, tot $1\frac{1}{2}$ picol garantoeng (f 300) veroordeelden. De veroordeelde betaalde, maar het zaakje lekte uit, doordien de benadeelde familie de kwestie ook nog eens voor den landraad bracht. Toen daar onze schuldige dan ook een half jaar vrijheidsstraf opliep, protesteerde hij ernstig, hetgeen natuurlijk vernietiging van het adatvonnis en terugbetaling van het geld ten gevolge had. Dit is nu een zaak die toevallig uitkwam, maar zoo zijn er talrijke meer. De weg van het verbieden door circulaires is de methode niet, en zal ook geen resultaat hebben. Men zal dienen na te gaan wat de zwakke zijde is van ons stelsel en daarbij, voor zoover de wetgeving daartoe ruimte laat, maatregelen moeten nemen om aan rechtmatige grieven tegemoet te komen, maar bovenal zal de ambtenaar zijn streek hebben te bereizen, niet alleen met het belastingregister in de hand, maar op een wijze, die der bevolking vertrouwen inboezemt; dan zal hij de misstanden vernemen en de bezwaren der bevolking hooren, en dan zijn er ook wel middelen aan te geven om te beperken, dat de kampongman, die zich tot onze rechtspraak wendt en zich van maar al te veel knevelende Gouvernements-«adathoofden» losmaakt, en de meer belangrijke kwesties niet meer alleen voorlegt aan zijn kamponghoofden.

Zien we thans, op welke wijze zaken berecht worden en wie de rechters zijn.

Zooals bekend mag worden verondersteld, bestond oudtijds slechts de eigenrechting, en daarbij gold dan veelal het: oog om oog en tand om tand; het waren de tijden, dat voor verwonding en doodslag het leven des moordenaars geëischt werd. Allengs is men daarvan teruggekomen en is de weerwraak afkoopbaar gesteld; men had dan de sahiring of tanggoel te betalen, dan wel, in geval van verwonding die niet den dood ten gevolge had, het bali beloem. Deze laatste betaling wisselde naar gelang der bekomen wonden. Door het koppensnellen, dat hier oudtijds veelvuldig voorkwam, was deze sahiring vooral van groot belang. Kon men die som niet opbrengen, dan had de

weerwraak haar loop. Bij deze weerwraak was het niet noodzakelijk om den persoon in kwestie te treffen, maar ook iemand uit zijn streek afkomstig mocht men treffen; het is begrijpelijk, dat de nieuw gedooide, door zijn familie — die de bloedschuld van zijn medestroomgebiedbewoner niet als de hare erkende — wederom gewroken werd, waardoor een eindelooze rij van moorden het gevolg van één doodslag was. Het is de groote verdienste van de controleurs Barth en De Heer, dat ze in 1894 te Toembang Amoi er in geslaagd zijn een dusdanig accoord te treffen, dat de bloedveete nagenoeg een einde nam. Na deze groote vergadering — waarvan men de voornaamste regelen in Adatrechtbundel VII kan vinden — is het snellen nog maar enkele malen voorgekomen en in de laatste decennien was het uit.

Niettegenstaande een en ander dus tot het verleden behoort, meen ik goed te doen nog eens aan te geven, wat de gevolgen waren van een moord en welke betalingen daarbij zooal te pas kwamen of daarbij te pas konden komen. Alvorens hiertoe over te gaan, dient echter nog vermeld, dat een soort bloedwraak nog bestaat, nl. die tegen de krokodillen. Is in een dorp een mensch gegrepen, dan gaat men op krokodillen visschen, en wel net zoo lang tot men er één heeft waarin menschelijke resten gevonden worden, dan wel totdat men een visch aan de haak vangt, hetgeen een teeken van den Djata is, om de jacht te eindigen. De op deze wijze verkregen schedels hangt men aan de buitenzijde der woning op, of men zet ze vóór de rijstschuur. Gaat men over tot dit visschen zonder dat de krokodillen een mensch of huisdier hebben verslonden, dan geeft men dezen monsters reden om zich — als bloedwraak — aan een mensch te vergrijpen. Men zal dan ook een Dajak uiterst zelden een krokodil zonder reden zien dooden.

§ 151. Moord en verwonding.

Indien een moord door een huurmoordenaar is gepleegd, zoo wordt deze door de erven des vermoorden beboet met een boete van 2 tot 5 djipen, welke boete «*penjau sanggoeh*» heet (*penjau* van *enjaui* = wasschen, *sanggoeh* = lanspunt). Degeen, die tot den moord heeft aangezet, moet den huurmoordenaar alsnog «*tasik penjang*» betalen ten bedrage van 2 tot 4 djipen (betaling voor den moord). De huurmoordenaar moet de sahiring, het bloedgeld betalen, dat tot 50 djipen belooft. Indien men

een vermoorde alsnog een speerstoot toebrengh, wordt men daarvoor bestraft met «penjau sanggoeh timbalan» (timbalan = achteraf) hetgeen van 1 tot 2 djipen bedraag. Slaat men een doode het hoofd af, dan moet men een extra-boete van 5 djipen betalen en den schedel naar de sandoeng terugbrengen; deze boete heet tetekan (van tetek = in stukken slaan).

Het sahiring wisselt naar gelang van den stand des vermoorden en is van 25 tot 50 djipen. Heeft de moord echter plaats gehad in verband met schaking of overspel, dan wordt slechts de helft van de sahiring betaald. De bijkomende betalingen bij de sahiring moeten echter volledig betaald worden. Dit zijn n.l. die, welke dienen om het sial af te wenden en die als bijkomende straf steeds voldaan moeten worden, het zijn: pramoen hantoe, selem lewu (selem balai) en tipoek danoem.

Het pramoen hantoe is een betaling van verbruiksgoederen tot een gezamenlijke waarde van ongeveer 5 djipen, welke goederen aan den vermoorde worden medegegeven.

Het selem lewu beslaat uit een karbouw ter waarde van 5 djipen en 2 agaatkralen als panjirau sanaman tampadjat (penjirau van sirau — lamiang; sanaman = ijzer, tampatjat = sirih-pruim), het dient om bij de bezwering gebruikt te worden.

Het tipoek danoem bestaat daarin, dat de moordenaar bepaald geprepareerd water — meestal rijstwater — over de erven giet om het sial af te wenden. We zagen vroeger reeds, hoe water een scheidsmuur vormt tusschen levenden en dooden. De betaling bestaat uit $\pm$ 5 djipen, 2 agaatkralen en 1 pisau pangkit (om op te bijten om de ziel te versterken).

Een kampong, die onder verdenking staat deel te hebben gehad aan een sneltocht, kan zich daarvan vrijmaken door het penjau poenoe, penjau lewu te betalen (poenoe = steken), het welk van 2 tot 5 djipen belooft. Komt echter later de moordenaar in dien kampong en wordt hij daar met feesten ontvangen, dan moet men alsnog 10 djipen betalen, en natuurlijk moet de moordenaar de sahiring opbrengen.

Indien de erven van den vermoorde komen om de sahiring te eischen, en onverrichter zake moeten terugkeeren, omdat de familieleden nog niet gemoepakat hebben, of omdat er een tijdelijke belemmering voor de betaling is, dan moeten de erven een extra-boete van 1 tot 2 djipen ontvangen als toelak haloean (afstooten van den voorsteven).

Een verdere betaling is het poesah pangiman (smaak van het eten), zijnde de kosten van het feest dat na de betaling der sahiring plaats heeft. Dit feest heet «titis hinting palin boeno» (het afgieten van de trap van het pali der bloedveete), daarbij wordt een pin in een ijzerhoutboom geslagen, waaraan een popje wordt gehangen, onder het uitspreken van den vloek, dat de bloedveete uit zal zijn of «pasak tegoe melentoep awang baloh melaboek batoe marapah idjang, pahera hatindak awang boengai» (de pasak tegoe zal de kalabas — den eedbreker — splijten, de steen — de eedbreker — zal verzinken, de kin zal verbrijzeld worden en de bijsteel zal losgaan van de bijl). Daarna is de bloedveete geëindigd.

Het bloedgeld moet in goederen betaald worden, waarbij dan veelal een heilige pot is. Indien zulk een vaatwerk daartoe gebruikt wordt, moet men er één oor afslaan.

In geval van verwonding moet men biat (bali beloem) betalen. Indien het een lichte verwonding is 10—300 ramoe, (10 ramoe = 3 keping = f 6). Verder komt ten laste des verwonders een manjaki, waarbij een varken geslacht moet worden. Als echter de verwonding zwaar is, en de gewonde mismaakt wordt, dan kan de boete al naar gelang der onbruikbaar gemaakte deelen tot 800 keping oploopen. Zijn de erven des verwonden niet genegen dezen te verzorgen, en wenschen ze daarom de biat niet te ontvangen, dan is de verwonder gehouden den verminkte tot zijn dood toe behoorlijk te verzorgen en tevens voor een passend tiwah te zorgen.

§ 152. De met de rechtspraak belasten.

Men heeft drieërlei methoden van rechtspraak, nl.:

1. de benadeelde zelf eischt zijn boete,
2. men kiest scheidsrechters,
3. de hoofden straffen.

Vroeger was vooral de eerste methode in zwang, die men mendjinger of tagih noemde. De benadeelde sprak dadelijk de schuldige aan, die, indien het een zaak betrof waarover viel te handelen, na eenig afdingen ook veelal betaalde. Vooral in geval van snelzaken, als de erven meestal, door hun dorpsgenooten geholpen, in groot aantal kwamen opzetten en er kans bestond, dat, als men niet betaalde of aan het onderhandelen ging, de bloedwraak haar loop zou hebben, werd nog al eens een accoord

getroffen. Ook kleinere zaken als het zakken door een badvlot, het omslaan met een prauw e. d. werden op die wijze afgedaan.

Kwam men daarbij niet tot een resultaat, dan koos men zich vaak eenige scheidsrechters, in den regel omdat men het niet eens kon worden over de hoegrootheid der boete. Zulke scheidsrechters noemde men *loeang*. Ze konden gewone kamponglieden zijn, dan wel hoofden, zooals men zelf verkoos, het was een onderonsje, ze brachten den eisch van den een naar den ander over — en zoo zijn ze tot op heden behouden —, of ze brachten de twistenden tot overeenstemming. Men noemt het op deze wijze beslechten *basasurok*. Deze beide methoden echter zijn slechts, in Dajaksche oogen, minnelijke schikkingen. De eigenlijke rechtspraak geschiedt ten overstaan van hoofden en oudsten. De deelnemende rechters zijn de *mantir basara*, een dusdanige zitting heet *basara*. Zijn de strijdenden uit één dorp, dan heeft men slechts met den eigen *mantirs* te doen; zijn ze uit verschillende vestigingen, dan kiest de *mantir*, bij wien de zaak is voorgebracht, zich ook mederechters uit den kampong van de andere partij. Hij is daarbij niet gehouden zich steeds aan de zelfde *mantirs* te houden, maar mag die naar eigen goedvinden kiezen uit de daarvoor in aanmerking komende lieden. Alvorens tot de zitting over te gaan kunnen de rechters een of meerderen hunner de bevoegdheid ontzeggen zitting te hebben, b.v. omdat het slavenafstammelingen zijn; we zouden dit kunnen noemen «het onderzoek naar de geloofsbriefven». De hoogste vorm van *basara* is die, waarin de *mantir* hai zitting heeft; hooger instantie kent men niet, tenzij men zijn zaak voor een rechtbank in de nabuurschap brengt, zooals we straks zullen zien. Het aantal rechters is 3, 5, 7 of 9, al naar gelang van de kwestie. Sommige hoofden worden veelvuldig, ook bij *perakara's* in de buurt, aangezocht om zitting te nemen, hetgeen dan een gevolg was van groote kennis der adats. Zulk een persoon was b.v. voor de Kahajan wijlen Mas Said Singkoh, kamponghoofd van Sigi, een man van groote adatkennis, die niet alleen langs de geheele Kahajan, maar tevens aan de Katingan een gezocht rechter was.

§ 153. Het voorbrengen van de zaak; de zitting.

Indien iemand veronderstelt benadeeld te zijn — en dit heeft vaak plaats, want de Dajak is verzot op procederen — dan

zal hij zijn zaak voorbrengen bij zijn hoofd. Hij heeft daartoe een kleine betaling te doen, n.l. het penjarahan kotak (om te mogen spreken), danggalang koetjit (K.W.), ampar amak (Ngadjoe: uitspreiden van de mat), perang amak (O.D.), pengaha augh (O.D.) dat behalve uit rijst, kip, sirih, tabak enz. uit een kleinigheid aan geld of goed bestaat. Het onderdeel, dat uit levensmiddelen bestaat, noemen de Ott Danoems samban sirau en dat strekt om den heeren rechters tot versnapering te dienen ten dage der zitting. Het hoofd geeft nu kennis aan de andere partij, en voorziet zich van eenige mederechters. Dat de gedaagde weigert op te komen, komt niet voor, naar het schijnt; ik hoorde daarvan althans niet, en gezien de lust tot procederen, komt dat ook niet waarschijnlijk voor. Beide partijen wijzen nu nog een mederechter aan, den z.g.n. kamanangan (Ng.), kebenangan (O.D.), dat zijn diegene, die de belangen der twistenden behartigen voor de rechtbank, we zouden kunnen zeggen de advocaten. Tevens wijzen ze elk een tusschenpersoon aan, een loeang (Ng.), horang (O.D.), die vraag en antwoord van partijen aan de rechters overbrengt en van hen aan partijen. Zij moeten vertrouwensmannen zijn, we zullen straks zien waarom.

Als de zaken zoo ver zijn, moeten beide partijen wederom eenige betalingen doen en wel allereerst de danda alik (Ng. en O.D.). Dit is een zeker bedrag, hetwelk partijen storten als teken dat ze zich aan de uitspraak zullen onderwerpen na afloop der zaak; het tijdens de behandeling of daarvóór intrekken van de zaak doet hen dit bedrag verspelen, dat alsdan aan de rechters ten goede komt.

Een tweede betaling, die in dit stadium van de zaak gedaan moet worden, is de gadai, dit is een of ander waardevolle zaak, die beide partijen moeten betalen, en waaruit de kosten zullen worden bestreden en de boete betaald; de winnende partij krijgt zijn voorwerp terug. Dit geven van een gadai echter komt reeds niet veel meer voor, indien het plaats heeft, kan men vrij zeker zijn, dat het proces met deze zitting is afgelopen, tenzij de verliezende partij een nieuw proces opzet om de verloren zaken terug te bekomen.

Op den vastgestelden dag komt men nu bijeen, de partijen moeten zelf voor hun getuigen zorgen, die worden niet opgeroepen. De rechters gaan nu in één huis zitten, elk der par-

tijen in een ander, de vragen die gesteld worden brengen de loeangs over evenals de antwoorden; het is natuurlijk lang niet onmogelijk dat deze figuren zich laten omkoopen, en dan valsche antwoorden overbrengen, daarom moet dit een vertrouwensman zijn. Als men genoeg gevraagd heeft, worden partijen nog eens voor de rechters geroepen en moeten daar tegenover elkaar nog eens de zaak behandelen (tadongarap). Daar waar reeds eenige meerdere invloed van het Gouvernement is uitgegaan, zien we nog slechts dit laatste deel der behandeling bestaan.

Nadat partijen zoo gehoord zijn, beslissen de rechters over strafoplegging (mangana dosa); de te betalen boete noemt men dosa, kamoeh (K. W.), singer (Ngadjoe). De verliezende partij (langkang = verliezen) moet betalen zoowel de kosten als de boete aan den winnaar (manang). Kan men niet tot overeenstemming komen of zijn de bewijzen niet voldoende, dan zal men tot een godsgericht overgaan, zoo althans was het vroeger; of het tegenwoordig nog bestaat, zou ik niet durven zeggen, men heeft mij steeds ten stelligste ontkend, dat het nog plaats heeft, hoewel men mij anders nog wel eens over andere onwettigheden inlichtte. Kan men echter ook dan nog niet tot een oplossing komen, dan wordt de zaak uitgesteld (harabar) totdat te zijner tijd andere bewijzen zijn aangevoerd, die beslissing mogelijk maken.

§ 154. Het bewijs en het pleidooi.

Het bewijs, dat ter terechtzitting geleverd moet worden, behoeft niet aan bepaalde eischen te voldoen; wettig bewijs wordt niet gevraagd, de rechtspraak berust slechts op de overtuiging der rechters. De bewijsmiddelen zijn:

1. getuigen, en tegenwoordig in vele gevallen schriftelijke bewijsstukken;

2. de aan partijen opgelegde eed (beëediging van getuigen wordt niet gedaan); dit heeft veelal alleen dan plaats, wanneer men geen anderen uitweg ziet; kunnen de rechters in het geheel niet tot een uitkomst komen, dan beëedigen ze beide partijen en laten de straf aan de Goden over;

3. godsgerichten, die, we zagen het zoo juist, tegenwoordig, voorzoover mij bekend, hier niet meer worden toegepast.

Gaan we thans deze verschillende bewijsmiddelen nauwkeuriger

na. Als getuige kan iedereen optreden; het wraken van getuigen bestaat niet, niemand is van getuigenisafleggen uitgesloten, maar ook niemand kan daartoe gedwongen worden. Als getuige treden in de eerste plaats op zij, die bij de rechtshandeling, waar het geding over gaat, destijds tegenwoordig waren, en bij die gelegenheid toeroes ontvingen, en aan den maaltijd, die bij het beklinken der kwestie gehouden werd, medeaanzaten. Deze getuigen zijn — volgens de publieke meening — gehouden om getuigenis af te leggen. In andere gevallen, waarbij de zaak loopt over een kwestie, die niet vooruit was afgesproken, b.v. in geval van diefstal, dan zullen andere lieden als getuigen moeten optreden, en dezen zullen, alvorens daartoe over te gaan, allereerst de toeroes vragen; die geldt niet alleen voor de rechtspraak ten overstaan der hoofden maar men krijgt geen Dajakschen getuige voor den landraad, of hij heeft de toeroes ontvangen, dan wel hij zal voor den Gouvernementsrechter verklaren, dat wel is waar de eene partij beweert, dat hij iets van de zaak afweet, maar hij weet van niets.

Schriftelijke bewijsstukken van tegenwoordig zijn in die streken, waar men schrijven kan, veelal de huwelijkscontracten. In die streken toch, waar een groot deel der bevolking de schrijfkunst machtig is, ziet men, dat alleen zeer nauw de adat rakende zaken, zooals huwelijk, erf- en verlovingszaken nog door de hoofden worden uitgemaakt; de overige brengt men veelal voor den Gouvernementsrechter, en ook de hier genoemde gevallen komen daar meer en meer voor dien rechter, mits de bevolking weet, dat bij die berechting, waar het hun familie-recht betreft, met hun gewoonten wordt rekening gehouden. Gaat men langs een overwegend westersche lijn de zaak uitmaken, dan zal men die zaken als bij tooverslag uit de registers zien verdwijnen, de bevolking berecht ze dan weer zelf. Er moet nadruk gelegd worden, dat onderwijs — ook het meest elementaire — de adatrechtspraak in haar onwettige uitingen tegenwerkt.

In de tweede plaats noemde ik den eed, aan partijen opgelegd. Het Gouvernement heeft dien eed uitgebreid tot de getuigen, hetgeen niet in de adat wortelt. De tientallen adatprocessen, die ik heb meegemaakt, kenden geen van alle den getuigenreed. De eed van partijen heeft geen bepaald formulier, evenmin volgt men een bepaalde methode. Of men kapt een rotan door, of de eene partij houdt van een kip den staart vast,

de andere den kop, en een mantir kapt den hals door, òf men werpt een steen te water. Bij alle drie strooit men voorts rijst op den grond en werpt rijst in de lucht om aard- en luchtgeesten tot getuigen te roepen, dat, als de beëdigde onwaarheid spreekt, zijn ziel van zijn lichaam gescheiden mag worden als de beide stukken rotan van elkaar, als de kop van het lichaam, of dat hij mag verzinken als de steen. Hetzelfde begrip dus, als dat van den Hollander die zegt «ik mag doodvallen als het niet waar is». Indien op die wijze beide partijen beëdigd zijn, maakt men de zaak niet verder uit, de berechting is aan de Goden. Indien echter een der beiden den eed aandurft en de andere niet, dan is de weigerachtige de verliezer, het is een teeken van schuld.

In de derde plaats noemden we het godsgericht, waarvan we soorten kennen, n.l.:

1. het hasudi, de harsproef. Men neemt daartoe een kommetje gesmolten hars, waarin hij, die zijn standpunt moet bewijzen als het juiste, zijn vinger moet steken. Deze wordt daarop verbonden en indien den volgenden dag mocht blijken, dat de vinger beschadigd is, zoo heeft hij ongelijk. Waar de verschillende, hier voorkomende harssoorten een verschillend smeltpunt hebben naar gelang van haar zuiverheid, behoeft het geen betoog, dat we hier een zuiver veld hebben voor bedrog. Als de te beproeven persoon er een zeker bedrag voor over heeft, zal men hem een snel smeltend hars voorzetten, dat niet veel heeter is dan lauw water, met dat gevolg dat hij ongeschonden uit het geding komt.

2. habiso. Men laat daartoe de partijen fijngestampde schedelbeenderen van een stomme, gemengd met rijst of ander voedsel, eten. Deze schedels worden voor dat doel bewaard. Wie dit mengsel het snelst naar binnen kan werken wint de zaak. De schuldige toch wordt geacht, daartoe niet in staat te zijn. Dat een en ander inderdaad wel eens uitkomt, is een gevolg van de angst, die de schuldige heeft voor de gevolgen van dit middel.

3. hagalanggar. Beide partijen worden daartoe in een nauwe mand gesloten, waar hoofd en armen uitsteken, waarna ze op elkaar gooien met speren; wie het eerst gewond wordt is schuldig.

4. salampikis. Men schuurt daartoe een munt aan één kant blank, een andere munt van dezelfde soort blijft wit, ze worden daarop met was bedekt in troebel water geworpen; wie de geschuurde munt trekt is schuldig.

5. hateser. Twee palen worden in de rivier geslagen, langs elken waarvan een der partijen onderduikt, wie het eerst boven komt heeft ongelijk.

Dit zijn wel de voornaamste soorten van godsoordeelen, die oudtijds bestonden. Het was in sommige gevallen niet noodzakelijk zelf de proef te ondergaan, men kon daartoe ook een plaatsvervanger aanwijzen, vooral bij het duiken had dit veelvuldig plaats. Lieden, die zekeren naam hadden op zulk gebied, konden daarmee een goede verdienste maken.

Als de zaak op die wijze geheel was afgewikkeld, ging men over tot het pleidooi, dat door de kamanangans werd gehouden. Vroeger schijnen dezen bij elk belangrijk punt van hun betoog een rotan-popje voor zich te hebben neergelegd; ik zag deze gewoonte zelf nergens. Hardeland echter vermeldt het op het woord hampatoeng. De advocaten halen de verschillende voordeelige punten van de eigen partij naar voren, breken de bewijzen der tegenpartij af, en putten hun kennis der adats uit om een zoo hoog mogelijke boete te bekomen voor hun partij. Het is duidelijk, dat voor deze functie slechts zeer goed van de tongriem gesnedenen kunnen in aanmerking komen — hetgeen echter onder de Dajaks geen zeldzaamheid is — en tevens moeten ze beschikken over genoeg ware of vermeende adatkennis om de mantirs voor hun zienswijze te winnen. Veelvuldig toch trachten ze de adatregelen zoo te verdraaien ter zitting, dat ze in het voordeel der partij gebruikt kunnen worden. De mantirs, zulks moet gezegd, zijn echter in den regel goed thuis in de volgens het gewoonterecht geldende regels. Zijn de pleidooien afgelopen en hebben eventueele repliek en dupliek plaats gehad, dan gaan de mantirs uitmaken, welke straf moet worden opgelegd en aan welke partij; zijn ze het daarover eens, dan heeft de uitspraak plaats, en de boete alsmede de rechtskosten moeten betaald worden.

§ 155. De proceskosten.

De proceskosten vormen geen vast bedrag, maar wisselen met de opgelegde boete. Aangaande de Landak- en Tajan Dajaks lezen we bij Schadee, dat voor elk delict een bepaald bedrag is vastgesteld als aandeel voor het hoofd. Het komt mij voor, dat zulks een stapje verder is op den weg der ontwikkeling dan de toestanden, die in Zuid-Borneo bestaan. Wel hebben we

daar reeds een bepaald aandeel, dat aan het hoofd — den vertegenwoordiger der gemeenschap — toekomt, het resteerende echter is nog voor den benadeelde.

De proceskosten noemt men wang medja; ze worden betaald voordat het geding aanvangt; althans de waarde der gadai dient mede om deze kosten te dekken, de betaling en verdeeling heeft eerst plaats na de zitting, als de boete is opgelegd. Dat «wang medja» geen oorspronkelijke Dajaksche naam is, wordt te duidelijker als men verneemt, dat in de meer ongerepte Dajakstreken geen medja's (tafels) bestaan, zoodat lastig van een wang medja gesproken kan worden. De ware naam is dan ook anders. De Kotawaringin Dajaks spreken van danggalang en de hoegrootheid dezer betaling varieert tusschen ongeveer f 2.50 en f 25. Geen vast percentage is daarvoor bekend. Aan de Saroejan noemt men de betaling walasan, en zij belooft daar 10% van de op te leggen boete of van de waarde van het goed in kwestie. Aan de Katingan en de Kahajan spreekt men van laloesan of alasan, en ook daar is de waarde 10%. De Ott Danoems hebben voor deze betaling den naam lap toenggal (toenggal = loon), dan wel doea poeloeh sakeping; blijkens dezen laatsten naam is de grootte der som 5%; van elke 20 keping waarde moet er één betaald worden.

Het geheele personeel der rechtbank deelt in deze gelden, waarvan de verdeeling in verreweg de meeste gevallen zoo is, dat loeangs en kamanangans met hun vieren de helft bekomen, de gezamenlijke mantir basara een vierde, en een vierde voor het hoogste hoofd, diengene bij wien de zaak is voorgebracht, men zou kunnen zeggen den voorzitter.

Aan de Katingan en de Kahajan is het eenigszins anders; daar wordt het wang medja in drie gelijke deelen verdeeld, en wel één voor de kamanangans, één voor de mantir basara's, één voor den voorzitter. De beide loeangs moeten buiten deze kosten om nog schadeloos gesteld worden door de verliezende partij.

Al deze proceskosten worden door de verliezende partij betaald; de winnaar krijgt zijn gadai terug, en eveneens, als ten minste de gadai is voldaan, het bedrag der opgelegde boete; wat verder kan of kon gedaan worden, als er geen gadai's zijn gesteld, zullen we hieronder zien.

Na de zitting wordt dan tevens de danda alih teruggegeven. Dat de voorzitter een grooter deel in de kosten krijgt dan de

overige personen, is in hoofdzaak een gevolg van het feit, dat hij tijdens het geding de partijen den kost moet geven, hetgeen vooral bij zaken van belang, waarbij verschillende getuigen moeten gehoord worden, vrij kostbaar kan worden. Het lijkt mij daarom niet juist te vermoeden, dat de mantirs een zaak expresselijk zullen rekken om een grooter bedrag te kunnen loskrijgen (door omkooprij), immers de onkosten voor het hoofd zouden dan ook in hooge mate stijgen. Waarmee echter niet beweerd is, dat er geen sorok wordt gegeven, verre vandaar, de integriteit der meeste hoofden op dit gebied is verre van beneden peil en het wordt hun in het geheel niet euvel genomen door de justiciabelen, die dat vanzelfsprekend vinden. Nochtans, het is aangenaam zulks te vermelden, is het goede — het eenige goede — der Gouvernementsrechtspraak, dat de Dajak u kan noemen, dit, dat wie misdään heeft gestraft wordt, het zij hoog of laag, en dat de rechters niet omkoopbaar zijn.

§ 156. De straf.

De omschrijving van het bedrag der boete is plaatselijk verschillend, zooals we reeds verscheidene malen konden opmerken. Men noemt deze omschrijvingen de peribasa. De straf bestaat uit twee deelen: de eigenlijke boete (kamoe, dosa, danda, singer) en de kosten der te houden bezwering (badap, sangkolan, manjaki). In vele gevallen, en vooral in het Kotawaringinsche, maakt van het aangeven van de boete deel uit een bepaling van het goed, dat als betaling gegeven moet worden, b.v. bosi sebelas kapala tedjau; het «kapala» heeft den zin, dat een tadjau (soort pot) onder de te betalen goederen moet zijn. De lust om boetes zeer hoog te doen zijn heeft bij de peribasa de gewoonte doen ontstaan om met duizenden te rekenen. Vooral is dit het geval in die streken, die onder invloed der Westerafdeeling staan.

Zien we allereerst, hoe een en ander in Kotawaringin is. De grondslag van het boetestelsel is daar de mangkok, zijnde een kommetje ter waarde van f 0.25. Twee mangkok is sariboe, pakoe of bosi, hetgeen nog blijkt uit de boete tiga riboe (zes mangkok), lima riboe (tien mangkok) en bosi sabelas (twee en twintig mangkok). Twintig mangkok = 10 riboe = 1 losa = f 5.—; 200 mangkok = 100 riboe = 10 losa = 1 kotti = f 50.—. Men heeft nu op dezen grondslag verschillende soorten tampajans gewaardeerd, b.v.

- 1 tadjau = 10 mangkok = f 2.50,
- 1 blanga baroe = 40 mangkok = f 10.—,
- 1 tampajan baroe of halawang = 1 losa = f 5.—,
- 1 tampajan djaring = 3 pakoe = f 1.50,
- 1 tampajan boekong = 8 mangkok = f 2.—,
- 1 poelau kembang = 10 mangkok = f 2.50,
- 1 agong = 80 mangkok = f 20.—.

De heilige vaten worden niet op deze wijze gewaardeerd.

De Kanindjal Dajaks, die zich van de Westerafdeeling uit aan de Soengai Lakei gevestigd hebben, hebben als grondslag de parambas (20 parambas = 1 tampajan = f 5.—).

In het Ngadjoe-gebied en ook bij de Ott Danoems heeft men als waardemeter één kati koper of gongmetaal (garantoeng). In de meeste streken is de waarde van 1 katti = 1 keping = f 2.—; 10 kati = 1 halamang baroe, die hier een waarde van f 20.— vertegenwoordigt en ook van een andere soort is dan die uit Kotawaringin; 10 katti met 1 halamang baroe vormen samen 1 djipen of hoeloen (Sahiai) = f 40.—. In streken echter waar de katti garantang f 1.50 doet, wordt de djipen op f 30.— gesteld. Als men in de strafwettaal spreekt over een boete van 1 agong, dan wordt daarmee bedoeld een gong van 10 katti, dus van een waarde van f 15.— of f 20.—.

Indien niet bepaald is, dat een of ander goed als kapala moet worden betaald, mag men een boete voldoen in elk bruikbaar goed, dat de waarde bezit van de opgelegde boete. De taxatie dier goederen heeft door de mantirs basara plaats en geschiedt veelal voor een hooger bedrag dan de eigenlijke handelswaarde is. Eventueel mag ook in geld betaald worden, maar, aangezien daarbij geen marchandeeren mogelijk is, komt dit niet zeer vaak voor. Trouwens, men spreekt in de bovenlanden bij waardebepaling uiterst zelden van waarden naar onze munt; men houdt zich vrijwel steeds aan de eigen waardemeters, mangkok, parambas of keping.

De winnende partij ontvangt nu, zooals we zagen, het volle bedrag van zijn eisch, krijgt al zijn betalingen die hij gedaan heeft terug behalve de penjerahan kotak, en kan dan, desgewenscht de rechtbank nog eens bedenken met een extra geschenk. Het komt echter ook voor, dat de winnaar het wang medja moet betalen en dan slechts 90 % krijgt. Bij de Ott Danoems betalen beiden 5 %, zoodat in totaal ook daar de rechters 10 % bekomen.

§ 157. De tenuitvoerlegging.

Een vonnis, door de mantirs basara uitgesproken, heeft geenerlei dwingende kracht, niet alleen omdat onze wetten die kracht niet aan het vonnis toeschrijven, maar de adat kent evenmin de tenuitvoerlegging der uitspraken door middel van dwang door het adatbestuur. Andere dwangmiddelen echter zullen we nog leeren kennen. Het vonnis is slechts een schikking, door het bestuur getroffen, en alleen indien vooruit gadaï's zijn gesteld, heeft de betaling dadelijk plaats.

Gaat de verliezende partij niet accoord met de uitspraak, dan kan hij in hooger beroep gaan. In Kotawaringin is bij vonnissen der mantirs laman, beroep op de mantirs poeloehan; elders nam men dan vroeger zijn toevlucht tot een willekeurig naburig hoofd. Was echter in eerste instantie een gadaï gesteld, dan was de verliezende partij dat bedrag kwijt, maar in dat geval schortte het beroep geenszins de directe uitbetaling op.

De wijze van procederen in beroep wijkt niet af van de behandeling in eersten aanleg; is daaraan volkomen gelijk. Daar nu het adatrecht geen verjaringstermijn kent, en men vrij is nog eens zaken van zijn voorouders op te rakelen en die — ingeval zij vroeger ongelijk hebben gekregen — nog eens te doen berechten, is het duidelijk, dat men nooit bang behoeft te zijn om, als men belust is om een zaak te maken, geen stof daartoe te vinden. Het was daarom ook noodig, toen de groote vergadering van Toembang Amoi gehouden zou worden, een termijn te bepalen, waarna oude zaken zouden zijn verjaard. In gemeen overleg heeft men toen die zaken, die dertig jaar geleden waren voorgevallen of eerder, als verjaard aangenomen, waardoor reeds een belangrijk aantal zaken vervielen en de berechting der overige eenvoudiger werd, aangezien men bij deze binnen 's menschen heugenis bleef. Of inderdaad voor alle zaken deze gewoonte tot adat is geworden in de hoofdenrechtspraak, is mij niet bekend; ik vermoed, lettend op het voorbeeld dat ik in § 13 gaf, dat de regel nog niet geheel is aangenomen.

Mogen dan al van hooger hand geen dwangmiddelen mogelijk zijn, de partij zelf kan eenige middelen toepassen, die haar in staat stellen haar recht te krijgen; deze middelen, die, naar ik vermeen, niet meer worden toegepast, zijn voor een deel — in onze oogen — zeer zonderling. Het zijn de volgende:

Men kan den schuldig bevondene gevangennemen, hem in het blok (panga) sluiten. Hij wordt daaruit verlost, zoodra hij of zijn familie het verschuldigde bedrag betaalt. De man, die dit bewerkstelligd heeft, moet voor den leefstocht der «gegijzelden» zorgen. De boete, die betaald moet worden, wordt echter verhoogd met 2—5 djipen al naar gelang van den duur der «gijzeling», welke aanvullende boete oep karahop (het openen van het geslotene) wordt genoemd.

Een andere methode is, een willekeurig persoon te vangen, die niets met de zaak uitstaande heeft, en dezen in het blok te sluiten; als hij de boete betaalt, kan hij vervolgens den eigenlijken schuldige aanspreken voor het door hem betaalde bedrag, vermeerderd met 1—2 djipen, sirau saki en senaman pangkit, welke betalingen het peteng lenga vormen.

Indien iemand op heeterdaad betrapt wordt op overspel kan men hem opsluiten tot de berechting of totdat hij vrijwillig betaalt, in welke gevallen de boete vermeerderd wordt met pakaian sinde mendeng, beloopende ongeveer 1 djipen.

Tegenwoordig doet men aan deze straffen niet meer, daar het te gevaarlijk zou zijn als zulks uitlekte en het bestuur dan ongetwijfeld zeer hardhandig zou optreden tegen dusdanige vrijheidsberoovingen.

Nadat wij thans de eigen rechtspraak der Dajaks hebben nagegaan, komt het niet ondienstig voor in het kort te wijzen op eenige punten waar de Gouvernementsrechtspraak tegenover de Dajaksche rechtspraak en het Dajaksch rechtsgevoel staat.

§ 158. Gouvernement en hoofdenrechtspraak.

Gaan wij na, welke voordeelen de Dajak er van heeft als hij zijn zaken door eigen hoofden laat berechten, dan zien wij.:

1. De opgelegde boete komt aan de in het gelijk gestelde partij ten goede.
2. De sial-toestand, waarin de benadeelde is gebracht, wordt door een manjaki bezworen.
3. Hij heeft te maken met een door hem begrepen procedure, staat voor eigen hoofden, voor wie hij voluit zijn meening durft zeggen.
4. Hij heeft de rechtbank vlak naast de deur en behoeft daarvoor niet met zijn getuigen een meestal zeer tijdroovende reis te ondernemen.
5. De zaak is minder duur.

Op dit vijfde punt nu zal menigeen het niet met mij eens zijn. Laten we dus de kosten van een landraadzaak nagaan voor een Dajak uit de boven-Katingan, die, zooals ongeveer 90 pCt. der Dajaks, niet schrijven kan.

Allereerst moet hij een zegel van $f1.50$ koopen om daarop zijn verzoek te stellen. Niet zelf kunnende schrijven, zal hij een in deze kunst bedreven man aanzoeken. Daarbij valt hij òf in handen van den rechtsverkrachter bij uitnemendheid, den procureur bamboe, of hij zoekt een kamponggenoot aan, in het schrijven handig, maar niet in de kunst om een eisch te stellen; de kosten voor een en ander varieren tusschen $f10$ en $f25$. Bij dit rekest moet hij voegen een geldswaarde van $f25$ of $f50$, voor de voorloopige kosten van den landraad; het zal voor de boven-Katingan in een zaak, waarbij veel getuigen moeten worden opgeroepen, wel $f50$ zijn. Nemen wij nu aan, dat hij vijf getuigen heeft, dan zal hij aan die vijf getuigen toeroes moeten geven à $f2.50$, hetgeen te zamen $f12.50$ wordt; hij moet voorts die getuigen tijdens de reis en het verblijf onderhouden, hetgeen in het gestelde geval ongeveer één maand zal zijn; hebben de vijf getuigen en de man in kwestie met hun zessen per dag $f1.50$ noodig, dan zijn de kosten $f45$. Tijdens de zitting zal hij zich van de hulp van een procureur bamboe voorzien, omdat hij zelf niet terzake kundig is, of liever omdat hij niet durft, en als hij dan wint moet hij dezen advocaat 10% betalen van de zaak in kwestie; loopt de kwestie over een blanga van $f2000$, dan kost hem dat dus $f200$. Totaal der kosten $f1.50 + 10 + 25 + 12.50 + 45 + 200 = f294$, of, in het hoogere geval, $f334$. Wint hij de zaak en zijn de kosten in het rekest teruggevraagd, dan belooopen de onkosten $f267.50$ of $f282.50$. Voorts heeft hij de kans, dat de procureur hem in appèl laat gaan, en dan is hij heelemaal achterop.

Bij de adatrechtspraak moet hij penjerahan betalen, ongeveer $f15$, en in sommige gevallen als winnaar 5%, dus in ons geval $f100$, als wang medja, terwijl hij in andere streken als winnaar deze betalingen niet heeft te doen, voorts de toeroes van $f12.50$; onderhoudskosten komen ten laste van het hoofd. Daarbij komt, dat hier niet in het schaarsche geld behoeft te worden betaald, maar in goederen. Het getuigengeld, door den griffier betaald, is wel een voordeeltje voor de getuigen, doch ontslaat de partij niet van het onderhoud.

Wij zien dus, dat het niet is, zooals indertijd een resident in een circulaire vroeg: of de Dajaks wel wisten, dat ze zoo goedkoop bij het Gouvernement terecht konden. Dit was blijkbaar een naief resident, zeker, het Gouvernement is niet duur, maar wel de wijze van procedeeën. Men hoeft er ook niet op te rekenen, dat een Dajak zijn zaak mondeling bij den president zal voorbrengen; dat durft hij niet, hij kent dien persoon niet.

In strafzaken bevredigt het vonnis heelemaal niet: het ligt meestal in 't geheel niet in zijn bedoeling zijn tegenstander in de gevangenis te doen komen, hij wil slechts het geleden verlies terughebben, en dat krijgt hij veelal niet, en aan den sialtoestand, waarin hij gekomen is, wordt heelemaal geen aandacht besteed (de president denkt daarbij in vele gevallen slechts: «O Heere, wij danken U dat wij niet zijn gelijk dezulken»),

Het is nu eenmaal niet mogelijk verandering te brengen in dat deel van onze rechtspraak, dat zich met misdrijven bezighoudt; de veiligheid eischt de toepassing van onze bepalingen. Maar wil men aan de clandestiene hoofdenrechtspraak — die onwettig is in Gouvernementsgebied — een gevoeligen slag toebrengen, dan zoeken men in de civiele procedure naar een eenvoudige manier, begrijpelijk voor den Dajak; men houde dan ook, zooveel dat binnen de wet mogelijk is, rekening met de adats der justiciabelen. De kleinere kwesties van civielen aard zoowel als die, welke wij onder overtredingen rangschikken, late men de bevolking onder leiding der inlandsche Gouvernements ambtenaren. In die verre streken moeten districts- en onderdistrictsgerechten gevormd worden, hetgeen nu bij de uitbreiding, die aan het inlandsch bestuur gegeven is, mogelijk is gemaakt. Men stelle dan die gerechten samen uit de Gouvernementshoofden met eenige volkshoofden naast zich. Daardoor zal althans de man, die een kleinen misstap heeft begaan waarvoor hij b.v. drie dagen vrijheidsstraf krijgt, niet langer naar de hoofdplaats moeten reizen, waarmee hij een maand verliest. Men late voorts de kwesties van familierecht en erfrecht aan deze gerechten, met uitzondering desnoods van schaking en overspel. En ten slotte moeten deze gerechten niet langs westersche lijnen het recht bedeele, maar volgens de adatrechtspleging. Handelt men aldus, dan zal men aan de hoofdenrechtspraak een einde kunnen maken voor een belangrijk deel, en dan ligt het slechts aan de regelen, door het Gouvernement te treffen, of deze wijze

van berechten goedkoop zal zijn of niet. Het spreekt van zelf, dat de registers moeten worden overgelegd aan den besturenden ambtenaar.

Mij dunkt, dat aldus een belangrijke misstand, die in de bovenlanden van Sampit algemeen wordt aangetroffen — men zie eens in de registers na, hoe weinige zaken van Dajaks voor de Gouvernementsrechters komen, en men reize daarna rond om te zien, hoeveel er werkelijk zijn — tot bescheiden omvang kan worden teruggebracht.